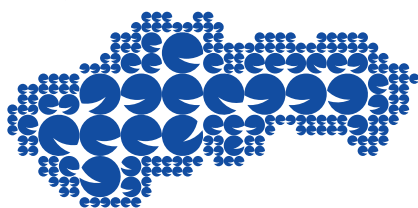


SLOVENSKÁ REČ

85 • 2020 • 1



**ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV**



Slovenská reč, časopis pre výskum slovenského jazyka. Založený v roku 1932.
Vydáva Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied v Bratislave

Slovak Language, Journal for the Slovak Language Research. Founded in 1932.
Published by Ľudovít Štúr Institute of Linguistics, Slovak Academy of Sciences in Bratislava

Hlavný redaktor/Editor-in-Chief: prof. PhDr. Slavomír Ondrejiovič, DrSc.
Výkonné redaktorky/Managing Editors: Mgr. Denisa Dovičovičová, Mgr. Júlia Behýlová
Redakcia anglických textov/English Language Editor: Mgr. Júlia Behýlová

Redakčná rada/Editorial Board:

doc. PaedDr. Zdenko Dobrík, PhD. (Banská Bystrica), prof. PhDr. Juraj Dolník, DrSc. (Bratislava),
prof. PhDr. Miroslav Dudok, DrSc. (Bratislava), prof. PhDr. Ľubomír Ďurovič, DrSc. (Lund
– Švédsko), dr. sc. Siniša Habijanec, PhD. (Bratislava), prof. dr. Björn Hansen (Regensburg –
Nemecko), PhDr. Milan Harvalík, Ph.D. (Praha – Česká republika), doc. Mgr. Martina Ivanová,
PhD. (Prešov), doc. PhDr. Viera Kováčová, PhD. (Ružomberok), prof. PaedDr. Ľubomír Kralčák,
PhD. (Nitra), Associate Prof. Mark Lauersdorf, Ph.D. (Kentucky – USA), doc. Mgr. Gabriela
Múcsková, PhD. (Bratislava), prof. Mgr. Martin Ološtiak, PhD. (Prešov), prof. PhDr. Oľga
Orgoňová, CSc. (Bratislava), doc. Mgr. Martin Pukanec, PhD. (Nitra), Mgr. Jaroslava Rusinková,
PhD., prof. PhDr. Ján Sabol, DrSc. (Košice), prof. PhDr. Daniela Slančová, CSc. (Prešov), Mgr.
Jana Wachtarczyková, PhD. (Bratislava)

Technický redaktor/Technical Editor: Mgr. Vladimír Radik

Návrh a grafické spracovanie obálky/Design of the journal cover:
Mgr. Jana Wachtarczyková, PhD., Mgr. Martina Cebecauerová, PhD.

Periodicita/Periodicity:
vychádza 3-krát ročne/published 3 times per year

Adresa redakcie/Editorial Address:
Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Panská 26, 811 01 Bratislava, Slovenská republika
tel.: +421 2 5443 1761, +421 2 5443 1762, e-mail: slovenska.rec@gmail.com

**Elektronická verzia časopisu je dostupná na internetovej adrese/The electronic version of
the journal is available at:**
<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

**Slovenská reč je citovaná v databázach/The Slovak Language is indexed by the following
databases:**

Bibliografia Językoznawstwa Ślawistycznego (iSybisław), EBSCO Discovery Service, European
Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Linguistic Bibliography
Online (Brill), Linguistics & Language Behavior Abstract – LLBA (ProQuest), Naviga (Softweco),
Scopus (Elsevier), Summon (Serials Solutions/ProQuest), The Central European Journal of Social
Sciences and Humanities (CEJSH), WorldCat (OCLC)

SCImago Journal Rank (SJR) 2018: 0,1
Source Normalized Impact per Paper (SNIP) 2018: 0,703
CiteScore 2018: 0,14

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)
EV 3695/09
ISSN 1338-4279 (online)
IČO vydavateľa 00167 088

OBSAH/CONTENTS SR 1/2020

ÚVODNÍK/EDITORIAL

- 3–7 **Rok 2020. Od zdravia rastlín cez koronapandémiu k jubileám našich významných osobností a udalostí**
From Plant Health Through Coronapandemia to the Anniversaries of Our Important Personalities and Events
Slavomír Ondrejovič

ŠTÚDIE A ČLÁNKY/STUDIES AND ARTICLES

- 8–27 **Komunikačná kultúra**
Communication Culture
Juraj Dolník
- 28–41 **Profesionalizmus známy neznámy**
Professionalism Known Unknown
Ol'ga Orgoňová – Alena Bohunická – Juliana Beňová
- 42–61 **K fungovaniu endoným a exoným v jazykovej praxi**
On the Use of Endonyms and Exonyms in Language Practice
Andrej Závodný
- 62–75 **Akomodačno-asimilačné procesy v intergeneračnej komunikácii z pohľadu seniorov**
Accommodation-assimilation Activity in Intergenerational Communication from the Perspective of Older People
Perla Bartalošová

DISKUSIE A ROZHLADY/DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 76–81 **Kolik procent lexikálních výpůjček můžeme očekávat ve slovenském textu?**
What is the Loanword Percentage We Can Expect in Slovak Texts?
Jiří Milička
- 82–95 **Diachronia používania prvej osoby singuláru v slovenských jazykovedných štúdiách a článkoch**
The Diachrony of the Use of the First Person Singular in Linguistic Journal Articles in Slovak
Milada Walková

RECENZIE/REVIEWS

96 – 101 **Úspešná a užitočná vedecká publikácia**

LIGOŠ, Milan: Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti (Kapitoly z dejín vyučovania slovenčiny s výzvami do budúcnosti). Bratislava: Veda 2019. 240 s. ISBN 978-80-224-1770-9.

Successful and Useful Scientific Publication

LIGOŠ, Milan: Teaching Slovak as a Mother Tongue in the Past, Present and Future (Chapters from the History of Teaching Slovak with Challenges for the Future). Bratislava: Veda 2019. 240 p. ISBN 978-80-224-1770-9.

František Ruščák

SPRÁVY/REPORTS

102 – 113 **Správa o činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV za rok 2019**

Activity Report of Ľudovít Štúr Institute of Linguistics SAS for the Year 2019

Sibyla Mislovičová

114 – 121 **25 rokov univerzitetnej slovakistiky v Prahe**

25 Years of University Slovak Studies in Prague

Magdalena Kroupová

122 – 124 **Dvadsiaty ôsmy ročník Kolokvia mladých jazykovedcov**

XXVIII. Colloquium of Young Linguists

Patrik Petráš

ROK 2020. OD ZDRAVIA RASTLÍN CEZ KORONAPANDÉMIU K JUBILEÁM NAŠICH VÝZNAMNÝCH OSOBNOSTÍ A UDALOSTÍ

1. Už sa stala z toho zrejme v našom časopise v posledných ročníkoch tradícia, preto ani tohtoročný úvodník do Slovenskej reči nezačíname ináč ako správou, že Organizácia Spojených národov (OSN) na svojom 73. zasadnutí určila rok 2020 ako medzinárodný rok zdravia rastlín. Po viaceré roky malo OSN šťastnú ruku aj v prospech lingvistiky, lebo jej výber bol takmer vždy nejako spojený s jazykom a/alebo (jazykovou) komunikáciou. Rok 2020, aspoň ako ho orientovala OSN, však na prvý pohľad nemá s jazykom a komunikáciou takmer nič spoločné. Ale ako to zvyčajne býva: len na prvý pohľad.

Metafory z rastlinnej a živočíšnej ríše radi a hojne využívajú lingvisti v niektorých lingvistických výkladoch, ako na to poukazujú Gabriel Altmann a Werner Lehfeldt (1976). Je známe, že na svete žije asi 8,7 milióna druhov rastlín a živočíchov (živočíchov, húb, rastlín, prvkov, pričom do tohto počtu zatiaľ nezahŕňame baktérie). Zo všetkých druhov máme skatalogizovaných asi 1,2 milióna druhov, teda nepoznáme takmer 90 % druhov rastlín a živočíchov, ktoré tu s nami žijú. Na planéte žije zároveň 7,7 milióna obyvateľov, ktorí hovoria 7832 (7011) jazykmi, z ktorých podľa nových výskumov zaniknú priemerne dva jazyky týždenne, ale sa aj dva ďalšie nové jazyky objavujú (porov. Ethnologue, 2020). Uvedené ríše majú spoločné aj to, že pri všetkých dochádza k strate biologickej rozmanitosti (biodiverzity), teda k zníženiu všetkých živočíchov a rastlín na svete, ale postupne sa znižuje aj počet prirodzených jazykov na Zemi (Ethnologue, 2020).

Ak sa rok 2020 stal podľa oficiálneho uznesenia OSN medzinárodným rokom zdravia rastlín, nemieri sa tým len na starú rovnicu zdravé rastliny = zdravé potraviny = zdraví ľudia. Už takmer dve desaťročia rastlinní biológovia opakovane pozorujú v rastlinnom svete prekvapujúce dispozície a schopnosti, ktoré sa donedávna považovali za vyhradené len pre živočíšnu ríšu. Stále jasnejšie sa ukazuje, že rastliny medzi sebou komunikujú, vyvíjajú stratégie na boj proti útočníkom, pričom v prípade nebezpečenstva varujú svojich susedov a produkujú aj záhadné elektrické signály.

Biológ J. Schultz a chemik I. Baldwin v r. 1983 v časopise Science v r. 1983 uverejnili článok, v ktorom ukázali, že mladé topole a javory, ktoré mali poškodené listie, zvýšili svoju koncentráciu fenolových zlúčenín, takže v krátkom čase sa vyrovnali

susedným zdravým rastlinám. Práca juhoafrického biológa W. van Hovena v 90. rokoch zas vyzdvihla prekvapivý mechanizmus vzájomnej obrany v akáciách v juhoafrickej rezervácii Transvaal ako reakciu na nadmerné spásanie listov týchto drevín kudu-antilopami. Po nevysvetlenej smrti viac ako dvetisíc týchto prežúvavcov sa najprv ukázalo, že smrť antilop bola spôsobená neobyčajne vysokou koncentráciou trieslovín v akáciových agátových listoch. Úplné vylúštenie záhady však prišlo až neskôr, keď sa zistilo, že vetvy poškodené prechodom prežúvavcov vylučujú prehavú organickú zlúčeninu etylén, ktorá škodí tráviacemu traktu antilop a ktorá má za následok spustenie tvorby trieslovín v susedných akáciách dokonca ešte pred príchodom kudu-antilop na miesto. Rastliny tak nielen varovali svojich susedov pred nebezpečenstvom, ale aj reagovali „zapnutím“ svojho obranného systému.

Aj keď sa už dávnejšie prišlo na to, že rastliny majú elektrickú aktivitu, ešte dlho sa ich význam podceňoval. Výsledky novších výskumov však ukázali, že do tohto elektro-fyziologického procesu sú zapojené gény, ktoré sú podobné génom u zvierat: „Tieto gény sú veľmi podobné aj génom aktivovaným v rýchlych *synapsách* ľudského mozgu, a to napriek tomu, že rastlina nemá nijaké neuróny“ (web.uksup.agroinstitut.sk). V rastlinách sa teda preukázala „prítomnosť klasických neuromediátorov živočíšnej ríše, ktoré sa podieľajú na mnohých funkciách v centrálnom aj periférnom nervovom systéme“ (ibid.).

Dnes už nikto nepochybuje, že čím viac sa porušujú lesy, tým viac sa ľudstvo ocitá v nebezpečenstve. Vie sa, že vinou odlesňovania stúpa aj výskyt malárie, ale týka sa to aj nás v strednej Európe, lebo odlesňovanie vedie k vyššiemu počtu infekčných ochorení u človeka vôbec.

2. Po objavení penicilínu sme sa domnievali, že sme bakteriálne infekcie zlikvidovali. Ale ony sú tu stále s nami aj preto, že baktérie si vybudovali ochranné mechanizmy v zmysle rezistencie na antibiotiká. Tak je to zrejme aj s tzv. novým koronavírusom, oficiálne nazvanom COVID-19, na ktorý sa zatiaľ nepodarilo objaviť protilátku. Našťastie, vyhli sme sa tomu najhoršiemu, čo „predpovedal“ vo svojej poviedke *Maska červenej smrti* (1842) majster literárnych hororov Edgar Allen Poe (1809 – 1849). Opisuje sa v nej pokus istej skupiny vyhnúť sa epidémii v odlahlom a dobre zabezpečenom kláštore, kde princ so svojimi priateľmi, rytiermi a dvornými dámami viedli v radovánkach nákladný a bezstarostný život. Vrchol deja prichádza spolu s novým hosťom, ktorý sa objavil na maškarnom plese v rubáši a v červenej maske. Bola to však smrť.

V súčasnosti došlo k závažným zmenám v spoločenskom živote takmer na celom svete. Epidémia koronavírusu úplne prekonfigurovala spoločenské vzťahy. Správanie, ktoré sme ešte nedávno považovali za hodné nasledovania a pozitívne, sa zo dňa na deň stalo nežiaducim a prezentovalo sa dokonca ako život ohrozujúce. Odtedy si namiesto osobných stretnutí viac telefonujeme a vídame sa skôr len pri videorozhovoch a videostretnutiach. Prešli sme takmer úplne na digitálne sociálne kontakty. Vďaka

ka moderným technológiám však nestrácame kontakt ani s blízkymi spolupracovníkmi a našimi spoluprojektantmi, keďže v akademickom prostredí väčšina z nás môže pracovať z domu. Dobrou správou je, že pandémie aktuálne zvládame na Slovensku až nečakane dobre a už sme tak ďaleko, že zvažujeme, čomu dáme prednosť: podpore ekonomiky, ktorá medzitým utrpela vážne rany, alebo zdraviu a ešte väčšej disciplinovosti, aby sme sa pandémie čo najskôr zbavili. Ukazuje sa, že najdôležitejšie je, aby tieto dve trajektórie boli vyvážené. Ľudia múdro minimalizujú kontakty, aby predišli nákaze. Naši spoluobčania prejavili kolektívny rešpekt, prevládol pocit „zomknutosť“. Aj keď na druhej strane nosenie rúšok obmedzilo komunikovanie mimikou, no znížila sa aj zrozumiteľnosť a tempo hovoru za rúškom. Malo to vplyv na voľbu slov a stručnosť viet, ako aj na skracovanie informácií. Koronavírus síce obmedzil spoločenský život, ale týmto spôsobom vznikla aj šanca pre planétu Zem, pre životné prostredie. Došlo k obmedzeniam v doprave vrátane leteckej a v priemysle, čím sa znížili hladiny oxidu dusičitého a oxidu uhličitého, ktorých následkom vznikajú kyslé dažde, smog a skleníkové plyny. Zlepšilo sa pritom nielen ovzdušie, ale aj ostatné zložky životného prostredia – voda, pôda a ekosystémy.

Pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, predovšetkým pracovníčky z oddelenia jazykovej kultúry a terminológie, poskytujú aj v čase pandémie, ale v tom čase ešte vo väčšej miere ako doteraz, aj nadštandardnejšie služby. Odpovedajú aj tým žiakom a žiačkam (a najmä ich rodičom) a študentom a študentkám, ktorí nevedia splniť úlohy, ktoré dostali v škole cez internet, ale aj tým, čo potrebujú pomoc najmä so štylistikou pri dokončovaní svojich diplomových či bakalárskych prác. Donedávna to bolo vylúčené.

3. Vláda Slovenskej republiky si pri okrúhlom roku 2020 nemohla napriek neštandardným okolnostiam nespomenúť ani na to, že práve uplynulo aj 100 rokov od založenia Slovenského národného divadla, ktoré svoju činnosť začalo 1. marca 1920 premiérou opery Bedřicha Smetanu *Hubička*. My si však zároveň spomeňme aj na to, že v roku 2020 uplynie 20 rokov aj od prvého vyhlásenia *Medzinárodného dňa materinského jazyka*, ktorý každoročne oslavuje celý svet 21. februára. Predtým si ale ešte pripomeňme, že pred 50 rokmi Slovenská národná rada schválila 25. októbra 1970 tzv. jazykový zákon. Najprv to bol zákon o úradnom jazyku Slovenskej republiky, ktorý bol nahradený 15. novembra 1995 (teda už po vzniku Slovenskej republiky) zákonom o slovenčine ako úradnom a štátnom jazyku. Čo sa týka jazykových zákonov v jednotlivých štátoch sveta, vieme, že situácia je veľmi pestrá. Sú krajiny, ktoré jazykový zákon majú, a sú i krajiny, ktoré sa zaobídu bez neho. Ale aj v štátoch, kde príslušný parlament prijal nejaký typ jazykového zákona, sú rozdiely v tom, kam jazykový zákon zašiel. V jednotlivých krajinách sa môžeme stretnúť so sankčnými zákonmi, ktorých dodržiavanie sa vynucuje pod hrozbou pokút (z krajín Európskej únie sem patrí okrem Slovenska aj Lotyšsko, Litva a Estónsko, Slovinsko, Poľsko a Fran-

cúzsko), i so zákonmi deklaratórnymi, pri ktorých sa ich predkladatelia spoliehajú na spoločenský tlak a osobnú „uvedomelosť“ nositeľov jazyka. Niektoré štáty dávajú prednosť tzv. kovertnej jazykovej politike, pri ktorej nejde o explicitné formulovanie zákonov, ale iba o ich implicitné „vyrozumievanie“. Tak je to v Spojených štátoch amerických, Spojenom kráľovstve Veľkej Británie a Severného Írska, v Austrálii, na Novom Zélande, v Nemecku, Papue Novej Guinei, v Uruguaji, ale i v Dánsku, Fínsku a mnohých ďalších štátoch, ale aby sme nechodili ďaleko – aj v Českej republike. Tieto štáty nepovažovali za potrebné ani účelné prijať explicitný jazykový zákon na najvyššej úrovni (zákon o štátnom, oficiálnom, úradnom a pod. jazyku).

Už E. Pauliny (2000) a po ňom aj J. Dolník (2001) ukázali, že spisovnú slovenčinu „v stave, v akom má byť“ udržiavajú predovšetkým jej nositelia a že zásahy do nej v mene jej ochrany sú neraz dosť sporné a často nezlučiteľné s povahou reálneho fungovania jazyka. Zavše naozaj môžeme pozorovať nasadzovanie korzetu aj na zdravé telo jazyka. V návrhu zákona je sporná už aj základná premisa z dôvodovej správy, že „novelizáciu zákona si vyžiadala predovšetkým kritická situácia v používaní slovenského jazyka vo verejnom styku“, keďže vo verejných situáciách „sa prejavuje pokles jazykovej kultúry neúnosne častým porušovaním noriem slovenského spisovného jazyka, ako aj nadmerným preberaním cudzojazyčných výrazových prostriedkov (najmä anglicizmov a amerikanizmov) a ich používaním v slovenskom texte, kde sa neodôvodnene uplatňujú namiesto vhodných domácich výrazov“. Slovenčina bola totiž vo svojich dejinách od nepamäti zväčša otvoreným jazykom, obsahuje mnoho latinizmov, grécizmov, germanizmov, bohemizmov, anglicizmov, ale aj italizmov a galicizmov či hungarizmov a viacerých ďalších vplyvov. Nevyzerá to tak, že by stav slovenčiny vo verejnom styku bol v súčasnosti kritický. Žije – ako hovoria sociolingvisti – úplne normálnu sociolingvistickú situáciu, čo znamená, že slovenský jazyk je dostatočne rozvinutý, plní všetky funkcie, ktoré sa naň kladú, a v súčasnosti ho neohrozuje nijaký jazyk (ani čeština, ani maďarčina, ani angličtina). Dokonca môžeme konštatovať, že slovenčina nikdy nebola v takej kondícii a nikdy nebola taká bohatá a jemne diferencovaná, ako je dnes. Pravdaže, normy (spisovnej) slovenčiny sú iné, ako boli v 30. rokoch 20. storočia, iné sú aj v porovnaní so 70. či 80. rokmi 20. storočia. Zmeny však nemôžeme vnímať ako úpadok, lebo takými takmer nikdy neboli ani nie sú.

Ešte si však pripomeňme ďalší dôležitý dátum, ktorý sa kryje s prvým formulovaním jazykového zákona, jeden dôležitý dokument, ktorý zasiahol do našich životov. Pred 50 rokmi (presne 10. decembra 1970) Ústredný výbor Komunistickej strany Československa prijal dokument *Poučenie z krízového vývoja v strane a v spoločnosti po XIII. zjazde KSČ*, ktorý sa stal základom pre tzv. normalizáciu v našej krajine. S tým súvisí aj nový diskurz najmä v úvodníkových textoch v našich časopisoch. Už v r. 1972 vyšiel v 1. čísle Slovenskej reči článok *Zamyslenie nad úlohami slovakistiky po XIV. zjazde KSČ*, v ktorom sa objavujú citáty aj z Poučenia.

4. Čo sa týka personálnych jubileí, asi sa nám všetkým, čo sme absolvovali tzv. povinné školské čítanie, okamžite vybaví, že v roku 2020 uplynie 200 rokov od narodenia Andreja Sládkoviča, 170 rokov od narodenia Kolomana Banšela, 160 rokov od narodenia Martina Kukučina, 150 rokov od narodenia Štefana Baniča, 140 rokov od narodenia Milana Rastislava Štefánika a – aby sme prešli aj do súčasnej lingvistiky – 80 rokov od narodenia Adriany Ferencíkovej.

V tomto roku sme sa chystali osláviteľ aj ďalšie okružle jubileá – storočnice Jána Horeckého, Františka Mika a Vincenta Blanára, ktorých sme si zatiaľ pripomenuli tak, že pre zborník *Studia Academica Slovaca 2020* sme pripravili jubilejný článok s názvom *Tri osobnosti slovenskej lingvistiky so značkou 1920 (Ján Horecký – František Miko – Vincent Blanár)*. Pri prvej osobnosti z tejto trojice sme už absolvovali nielen prípravu na medzinárodnú konferenciu, ktorá sa mala konať v marci 2020 v Kongresovom centre SAV v Smoleniciach, ale absolvovali sme aj presun tejto akcie (zatiaľ) na koniec roka 2020. To zrejme čaká aj oslavy druhých dvoch storočníc. Podmienkou však stále ostáva, aby nás opustil koronavírus, ktorý sa dotkol nášho života a práce, ale i spôsobu komunikácie veľmi výrazným spôsobom.

Takéto krízové situácie, ktoré práve zažívame, stavajú spoločnosť i politikov do ťažkých situácií. Obnažujú však zároveň funkčnosť (či nefunkčnosť) existujúcich usporiadaní a inštitúcií nášho štátu. Pritom pribúdajú grády na politických zápasoch, ale otvára sa zároveň priestor pre spoločenské inovácie. Znovu si môžeme pripomenúť, že na Slovensku sa do výskumu a vývoja podľa Eurostatu doteraz investovalo 0,84 % HDP, kým priemer v Európskej únii je 2,19 %. Sú vlády, ktoré brzdia najmä investície do vedy, lebo to až tak politicky nebolí, a sú vlády, ktoré, naopak, investujú do vedy a výskumu, lebo vedia, že je to dôležité pre budúcnosť. Zdá sa však, že politici postupne zisťujú, že medzi vedcami, a to aj spoločenskými, sú experti na slovenskú komunitu, bez ktorých nemožno dôjsť nielen k správnym rozhodnutiam, ale ani k sanácii obyvateľstva.

Literatúra

- ALTMANN, Gabriel – LEHFELDT, Werner: Betrachtungen zum Verhältnis zwischen Biologie und Linguistik. In: *Evoluierende Systeme I. II.* Frankfurt am Main 1976, s. 147 – 1954.
- DOLNÍK, Juraj: Reálna spisovná slovenčina. In: *Studia Academica Slovaca*. 30. Prednášky XXXVII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2001, s. 83 – 95.
- Ethnologue. *Languages of the World*. 23. ed. 2020.
- PAULINY, Eugen: Norma spisovnej slovenčiny a zásady jej kodifikovania. Ed. S. Ondrejovič. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV a Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 2000. 40 s.

Slavomír Ondrejovič

KOMUNIKAČNÁ KULTÚRA¹

Juraj Dolník

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

DOLNÍK, Juraj: Communication Culture. Slovak Language, 2020, Vol. 85, No. 1, pp. 8 – 27.

Abstract: Traditionally, the Slovak language community pays great attention to language culture, which is well understood by those who know the history of Slovaks. However, the author argues that communication culture is more important in the present living conditions of Slovaks, so the current task of linguistics is its systematic investigation, from which conclusions can be drawn for cultivating communication in the Slovak environment. It lists eight factors that justify the need to focus on this topic, explains the evolutionary origin of human communication and its meaning to better understand this phenomenon, and describes the components of a communication culture. The term communication culture is defined from the semiotic position as an open complex of communication activities of members of the language community, which reproduce and produce communication formations, communication forms and expressive forms with interpretations. This definition also predicts the idea of cultivating language communication.

Key words: communication culture, cultivating communication, communication formation, communication form, expressive form, Slovak language community

1. ÚVOD

Jazyková kultúra je prominentnou témou v slovenskej jazykovednej produkcii, čo súvisí s politicko-sociálnym významom, ktorý sa prisúdil spisovnej slovenčine pri jej konštituovaní a uvádzaní do života a prostredníctvom spisovno-jazykového diskurzu sa sústavne reprodukoval, aby sa udržiaval ako fundamentálna riadiaca sila pri zaobchádzaní s týmto útvarom národného jazyka. Východiskovým ideovým aj metodologickým rámcom jej opisu a výkladu bola koncepcia jazykovej kultúry načrtnutej v známej priekopníckej štúdii *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* B. Havránka (1932), založená na funkčnom chápaní jazyka. Hneď v prvej vete tejto štúdie sa oznamuje, že kultúrou spisovného jazyka sa rozumie predovšetkým jeho teoretické pestovanie, čím sa myslia lingvistické aktivity zamerané na zdokonaľovanie tejto variety národného jazyka, takže ich cieľom je kultivovaný jazyk a jazyková kultúra jeho používateľov. Kultivovanosť spisovného jazyka – podľa Havránka – sa prejavuje v tom, že má pružne stabilnú normu a výrazové prostriedky zodpovedajú-

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu APVV – 18 – 0176 *Sociálna inklúzia kultúrou používania jazyka*.

ce všetkým komunikačným potrebám jeho používateľov, ktorých jazyková kultúra spočíva v tom, že túto normu ovládajú, orientujú sa podľa nej a dokážu využívať bohaté a rozmanité prostriedky tohto jazyka. Nástrojom kultivovania spisovného jazyka je kodifikácia, riadená ideou pružne stabilnej normy, a kritériom zasahovania doň má byť zväčšovanie vyjadrovacích možností jazyka.

V duchu tejto funkčnej koncepcie sa vyvíjali lingvistické aktivity aj vo vzťahu k spisovnej slovenčine. „Slovenskí filológovia mali by sa pridržať stanoviska Pražského lingvistického krúžku,“ vyzýval H. Bartek (1933, s. 8), zdôrazňujúc, že „aplikovanie týchto zásad na spisovnú slovenčinu je oveľa ľahšie ako v češtine, lebo spisovný jazyk slovenský je bližší živej reči“ (ibid.). V závere svojej štúdie vyzdvihuje svoj zámer: „Ustavičným upozorňovaním na správnosť jazykovú chceme dosiahnuť väčšiu a hlbšiu kultúru spisovného jazyka, chceme napomáhať jeho ustálenie a upozorňovať spisovateľov a verejnosť, aby budovali spisovnú reč z domácich prvkov, zo slovenského základu“ (op. cit., s. 16). Takto načrtnol základnú líniu kultivačného zaobchádzania so spisovnou slovenčinou na ďalšie desaťročia. Pozornosť sa sústredila na tieto otázky: Čo patrí do spisovnej normy? Aká štruktúra kodifikačných kritérií je primeraná? Ako sa rozvíja štýlová diferenciácia spisovnej slovenčiny? Ako máme čeliť prenikaniu zbytočných (a tým nežiaducich) cudzích prvkov do domáceho jazyka? Keďže až po sedemdesiate roky suverénne dominovala systémová lingvistika, pri riešení týchto otázok mal kľúčový význam koncept *jazykový systém* v spätosti s konceptom *funkcia* (dôležité boli protiklady *systémové* : *nesystémové*, *funkčné* : *nefunkčné*). V jazykovokultúrnom diskurze sa utvrdzovalo, „že jazyková norma je komplexný jazykový jav, inherentný jazykovému systému, že je istou realizáciou jazykového systému“ (Kočiš, 1979, s. 36), a tak sa presadzovala tendencia vymedziť jazykovú správnosť tým, čo je systémové, a teda čo neprotirečí zákonitostiam jazyka (systému). Systémovosť mala aj prominentnú pozíciu v štruktúre kodifikačných kritérií (jej ďalšie prvky: funkčnosť, vžitosť, čiže uzuálnosť, aj svojskosť; porov. s Bartekovou požiadavkou, aby sa spisovná reč budovala z domácich prvkov). Týkalo sa to aj štýlovej diferenciácie spisovného jazyka, aj tá bola pod dozorom jeho zákonitostí. Pri preberaní prvkov z cudzích jazykov sa nastavoval filter funkčnosti, cez ktorý mali prejsť len výrazy bez reálneho alebo potenciálneho domáceho ekvivalentu, a prevzatia sa tiež dostali do poľa pôsobnosti zákonitostí vlastného jazyka.

Aj keď sa rozlišovala – v súlade so štrukturalistickou dichotómiou *langue* : *parole* – kultúra jazyka a kultúra reči (v zmysle kultúry rečových prejavov aj zovšeobecneného stavu používania jazykových prostriedkov; porov. napr. Jedlička, 1978, Král – Rýzková, 1990), sklon k obmedzovaniu sa na sledovanie jazykových štruktúr z hľadiska správnosti, teda súladu s kodifikovanou normou, v ktorej sa manifestujú zákonitosti jazyka (systému), a abstraktnej (mimokontextovej) funkčnosti sa preja-

voval v oboch sférach. Postupne sa však poukazovalo na to, že kultivovanosť jazykových (rečových) prejavov sa nemôže redukovať na dodržiavanie spisovnej normy (napr. Kraus, 1986, Findra, 1986, Kralčák, 2004, Ondrejovič, 2008). Zdôrazňovala sa „aktuálna potreba širšieho chápania kultivovaného jazykového prejavu, a to v súlade s uznávaním diferencovaného fungovania spisovného jazyka, resp. aj širšie rozličných existenčných foriem národného jazyka v rozličných komunikačných sférach“ (Buzássyová, 1986, s. 177). Podpornou silou bola štylistika: „Štylistická norma nemusí vždy harmonizovať s jazykovou normou. ... V štylistike sa hranica spisovnosti – nespisovnosti najmä kvôli plneniu estetických zámerov často zotiera“ (Mistrík, 1997, s. 33). Pozornosť sa upriamuje na komunikatívne vlastnosti jazykových prejavov: „Ak hodnotíme kultúru istého jazykového prejavu, hodnotíme jeho komunikatívne vlastnosti: súdime, ako jazykové prostriedky zodpovedajú predmetu, cieľu, adresátovi a situácii prejavu“ (Král – Rýzková, 1990, s. 36). Silnejúca koncentrácia lingvistiky na to, čo sa deje s jazykom v komunikácii, posúvala síce pozornosť za horizont reprodukovanej vnímania jazykovej a rečovej kultúry, ale – v protiklade s logikou vývoja poznávania tohto javu – nenavodil sa diskurz komunikačnej kultúry. Sporadicky sa síce vyskytol výraz odkazujúci na potenciálny koncept komunikačná kultúra (napr. *kultura komunikování*, *kultura jazykového komunikování* u K. Hausenblas, 1979; striedal sa s výrazom *kultúra dorozumievania*, resp. *vyjadrovania*, napr. Mistrík, 1979, Findra, 2013), pritom sa však objavil moment, ktorý mal obrátiť pozornosť aj na recipientsku stránku komunikácie. K. Hausenblas poukázal na to, že pri preberaní otázok kultúry komunikovania je vnímanie a interpretácia „často téměř naprosto opomíjena – to je však vzhľadom k efektívnosti jazykových komunikácie podstatný nedostatok“ (Hausenblas, 1976, s. 234). Anticipuje sa tu význam interpretácie pre rozumenie komunikačnej kultúre.

2. POTREBA KOMUNIKAČNOKULTÚRNEHO DISKURZU

Potreba navodenia diskurzu o komunikačnej kultúre v slovenskom jazykovom prostredí je teda anticipovaná vo vývoji rozvádzania témy kultúra jazyka, vzťahovanej na spisovnú slovenčinu. Do tohto vývoja sa, samozrejme, premieta dynamika podmienok jej fungovania, v ktorej sú z hľadiska sledovaného javu relevantné tieto jej stránky:

1. Demokraticizácia spisovného jazyka, čiže nárast jeho aktívnych používateľov, dosiahla takú úroveň, že je reálnym všeobecným dorozumievacím prostriedkom, ktorý sa ako samozrejmosť používa v rozmanitých komunikačných sférach a situáciách. Používatelia prežívajú spisovný jazyk ako prirodzený konštitutívny faktor sociálneho života, pretože si ho prirodzene osvojujú používaním jeho výrazov v procese socializácie. Týmto spôsobom nadobúdajú schopnosť jazykovo sa správať v súlade s jazykovými normami bez toho, aby si ich uvedomovali, navodzujú si a rozvíjajú cit pre

jazykovú správnosť aj primeranosť jazykového správania. Spisovná slovenčina je vo vývojovom štádiu celonárodného prirodzeného jazyka („ľudového“ jazyka vyššieho vývojového stupňa), čím je vytvorený prvotný predpoklad na posilnenie normality prirodzenej jazykovej a rečovej kultúry, t. j. takej, ktorá je založená na ovládaní a používaní jazyka na základe jeho prirodzeného osvojovania a využívania jeho prostriedkov v sociálnej interakcii. Je to predpoklad na to, aby sa do ohniska pozornosti používateľov jazyka posunula komunikačná kultúra a aby sa cez ňu nazeralo na jazykovú a rečovú kultúru, a teda na to, aby sa nastolil a udržiaval verejný diskurz o komunikačnej kultúre ako nástroj na komunikačnokultúrny obrat v spoločnosti.

2. Demokraticizácia spoločnosti vytváraním podmienok na participáciu občanov na rozhodovaniach o verejných záležitostiach, na ich zapájanie sa do dynamiky stvárňovania spoločnosti aktualizuje potrebu takej orientácie v spoločenských dianiach, ktorá umožňuje participáciu podporujúcu skutočnú (nie zdanlivú) demokraticizáciu. Taká orientácia predpokladá komunikačnú rozhladenosť a otvorený komunikačný horizont. Komunikačne rozhladený a otvorený je ten, kto rozumie komunikačným udalostiam v relevantnom kontexte a je nastavený na možnú revíziu seba samého so zreteľom na svoje presvedčenie o tom, že udalostiam rozumie. S povahou demokraticizácie je tak kompatibilné upnutie používateľov jazyka na komunikačnú kultúru, zahŕňajúcu komunikačnú rozhladenosť a otvorenosť, ako predpoklad kompetentnej účasti na demokraticizačných premenách spoločnosti.

3. V nadväznosti na predchádzajúci bod: Žijeme v komunikačnej spoločnosti, vyznačujúcej sa tým, že produkovanie, šírenie, spracovanie a využívanie informácií jej dávajú charakteristickú pečať. Keďže sme zaplavení informáciami rozličnými komunikačnými kanálmi z nespočetných zdrojov, sme vystavení tlaku informačnej selekcie, ale aj nutnosti oddeľovať informácie od dezinformácií. Deje sa to v komunikácii, a tak silnie dopyt po komunikačnej kultúre ako mentálnej opore pri zvládaní tejto selekčnej a separačnej úlohy.

4. Ďalším charakteristickým príznakom súčasnej spoločnosti je konzumnosť: žijeme v konzumnej spoločnosti. Narastá objem a intenzita komunikačných praktík, ktoré sú zamerané na masovú komunikáciu, generujúcu zisk. Usadila sa konzumná kultúra s tendenciou zatieniť kultúru duchovného rozvoja. Je to kultúra zmyslovosti a zmyselnosti, ktorá narúša pomer medzi telesným a duchovným v človeku, pôsobí proti rozvíjaniu aktivít realizujúcich jeho duchovný potenciál a navodzuje „presvedčivé zdanie“, že konzumný životný štýl je normalita súčasného človeka (je to stav „mä byť“ – konzumný spôsob existencie je existenčná hodnota). Konzumná kultúra takisto aktualizuje potrebu mobilizovania komunikačnej kultúry ako prostriedku zušľacht'ovania ľudskej bytosti.

5. Sprievodným príznakom konzumnej kultúry je tendencia k deintelektualizácii jazykovej komunikácie, k jej simplifikácii, vedúcej k ľahkej zrozumiteľnosti, aby

komunikácia bola ľahko prístupná čo najširšiemu okruhu recipientov. Táto tendencia k demokratizácii jazykovej komunikácie znížovaním jej recipientskej náročnosti je v súlade s konzumnokultúrnym komfortom, prispieva k tlmeniu duchovných aktivít a posilňuje náklonnosť k zotrvaní pri povrchnom mentálnom spracúvaní stimulov. Usadzuje sa kultúra povrchnosti, a teda aj normalita prostej zrozumiteľnosti (opakované zistenia, že naši žiaci vykazujú nízku úroveň čitateľskej gramotnosti, sú jedným zo svedectiev tejto normality). Aj v tejto súvislosti sa prejavuje aktuálnosť venovania zvýšenej pozornosti komunikačnej kultúre.

6. Stupňovanie demokratizácie spoločnosti je späté s liberalizáciou, spočívajúcou v roztváraní sociálneho priestoru pre slobodu verejného prejavovania vlastnej vôle s tendenciou minimalizovať jeho reštrikciu spoločenskou kontrolou. Jej následkom je, že tento priestor sa naplňa komunikáciami s rozličnou motiváciou, sledujúcimi rozmanité zámery a aplikujúcimi rozličné stratégie a praktiky. Jednotlivci sú v spleť sieti komunikácií, ktorými sa šíri pravda, polopravda aj nepravda, vyvíja sa úsilie o ich ovplyvnenie pseudorétorickými praktikami, trikmi a využíva sa možnosť ťaženia z ich kognitívnych a emocionálnych slabostí. Reakciou na tento stav je snaha o presadenie programu kritického myslenia vo vzdelávaní, zameraného na zlepšenie kognitívnej výkonnosti a pestovanie odolnosti proti vplyvu utilitárnych komunikačných stratégií a praktík. Ide o školenie v racionalite, ktorého základom je prístup ku konceptom v duchu, že „ľudia rozumejú konceptom len vtedy, keď sú nútení dôkladne si ich premyslieť, diskutovať o nich s inými a uplatňovať ich pri riešení problémov“ (Pinker, 2018, s. 475). Aj tu sa ukazuje potreba zaoštrienia pohľadu na komunikačnú kultúru: rozumieť konceptom, diskutovať o nich a aplikácie s nimi narábať predpokladá primeranú komunikačnú kultúru.

7. Demokratická spoločnosť zahŕňa moment inkluzívnosti, odstraňuje sociálnu exklúziu, marginalizáciu, ktorá narúša jej zásadu rovnosti šancí, umožňujúcu každému realizovať v živote svoj potenciál. Problém sociálnej inklúzie je aj komunikačnokultúrny problém, plynúci z rozdielu medzi komunikačnými kultúrami sociálnych subjektov s nerovnými životnými šancami. Potreba riešenia problému inklúzie viaže na seba potrebu vzájomnej komunikačnej adaptácie, ktorá má vyústiť do akceptácie komunikačnej kultúry potvrdzujúcej odstránenie sociálnej exklúzie.

8. V pluralitnej demokracii politické subjekty súperia, čo ich núti aplikovať spôsoby a prostriedky komunikácie, ktorými obstoja v konkurencii. Prax ukazuje, že dôsledné dodržiavanie kodifikovanej jazykovej normy nie je významným predpokladom úspechu v tomto súboji (aj keď sa vo verejnej jazykovej kritike poukazuje na jazykové „prehrešky“). Pre mravný rozvoj spoločnosti je významnejšia otázka, aké následky majú spôsoby komunikácie a komunikačné praktiky v tomto konkurenčnom priestore pre budúcnosť spoločnosti. Je to otázka komunikačnej kultúry a jej kritiky so zreteľom na kultiváciu spoločnosti.

Z pohľadu na súčasné podmienky fungovania spisovnej slovenčiny je zjavné, že sa žiada zmeniť pomer medzi pozornosťou, ktorú venuje preskriptívna lingvistiká a jazyková kritika a výchova jazykovej kultúry, a pozornosťou zameranou na problematiku komunikačnej kultúry. V jazykovednom texte z roku 1995 čítame: „V spoločenskej situácii, v ktorej sa nachádzame, a v jazykovej situácii, ktorú dennodenne registrujeme a hodnotíme ako nepriaznivú pre ďalší rozvoj spisovnej slovenčiny, treba sústrediť pozornosť predovšetkým na základný problém, ktorý sa v našej i slavistickej jazykovede dosiaľ označuje ako teória spisovného jazyka. ... V užšom alebo bežnejšom zmysle sa teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry chápe ako vedecké úsilie o vypracovanie či stanovenie spisovnej normy a jej kodifikácie, čiže o opis systému spisovného jazyka, jeho systémových či typologických vlastností, jeho gramatiky, lexiky, zvukovej a pravopisnej stránky“ (Kočiš, 1995, s. 14). Hoci aj slovenský lingvistický priestor je naplňaný prácami prezentujúcimi sociálne, kognitívne, komunikačne a pragmaticky orientované výskumy, vo verejne registrovateľných hodnotiacich reakciách na komunikačné prejavy jasne dominuje parameter správnosti, ktorý je nasiaknutý duchom citovaných výrokov, čo potvrdzuje platnosť nevyslovovaného názoru, že zakladajúcou vlastnosťou komunikačnej kultúry je dôsledné dodržiavanie kodifikovanej normy. Prípustné je len jej funkčné narušenie. Jazyková kritika, výchova, jazykové poradenstvo sa zaoberajú tým, čo nie je v súlade s touto normou a ako treba tento súlad navodiť, a tak prispievajú k udržiavaniu kultúry kritického vnímania spisovnojazykových prejavov z pozície kodifikovanej normy. Pod vplyvom tejto kultúry vo vnemovom poli používateľov figúrou (tým, čo je v popredí) sú jazykové štruktúry v svetle tejto normy, takže komunikačná hodnota jazykových prejavov je v pozadí (ide o štruktúru vnemového poľa v duchu tvarovej psychológie). Nie sú raritou prípady, keď istí používatelia vyostrene sa upínajú na objavovanie nesprávnych štruktúr a dávajú najavo prostredníctvom jazykovej kritiky, čo má byť vzorom prístupu k používaniu spisovného jazyka. Odsúvanie komunikačnej kultúry do úzadia je tu extrémne zjavné.

Potreba rozvinutia verejného diskurzu o komunikačnej kultúre má však aj hlbší dôvod. Týka sa kultivovania jednotlivca a kultúrneho vzostupu spoločnosti. Keďže komunikácia je konštituentom kultúry – „fenomén kultúra pozostáva z troch fundamentálnych komponentov: zo štandardizácie, komunikácie a kolektivity“ (Hansen, 2000, s. 42) –, môžeme vychádzať z toho, že vznik kultúry bol podmienený objavom ľudskej komunikácie, že kultúra a komunikácia majú spoločný simultánny pôvod a že tieto fenomény boli v základe zrodu človeka ako bytosti svojho druhu aj ľudského kolektívu. Je to východisko spojené s evolučnou poznávacou stratégiou, ktorá má v tomto prípade prispieť k osvetleniu otázky, čo je v základe komunikačnej kultúry a čo plynie z tohto základu pre človeka.

3. EVOLUČNÝ ZROD ĽUDSKEJ KOMUNIKÁCIE A JEJ ZMYSEL

Základná idea výkladu v tejto časti textu znie, že človek sa stal bytosťou svojho druhu – antropologickou bytosťou –, keď ho evolučný proces priviedol do stavu hermeneutickej bytosti. Na vysokej úrovni abstrakcie, ktorá zodpovedá účelu tohto výkladu, príslušný úsek tohto procesu si môžeme zobrazit' ako kognitívne zrenie umožňujúce prechod od inštinktívno-reflexnej orientácie v životnom prostredí k orientácii vo svete jeho jazykovo-kognitívnu interpretáciou takého druhu, že sa ním otvorila možnosť formovania sociokultúrnej bytosti so schopnosťou rozumieť svetu aj sebe. Toto zrenie je teda procesom, ktorý spôsobil, že z prírodného sveta vzišla bytosť s potrebou a vôľou byť slobodný. Nastolil sa ním stav ontologickej binárnosti: bytie sa rozdvajilo na objekt a subjekt. Subjektom sa stala bytosť, ktorá sa ocitla „nad“ prírodou, ale jej existencia závisela od nej. Vyjadrené v inom terminologickom rámci, ide o descendenciu, chápanú ako „vzchádzanie niečoho z niečoho“, s vyústením do descendentu, ktorý podlieha tendencii k autonomizácii s autopojetizáciou svojho bytia, ale nestráca väzbu so svojím zdrojom, s tým, z čoho vzišiel. Pojmom subjekt sa dáva do popredia, že sa objavila bytosť, ktorá sa musela učiť orientovať sa nad rámcom inštinktov a reflexov, aby prežila a žila ako antropologická bytosť, kým pojem descendent upriamuje pozornosť na to, že táto bytosť je nastavená na vytváranie vlastného sveta (kultúry), riadeného vlastnými pravidlami, nie však tak, aby zanikla späť so svojím zdrojom. Orientácia, autonomizácia a autopojetizácia sú tri fundamentálne faktory v kognitívnom vyzrievaní človeka ako bytosti svojho druhu. Dialo sa to nadobúdaním a rozvíjaním interpretačnej dispozície.

Orientácia subjektu v objekte (v prírode, druhových príslušníkoch aj v sebe) mohla byť len pokračovaním v spôsobe orientácie predhumánnej bytosti, pravda, v takej kvalite, ktorá zodpovedala evolučnému pokroku. Orientácia tejto bytosti je založená na inštinktívno-reflexnej „interpretácii“ podnetov, ktorá identifikuje, čo je prijateľné/neprijateľné pre jej organizmus. Táto „interpretácia“ spočíva len v tom (naznačujú to úvodzovky), že organizmus reaguje na podnety iba na základe svojej prírodnej povahy. Táto povaha vytvára jeho asimilačnú bázu, tá určuje, čo je pre neho prijateľné/neprijateľné (čo môže a nemôže asimilovať, čo sa znáša a neznáša s jeho povahou), teda čo môže a nemôže prijímať ako potravu, akú teplotu môže a nemôže zniesť, čo môže a nemôže získať ako korisť a pod. Humánna bytosť zachováva „interpretáciu“, ale orientuje sa aj skutočnou interpretáciou, spočívajúcou v kognitívnej aktivite zameranej na rozumenie objektu. V analógii s inštinktívno-reflexným „rozumením“ vyvinula kognitívne rozumenie (dá sa predpokladať, že nastavenosť na analogické správanie bola protočloveku vlastná). Na spôsob reagovania na základe kognitívnej orientácie vo svete – čo je kompatibilné s prírodnou povahou organizmu – sa navrstvoval spôsob konania a správania založený na objavovaní významov zodpovedajúcich motivačnému svetu subjektu (jeho potrebám, záujmom, želaniam

a pod.). Humánna bytosť ako descendent „čistej“ prírodnej bytosti (bytosti, ktorá sa riadi iba „imperatívom“ prírody: robí len to, čo príroda „prikazuje“) sa tak vymaňuje z absolútnej moci prírody, oslobodzuje sa od nej, koná v duchu autonomizácie a autopojetizácie, teda tak, aby riadil sám svoje správanie a konanie.

Interpretácia je teda fundamentálna konštitučná vlastnosť antropologickej bytosti. Evolučne prvotným motívom interpretácie bola zrejme potreba vlastnej bezpečnosti (individuálnej alebo skupinovej), plynúca z inštinktu sebazáchovy. Išlo o potrebu navodzujúcu otázku, čo znamená to, na čo sa upiera moje vnímanie, z hľadiska mojej bezpečnosti, sebazáchovy. Na pozadí tejto otázky bytosť nadobúdajúca status človeka sa hermeneutizovala, čiže nadobúdala schopnosť uvedomiť si fenomén význam a tým evolučne zrela ako interpretačná bytosť. A tým aj ako bytosť s komunikačným vedomím, pretože si uvedomovala, že zameranosťou na významy vstupuje do dorozumievacieho vzťahu. Objavením potreby a z nej plynúcej vôle rozumieť okoliu sa zrodila ľudská komunikácia. Ľudská komunikácia sa formovala evolučným zrením interpretačnej dispozície. Dozrením tejto dispozície na evolučnej scéne sa objavil človek ako bytosť svojho druhu – interpretácia je konštituent človeka (rozsiahlejší výklad tohto javu podávajú práce Dolník, 2012, 2017, 2018). Človek sa stal človekom ako subjekt v interpretačnom vzťahu k objektu a tým aj v komunikačnom vzťahu, ktorým sa konštituoval ako sociokultúrna bytosť.

Ako mohol subjekt rozumieť objektu? Tak, ako mu to určil duálny existenčný základ človeka, štruktúrovaný ako telo a duch, teda hmotný organizmus a emergentná nehmotná psychika, zmyslami vnímateľné a zmyslami neprístupné. Jeho duálnym spôsobom existencie je dané, ako môže rozumieť okoliu (aj sebe): vnímaním hmotného zmyslovými orgánmi a sprístupnením nehmotného interpretačnou aktivitou. Tejto danosti zodpovedajú znaky – subjekt mohol rozumieť objektu prostredníctvom znakov. Objekt je mu – ako bytosti nastavenej na rozumenie – prístupný ako semioticky štruktúrovaný celok. Čomu subjekt mohol rozumieť, boli znaky, znakový svet. Ak tento svet stotožníme s jazykom (za jazyk nepovažujeme len verbálne znaky), môžeme sa vyjadriť v súlade s paradigmatickou osobnosťou filozofickej hermeneutiky H. G. Gadamerom (1986): všetko, čomu môžeme rozumieť, sa dáva najavo v jazyku. Tomu, čomu môžeme a máme rozumieť, je jazykový objekt, takže ak chceme objektu rozumieť, musíme sa zbližiť s jeho jazykom. To musel urobiť aj subjekt formovaný v evolučnom procese. Musel objavovať znakové formy a ich významy (či „objavované“ máme chápať konštruktivisticky – znaky konštruujeme z podnetov objektu –, alebo ich spoznávame v znakovej ponuke objektu, zostáva tu bocom). Formujúci sa subjekt začal „ľudským“ spôsobom komunikovať vtedy, keď dokázal objavovať jazyk objektu, jeho znaky, a tým mu začal rozumieť. V objavovaní znakov bola latentná otázka: Čo mi sprostredkúva objekt svojím jazykom? Dorozumievací charakter objavovania znakov sa zreteľnejšie prejavoval, keď sa subjekt

ocitol v interpretačnej neistote až v núdzi a obracal sa na nadprirodzené sily ako na komunikačného partnera (porov. s výkladom v práci Dolník, 2012).

Interpretácia je teda zakladajúca aktivita ľudskej komunikácie aj zakladajúca vlastnosť človeka ako bytosti svojho druhu, t. j. humanizačný faktor. Z toho plynie, že humanizácia človeka, chápaná ako kontinuálne pokračovanie v poľudšťovaní predhumánnej bytosti interpretáciou, dáva komunikácii fundamentálny (objektívny) zmysel (objektívny preto, lebo je určený evolúciou ako objektívnym vývojovým procesom). Ten spočíva teda v tom, že prostredníctvom nej sa subjekt reprodukuje a zachováva seba ako humanizačnú bytosť, ktorej imanentnou vlastnosťou je nastavenosť na rozumenie svetu. Objektívny zmysel ľudskej komunikácie len potvrdzuje evolučne daný (objektívny) zmysel existencie človeka: existencia pre existenciu – existujeme pre pretrvávajúce našej existencie. Človek je vo svojej podstate hermeneutickou bytosťou, vnímavou voči interpretačnej ponuke okolia, takže komunikačným konaním, v ktorom sa podstata komunikácie nevytratila, sa naplňa jej zmysel: prispievať k humanizácii človeka.

4. KOMPONENTY KOMUNIKAČNEJ KULTÚRY

Téza, že v základe ľudskej komunikácie je interpretácia spätá s objavovaním jazyka interpretovaného objektu, je produktom evolučno-semiotického prístupu ku komunikácii, zdôrazňujúceho, že k určenosti človeka ako bytosti svojho druhu patria – popri iných činiteľoch – tieto dva faktory: odkázanosť na to, aby rozumel svetu, a na to, aby sa ho zmocňoval jeho jazykom. Jej implikátom teda je, že človek „osudovo“ existuje ako praktický hermeneutik a semiotik. Jeho existenčný vzťah k svetu nemôže byť iný ako hermeneutický a svet musí byť pre neho semiotický. Žije v svete znakov (v svete jazyka), ktoré mu umožňujú rozumieť svetu, a rozumenie svetu sa viaže na komunikáciu. Komunikácia sa rozvíjala vytváraním znakových foriem s ich interpretáciami, ale aj samotná komunikácia sa semiotizovala, a tak sa formovala komunikačná kultúra.

Podľa jedného z tradičných učení kultúra je komplex životných foriem, ktorým sa v danej societe pripisujú významy, ktoré majú pre členov societ nejaký zmysel (už v 18. storočí herderovci označujú kultúru ako životné formy národov; porov. napr. Hansen, 2000, s. 218). V metodologickom rámci kultúrnej semiotiky ide o znakové formy (prvotnou oporou tejto metodológie je prelomový filozof kultúry z konca 19. storočia a z prvej polovice 20. storočia E. Cassirer, ktorý kultúru chápal ako súhrn znakových foriem, procesov, aktov – namiesto znakov hovorí o symboloch – a človeka ako bytosť, ktorá je nevyhnutne znakovým subjektom, a teda nemôže nevytvárať kultúru; Cassirer, 1994). Pohľad na komunikáciu z tohto hľadiska ukazuje, že aj komunikačný život spoločnosti existuje ako interpretované formy komunikácie, teda ako komplex znakov reprezentujúcich tento život. Formy komunikácie za-

hrňajú kolektívne stvárnenia aktérov komunikácie, stvárnenia komunikačných dianií a stvárnenia prostriedkov komunikácie. Podľa toho tvoria komunikačnú kultúru formácie komunikačných aktérov, čiže komunikačné formácie, formy, v ktorých komunikácie prebiehajú, t. j. komunikačné formy, a formy, ktorými aktéri komunikácie operujú v komunikačnom dianií – výrazové formy. (Poznámka: Výraz formy komunikácie a spojenie komunikačné formy tu nie sú sémanticky totožné; forma komunikácie je súhrnný výraz pre všetky tri formy.) Všimnime si tieto formy, najprv komunikačné formácie ako sociálnu formu aktérov komunikácie.

Človek sa vyznačuje adaptačnou flexibilitou, umožňujúcou prispôbiť sa meniacim sa podmienkam, aj sklonom k diferenciacii svojej sociálnej identity. Adaptuje sa aj na meniace sa podmienky sociálnej koexistencie s inými jednotlivcami, čo môže vyústiť do navodenia ďalšej sociálnej identity. Ak sa jednotlivci danej spoločnosti ocitnú v novej situácii, ktorá sa stabilizuje a v ktorej sa ich sociálne kontakty pravidelne opakujú, adaptácia na túto situáciu sa prejaví ako kohézia, vnútorná súdržnosť vytvárajúca kolektív. Pravidelne sa opakujúce sociálne kontakty vytvárajú podmienky na systematickú komunikáciu, čiže na komunikáciu vyznačujúcu sa iteratívnosťou a nadväznosťou, a teda istou stabilitou a dejinnosťou. Na systematickej komunikácii sú založené komunikačné formácie. Komunikačné formácie sú sociálne útvary vytvorené jednotlivcami v opakovaných sociálnych interakciách, v ktorých udržiavajú vlastnú komunikačnú kontinuitu a dejinnosť (v práci Dolník, 2016 sa koncept komunikačnej formácie vykladá obsirnejšie). Udržiavajú sa komunikačné zvyklosti a návyky, čo je základom citu kolektívnej solidarity, a tým sa navodzuje situačná komunikačná kultúra ako konštituent komunikačnej formácie, s ktorou sa jednotlivci identifikujú, a teda ju prežívajú ako svoju ďalšiu sociálnu identitu. (Poznámka: Termín komunikačná formácia evokuje sociolingvistický odborný výraz sociolekt, interpretovaný ako typické prejavy jazykových aktivít jednotlivcov v rámci istého sociálneho zoskupenia, ktoré sa týmito prejavmi oddeľuje od iných zoskupení a tým stmeluje jednotlivcov ako nositeľov skupinovej solidarity; porov. napr. Löffler, 1994, s. 123 – 140. Výraz komunikačná formácia vzišiel z iného prístupu – semiotického – k výskytu používania jazyka, a teda má vlastný interpretačný potenciál.)

Aj tu sa prejavuje evolučne daná interpretačná nastavenosť človeka na semiotizáciu, ktorá tu má podobu interindividuálnej autosemiotizácie: koordináciou (vedomou či nevedomou) správania a konania sociálna koexistencia jednotlivcov sa stvára na formu autosociálneho znaku, ktorá má pre nich zmysel: prisudzujú jej fundamentálny význam, ktorý sa obohacuje špecifickými významami (v práve citovanej práci forma autosociálneho znaku sa stotožňuje so sociolektom). Koreň tohto základného významu nachádzame tam, kde je východisko tohto výkladu, a to v evolučnom formovaní subjektu nadobúdaním interpretačnej dispozície. Išlo o proces

kognitívnej adaptácie na svet v prospech orientácie v ňom, ktorá zlepšovala šance na prežitie a umožňovala vymaniť sa z úplnej podriadenosti prírode, teda zo stavu „ovládaný prírodou“, a meniť tento stav smerom k stavu „ovládať prírodu“, pretože tento stav zvyšuje istotu prežitia, je existenčnou konštantou človeka. Pri vytváraní komunikačnej formácie funguje tak, že jednotlivci, ktorí sa ocitnú v sociálnej interakcii v istej iteratívnej situácii, aktualizujú svoju orientačnú potrebu (potrebujú sa adaptovať na situáciu) a interpretáciou situácie nastoľujú poriadok, ktorým sa navodzujú v jednotlivcoch pocit alebo presvedčenie istoty, že môžu prežívať sociálnu identitu. Dôverná znalosť tohto poriadku je kohéznym činiteľom, vnútorným súdržným faktorom, prejavujúcim sa v pocite solidárnosti, spôsobuje, že jednotlivci sa cítia ako v „domovskom“ prostredí a pobyt v tomto prostredí prežívajú ako sociokultúrny komfort. Z tejto reflexie o komunikačnej formácii vyplýva, že jej základný význam spočíva v jej sociokultúrnej identifikačnej sile (v citovanej práci sa tento význam opisuje ako „podporujúci pocit domovskej istoty“), vyvolávajúcej pocit sociokultúrneho komfortu, sprostredkovaného komunikačným komfortom. Prítlačlivosť tohto komfortu pre jednotlivcov je znásobená ich sklonom k tomu, aby v sociálnom styku nachádzali oporu pre svoju asimilačnú bázu, aby sa utvrdzovalo to, čo je v tejto báze uložené, teda aj osvedčené komunikačné praktiky.

V konkrétnych komunikačných formáciách základný význam sa obohacuje významami interpretáciou vzťahu používaných komunikačných praktík k aspektom situácie; napr. význam „oddanosť klubu“ v rámci fanúšikovskej komunikačnej formácie navodený interpretáciou komunikačných praktík vo vzťahu k referenčnej realite, význam „prejav rešpektu“ vyvolaný interpretáciou týchto praktík vo firemnej komunikačnej formácii so zreteľom na vzťah medzi šéfom a podriadeným alebo význam „úcta k prostrediu“ ako produkt interpretácie komunikačnej praktiky veriacich – komunikácia tlmeným hlasom – so zreteľom na lokalitu. Významy tohto druhu vypovedajú o špecifických motívoch sociálne relevantnej variability koordinovaného správania a konania jednotlivcov v komunikačných formáciách. Podčiarknime si, že komunikačné formácie sú autosociálne znaky – autopojetické sociálne systémy –, ktoré sa konštituuju koordinovanými komunikačnými aktivitami v iteratívnych situáciách a stabilizujú udržiavaním kontinuity týchto aktivít a tým fixovaním ich dejinnosti.

A teraz obráťme pozornosť na komunikačné formy ako štruktúrny komponent komunikačnej kultúry, ktoré v súvislosti s ich interpretáciami tvoria komunikačné znaky. Komunikačná forma je kultúrosemioticky orientovaný výraz, ktorým sa sumarizujú termíny, ako textové druhy, rečové žánre, komunikačné žánre a pod. Vyjadruje sa ním, že aj komunikačné aktivity podliehajú semiotizácii, sú stvárnene a stváňované tak, ako to vyžadujú komunikačnosituačné typy, zahŕňajúce typy komunikačných úloh (potrieb, záujmov, problémov), ktoré sú pozadím sociálne rele-

vaných významov foriem komunikačných aktivít (porov. s výkladom komunikačných foriem v práci Holly, 2011). Sociálnu závažnosť komunikačných foriem M. Bachtin (2017) – používal termín rečové žánre – ilustroval poukázaním na to, že aj ľudia, ktorí výborne ovládajú svoj jazyk, často sa cítia úplne bezradne v istých komunikačných situáciách, a to preto, lebo prakticky neovládajú príslušný rečový žánr. Týka sa to napríklad aj človeka, ktorý dokáže znamenite prednášať alebo veľmi dobre si počínať vo vedeckých sporoch, vie zaujať rozvážne stanovisko k spoločenským otázkam, ale konverzáciu v nejakej spoločnosti absolvuje mlčky alebo s nešikovnými príspevkami, čo nie je následkom jeho chabej slovnej zásoby alebo chudobného štýlu v abstraktnom zmysle, lež praktického neovládania žánrov salónneho rozhovoru, teda nemá zodpovedajúcu predstavu o celku výpovede, a tak nedokáže rýchlo a spontánne vniesť do rozhovoru svoj rečový príspevok v primeranej stylisticko-kompozičnej forme, chopiť sa slova v pravom momente alebo správne uviesť, resp. ukončiť svoj prehovor. Zdôrazňuje, že v priebehu hovorenia sa riadime predstavou o forme celého prejavu, t. j. predstavou o príslušnom rečovom žánri, lebo jazyk si osvojujeme v týchto formách a vždy hovoríme v istých rečových žánroch, ktoré sú súčasťou našej komunikačnej kompetencie (v tomto duchu vykladá textové druhy napr. Adamzik, 1984).

Aktivity človeka v komunikačnej modalite prebiehajú v komunikačných formách, ktorých zvláštna dôležitosť v sociálnom svete spočíva v tom, že daná spoločnosť nimi organizuje svoj komunikačný život, a to tak, aby jej členovia mali k dispozícii viac alebo menej striktné štruktúrované formáty ako orientačné opory v komunikačnom priestore. Poriadok, potrebný na orientáciu, v tomto priestore tvoria (aj) funkčne motivované jednotky komunikačnej aktivity, ktoré si jednotlivci osvojujú v procese enkulturácie, teda internalizácie kultúrnych praktík a hodnôt v primárnej socializácii. Tieto jednotky – komunikačné formy – sú existenčne motivované funkciami, ktoré majú plniť v sociálnom živote členov spoločnosti, čiže sa konštituovali v analógii s vytváraním nástrojov: ich forma sa prispôbovala tomu, na čo mali slúžiť. T. Luckmann (1986) považuje za ich základnú funkciu riešenie stále sa opakujúcich komunikačných problémov, napr. rekonštrukcia skúseností z minulosti je typický komunikačný problém; na jeho riešenie sa konštituovali zodpovedajúce komunikačné formy (on hovorí o komunikačných žánroch), ako vyprávanie (ako to bolo), historiografický opis, historický román a pod.; v týchto formách sa minulosť uchováva, pričom rozličné komunikačné formy sú motivované rozličnými formami minulosti; rozličné komunikačné formy korelujú s rozličnými spôsobmi rekonštrukcie minulosti ako komunikačného problému. Používaním komunikačných foriem komunikanti prejavujú praktickú znalosť tradovaných reakcií na komunikačné problémy v ich kultúrnom prostredí. Z toho plynie, že komunikačné formy sú štandardizované (konvencionalizované) komunikačné štruktúry so sedimentovaný-

mi sociálne relevantnými znalosťami, ktoré reprezentujú tradíciu reakcií na komunikačné problémy (úlohy, potreby, záujmy) istého typu v istých komunikačných situáciách v danom kultúrnom prostredí (porov. s prácou Dolník, 2017, s. 170). Treba dodať, že popri tejto „základnej“ funkcii komunikačné formy ako komponent kultúry, chápanej ako komplex životných foriem, má, prirodzene, aj funkcie vlastné týmto formám, ako kohézna funkcia, spočívajúca v navodení pocitu, ducha, resp. vedomia kolektívnosti (čiže kolektívotvorná funkcia), normalitotvorná funkcia, t. j. vytváranie normality, ktorú jednotlivci vnímajú, prežívajú ako druhú skutočnosť (popri prvej skutočnosti, ktorou je pre nich prírodný svet), orientačná funkcia spätá s poriadkotvornou funkciou, koordinačná funkcia (koordinuje sa konanie jednotlivcov v sociálnom živote) alebo dištinktívna funkcia (oddeľuje sa naša kultúra od inej, cudzej).

Spolu s týmito funkciami komunikačné formy charakterizujú aj významy, ktoré im pripisujú členovia spoločnosti, v čom sa prejavuje, ako rozumejú výskytu týchto foriem v ich kultúrnom prostredí, teda foriem v platnosti klebety, modlitby, správy, testamentu, poviedky, štúdie, hádky atď. (výraz „v platnosti“ vyjadruje, že ide o prvky sociálnej skutočnosti, takže sú v societe uznávané, akceptované, a teda sú platné). Ide o empirickú otázku, vyžadujúcu etnometodologicky orientovaný výskum, ktorý potvrdí alebo vyvráti hypotézu, že napríklad výskytu klebety respondenti rozumejú ako prejavu sklonu ľudí k moralizovaniu v prospech sebaaprezentácie, že význam testamentu spočíva v realizácii presvedčenia zosnulého o spravodlivosti so zreteľom na dedenie majetku, že správa znamená možnosť šírenia informácií aj dezinformácií a pod. Značný rozsah komunikačných foriem je spätý so spoločenskou deľbou komunikačných znalostí, takže prístup k formám, ktoré sú za obzorom všeobecne známych foriem, sprostredkujúajú „komunikační špecialisti“ v rámci spoločenskej diseminácie znalostí (napr. znalosti týkajúce sa sonetu, pamfletu, fejtónu, causerie, homílie, panelovej diskusie, brainstormingu, klapancie, epigramu, žalmu a pod.). Vyššie uvedené vymedzenie komunikačnej formy sa spresňuje dodatkom, že tieto formy majú funkcie, ktoré sú vlastné aj iným životným formám (tvoriacim kultúru), a sú nosičmi významov, totožných s ich zmyslom pre členov spoločnosti.

Tretím komponentom komunikačnej kultúry – tretím prejavom formy komunikácie – sú výrazové formy, ale nie ako abstraktné jazykové jednotky, ale ako v kontexte interpretované formové štruktúry. Ide teda o výrazové formy s kontextovými interpretáciami, a to s interpretáciami týkajúcimi sa všetkých štruktúrnych prvkov jazykovej komunikácie. Súčinnosťou kontextovo interpretovaných výrazových foriem v nekonečnom prúde jazykových komunikácií sa realizuje komunikačný potenciál týchto foriem, rozsah ich možnej adaptácie na variabilitu a dynamiku komunikačných potrieb a záujmov, a tak fungujú ako zakladajúce elementy komunikačnej kultúry. Ich komunikačný potenciál spočíva v ich možných využívaniach na presá-

dzovanie komunikačnej vôle zasahujúcej všetky relevantné stránky jazykovej komunikácie. Tieto stránky sa dajú opísať napríklad pomocou štvorcového modelu prehovoru, ktorý prezentoval F. Schulz von Thun (1981). Komunikácia sa tu zobrazuje ako simultánne dianie prebiehajúce na štyroch úrovniach – vecnej, vzťahovej, sebaaprezenčnej a apelovej úrovni – alebo použitím modelu aktov komunikačnej vôle (z práce Dolník, 2018, s. 57 – 66), ktorý si tu pripomenieme v sledovanej súvislosti.

Tento model je založený na vôľocentrickom výklade sveta: centrom existencie sveta je jeho vôľa, vôľa k existencii s manifestačným potenciálom. Táto absolútna vôľa k existencii sa manifestuje aj ako komunikačné vôľové akty aktérov komunikácie (ale aj samotná jazyková komunikácia je prejavom absolútnej vôle k existencii, to však tu zostáva bokom). Komunikačná vôľa sa presadzuje simultánne dorozumievacím, tematizačným, sociálnovzťahovým, influenčným a sebaaprezenčným aktom. Tieto akty zodpovedajú aspektom funkčného potenciálu jazykovej komunikácie, ktoré korelujú s potrebami a záujmami komunikantov, odrážajúcimi fundamentálne stránky ich spoločenského bytia. Sú to tieto korelácie: potreba kooperácie subjektov : dorozumievacia funkcia; potreba účelného duchovného sprítomňovania ontického sveta : tematizačná funkcia; potreba egocentrického správania a konania : influenčná funkcia; potreba istoty a stavu „byť uznávaný“ : sebaaprezenčná funkcia; potreba účelne diferencovaného jazykového konania : štylistická funkcia.

Výrazové formy, nasadzované na realizáciu komunikačnej vôle v konkrétnom komunikačnom dianí, komunikanti interpretujú so zreteľom na vôľové akty, ktoré sa vzťahujú na dorozumenie, tematizáciu, sociálny vzťah, influenciu, sebaaprezenáciu a štylizáciu. Keďže v rozličných komunikačných udalostiach akty komunikačnej vôle sa vyskytujú v rozličnej miere, istý akt dominuje, je figúrou vo vnemovom poli, iné sú viac alebo menej v úzadí, pre fungovanie komunikácie je dôležité, aby interpretácia výrazových foriem v ich súčinnosti zodpovedala štruktúre aktuálnej komunikačnej vôle, teda tomu, aby recipient rozumel komunikačnovôľovým aktom, a to tak, aby sa do interpretácie komunikátu premietol podiel týchto aktov na konštruovaní interpretátu v zhode s intenciou odosielateľa. Ide o interpretačnú autenticitu vo vzťahu k mienenej štruktúre aktov aktuálnej komunikačnej vôle. Východiskovým stavom recipienta je, samozrejme, nadobudnutie schopnosti na interpretáciu výrazových foriem z perspektívy jednotlivých aktov komunikačnej vôle.

V perspektíve dorozumievacieho aktu výrazové formy sa interpretujú na základe potreby kooperácie jednotlivcov – kooperácia je spôsobom fungovania dorozumievacieho aktu –, založenej na ich schopnosti rolovej výmeny, reciprocitu, chápanej ako schopnosť vzájomne sa vnímať zo stanoviska druhého (túto schopnosť nadobúda dieťa už v ranom vývojovom období; porov. Tomasello, 2015, ktorý vykladá proces imitácie výmenou rolí v socializácii dieťaťa). Rozvíjanie tejto schopnosti

znamená aj nadobúdanie presvedčenia, že prvotná sémanticko-pragmatická interpretácia výrazových foriem, ktoré v komunikácii nasadzujeme, je pre nás zhodná, čiže zdieľame všetky sémantické aj pragmatické významy spoločne používaných výrazových foriem, ktoré sa v danej komunikačnej udalosti môžu vyskytovať explicitne aj implicitne. Sémantické významy sú epistemické významy, chápané v zmysle „viem, resp. myslím si, že viem, na čo sa výrazová forma vzťahuje“, a pragmatické významy sú ilokučné a inferenčné významy. Môžeme si ich priblížiť takto: Aby sme rozumeli výrazovým formám v danom kontexte, musíme mať tieto (epistemické, ilokučné a inferenčné) znalosti, takže ich interpretácia spočíva v navodzovaní týchto znalostí.

V perspektíve tematizačného aktu výrazové formy sa interpretujú na základe potreby účelného duchovného sprítomňovania segmentov ontického sveta (zahŕňajúceho všetko, o čom možno hovoriť). Ide o komunikačnú účelnosť určenú tým, že v komunikácii sa niečo tematizuje aj sa sprostredkujú informácie. Zduchovňované výseky sveta v tejto perspektíve nadobúdajú tematicko-informačnú štruktúru, zodpovedajúcu dvom fundamentálnym stránkam komunikácie. Prvá stránka sa týka toho, že v komunikácii aktéri upriamujú pozornosť na niečo, aby o tom vypovedali (porov. s výkladom sociokognitívnych základov osvojovania jazyka v ranom veku, konkrétne nadobúdania schopnosti rozumieť komunikačnému zámeru niekoho, čo prebieha v scénach spoločnej pozornosti; potvrdzuje sa poznanie, že „jazyková referencia je sociálny akt, pri ktorom istá osoba sa pokúša upriamiť pozornosť inej osoby na niečo vo svete“; Tomasello, 2015, s. 127). Zobrazuje a vysvetľuje ju teória tematicko-rematického členenia výpovede. Druhou stránkou je, že komunikáciou sa reaguje na potrebu výmeny informácií. Je opísaná a vysvetľovaná v teórii informačnej štruktúracie výpovede, založenej na opozícii *známe – nové* (spravidla v jednote s teóriou aktuálneho členenia výpovedí). V tejto perspektíve recipient rozumie výrazovým formám v kontexte ako nosičom tematického alebo rematického významu aj významu „známe“ (východisko informačnej aktivity) a „nové“ (jadro tejto aktivity).

V perspektíve (sociálno)vzťahového aktu výrazové formy sa interpretujú na základe potreby účelnej diferenciacie koexistencie subjektov v komunikačnom styku. Táto účelnosť je určená jednak princípom moci, ktorý je v základe poriadku v spoločnosti, a jednak vôľou aktérov v aktuálnej komunikačnej udalosti navodiť, prejavíť, udržať alebo meniť vzťah k partnerovi podľa záujmu. V tejto perspektíve aktéri vnímajú kontextové výrazové formy (výrazové formy v štruktúre kontextu) na pozadí graduálnej opozície *sociálne blízke – sociálne vzdialené*, ktorá tvorí orientačný pôdorys pri interpretácii týchto foriem. Na tomto pôdoryse kontextové výrazové formy sa môžu interpretovať ako utvrdzujúce, zmenšujúce alebo zväčšujúce sociálnu vzdialenosť alebo blízkosť, čo vypovedá o možnosti flexibilného zaobchádzania s týmito sociálnymi vzťahmi, ako napríklad snaha o odformalizovanie formálneho

vzťahu pri sociálnej vzdialenosti, resp. naopak, úsilie o formalizovanie neformálneho vzťahu pri sociálnej blízkosti. Flexibilita komunikačného konania sa môže dotknúť komunikačnej etiky (vrátane etikety), ktorej zorný uhol je zahrnutý do perspektívy vzťahového aktu.

V perspektíve influenčného aktu výrazové formy sa interpretujú na základe potreby egocentrického správania a konania, ktoré má viesť k štrukturácii sveta z pozície ega odosielateľa. Týmto aktom jeho pôvodca sa zameriava na ovplyvnenie správania a konania recipienta na základe predpokladu o stave jeho asimilačnej bázy, od ktorého závisí ich aktuálna sociálna vzdialenosť, určujúca výsledok zámeru. Predpoklad o stave asimilačnej bázy recipienta je dôležitý preto, lebo na jeho základe vníma odosielateľ vzťah k recipientovi na osi *známy – cudzí* a podľa toho sa orientuje pri influenčnej adaptácii na danú komunikačnú udalosť. V tejto perspektíve recipient kontextové výrazové formy interpretuje v duchu „stimulujúce k reakciám v konsonancii alebo disonancii s asimilačnou bázou“.

V perspektíve sebaaprezenčného aktu výrazové formy sa interpretujú na základe potreby istoty a stavu *byť uznávaný* (vedomie tohto stavu podporuje pocit, resp. vedomie istoty, bezpečnosti). Sebaaprezenčný akt spočíva v poskytovaní stimulov na sprostredkovanie prvkov mentálneho obrazu komunikujúceho ako sociálne relevantný epifenomén komunikácie o niečom, sprievodný jav hovorenia/písania o niečom, ktorým komunikujúci prezentuje seba evaluačne na podklade rozličných parametrov (vzdelanosť, múdrosť, vernosť a pod.). Týka sa zámerného sprostredkovania svojich vlastností popri komunikácii o niečom, na ktoré sa môže navrstvovať nezámerne prejavovanie vlastných daností (môžeme hovoriť o sebaaprezenčácii a sebazjavovaní). V tejto perspektíve recipient rozumie kontextovým výrazovým formám ako sprostredkovateľom vôle odosielateľa viac alebo menej zjavne, nenápadne, vtieravo, skromne, rafinovane a pod. dať do pozornosti svoje vlastnosti, ktoré nie sú predmetom komunikácie, ale jeho sprievodným javom, reprezentujúcim tlak inherentnej tendencie k evalvácii ega na konanie jednotlivca.

V perspektíve štylistického aktu výrazové formy sa interpretujú na základe potreby účelnej diferenciacie spôsobu realizácie aktov komunikačnej vôle. Do tejto diferenciacie sa premieta premenlivosť podmienok, v ktorých sa tieto akty realizujú, a jej účelnosť spočíva v adaptovanosti spôsobov na odlišné podmienky, v ich prispôsobenosti podmienkam, čím sa prejavuje viabilita prirodzeného jazyka, čiže jeho „životaschopnosť“, použiteľnosť na dosahovanie cieľov vo variabilných komunikačných podmienkach (porov. s výkladom viability v práci Glaserfeld, 2012). V tejto perspektíve kontextové výrazové formy sa interpretujú ako nosiče štylistických významov, v ktorých sa odrážajú aspekty jazykového konania aj situácie, v ktorých sa konanie realizuje (porov. s pomenovaniami špecifikácií štýlu, ako rozprávačský štýl, rokovací štýl, úradný štýl, priateľský štýl, profesorský štýl, telegrafický štýl,

neosobný štýl, ironický štýl, agresívny štýl, slávnostný štýl atď.). Recipient im rozumie aj ako „vyvolávačom“ štylistických účinkov, ktoré vníma v rámci protikladu *primerané : neprimerané*.

5. ZÁVER

Výklad vyúsťuje do definície komunikačnej kultúry (ako jednej z možných definícií), podľa ktorej komunikačná kultúra je otvorený komplex komunikačných aktivít členov jazykového spoločenstva, ktorými sa reprodukujú aj produkujú formy komunikácie, zahŕňajúce komunikačné formácie, komunikačné formy a výrazové formy v kontexte so sociálne relevantnými významami (ešte raz: spojenia formy komunikácie a komunikačné formy nie sú sémanticky zhodné). Táto definícia zodpovedá deskriptívnemu používaniu slova kultúra – komunikačnú kultúru konceptualizačne zobrazuje ako opísateľný stav komunikačných aktivít v jazykovom spoločenstve – a súčasne predikuje predstavu o kultivácii komunikácie, čo zodpovedá prechodu k vnímaniu komunikačnej kultúry v zmysle normatívneho (axiologického) používania výrazu kultúra. Jej deskriptívnosť implikuje komunikačnú vôľu – komunikačné aktivity sú jej prejavmi (špeciálny prípad toho, že naše aktivity sú prejavmi vôle) – a tým odkazuje na to, že táto vôľa je hnacou silou týchto aktivít, a to reprodukčných aj produkčných, podložených mierou interpretačnej aktivity. Výrazové štruktúry „otvorený komplex“ a „formy so sociálne relevantnými významami“, ktoré zahŕňa definícia, majú evokovať tieto aktivity.

Metodologickým pozadím tejto definície je semiotický prístup ku kultúre (metodologické východisko kultúrnej semiotiky), vedúci k chápaniu kultúry ako komplexu znakov, znakových foriem a ich významov – interpretácií. Komunikačnými aktivitami sa sociálna interakcia realizuje ako semiotická aktivita – opakované utvrdzovanie platnosti znakov v danom jazykovom spoločenstve, ich modifikácia aj navodzovanie nových znakov –, v ktorej má rozhodujúcu rolu interpretácia, pretože základnou podmienkou komunikačných aktivít je, že im komunikanti rozumejú v kontexte, v ktorom sa aktivity odohrávajú. Oprávnené môžeme povedať, že komunikačná kultúra je založená na interpretačnej kompetencii ako schopnosti rozumieť tomu, čo sa v komunikácii deje aj čo sa v nej má diať. Touto schopnosťou sme pripravení adaptovať sa na udalosti v komunikačnom živote v mene potrebnej orientácie v nich.

Z pohľadu „kompetenčnej“ terminológie komunikačná kultúra je prejavom komunikačnokultúrnej kompetencie členov jazykového spoločenstva, chápanej ako schopnosť adaptačne realizovať komunikačnú vôľu v daných podmienkach, t. j. tak presadzovať túto vôľu realizovaním dorozumievacieho, tematizačného, sociálno-vzťahového, influenčného, sebaaprezenačného a štylistického aktu v takej konfigurácii, aká zodpovedá orientačnej potrebe so zreteľom na zameranosť vôle, ako aj

schopnosť realizovať tieto akty v adaptačných komunikačných formách v rámci komunikačných formácií. Z tohto hľadiska kultivovanie jazykovej komunikácie spočíva v rozvíjaní komunikačnokultúrnej kompetencie, založenom na zdokonaľovaní ovládania foriem komunikácie – komunikačných formácií, komunikačných foriem a (kontextových) výrazových foriem (aktuálna je problematika kultivovania dialogickej kompetencie aj využívania kultivačného potenciálu špecifických výrazových foriem; porov. Orgoňová – Bohunická, 2018, aj Bohunická, 2013). Zdokonaľovanie ovládania týchto foriem je podmienené pestovaním interpretačnej kompetencie vystavovaním komunikanta interpretačným výzvam, podnetom, vyvolávajúcim otázku, ako mám tomu rozumieť a reagovať, aby som uspel. Keďže interpretácia je humanizačné médium – ňou sa konštituuje človek ako bytosť svojho druhu a ňou sa ďalej „poľudšťoval“, humanizoval –, komunikačné kultivovanie jednotlivca je stimulovaním jeho komunikačnej sebarealizácie (sebaaktualizácie), chápanej ako sklon k rozvíjaniu vlastného duševného potenciálu (porov. Nakonečný, 1998, s. 220). Ak chceme vyzdvihnúť moment humanizácie, o komunikácii stimulujúcej komunikačné kultivovanie jednotlivca môžeme hovoriť ako o humanizačnej komunikácii alebo aj o autentickej komunikácii, čím vyjadrujeme jej nadväznosť na evolučne pôvodnú komunikáciu. Komunikačnú kultúru istého jazykového spoločenstva – podľa tohto výkladu – normatívne určuje zväčšovanie alebo znižovanie objemu autentickej komunikácie v jeho komunikačnom svete.

Prívlastok „autentická“ implikuje, že „pravá“, prirodzená jazyková komunikácia je tá, ktorá zodpovedá jej racionalite, spočívajúcej v súhre komunikačného správania (behaviorálnej zložky jazykovej komunikácie) a komunikačného konania (akčnej zložky). Táto súhra je riadená princípom komunikačnej efektivity (plynúcim z princípu efektivity ľudskej aktivity), založenej na účelnom vynakladaní komunikačnej energie, ktorou disponujeme na realizáciu komunikačných aktivít. Riadení týmto princípom sme nastavení na to, aby sme našu psychickú energiu, vkladajú do realizácie komunikačnej vôle, sústreďovali na dosahovanie jej cieľov, využívajúc to, čo nám umožňuje prirodzené osvojovanie a ovládanie materinského jazyka, a to optimálne ťažiť z toho, že ovládanie tohto jazyka zahŕňa samočinné a automatizované jazykovo-rečové procesy (zjavovanie výrazových štruktúr „na jazyku“ a ich vyslovovanie, resp. napísanie, a rečových stereotypov), ktoré minimalizujú „spotrebu“ psychickej energie, aby sa mohla čo najviac vynaložiť na ciele komunikačnej vôle. Z toho plynie, že pri autentickej („pravej“, prirodzenej) jazykovej komunikácii figúrou v štruktúre vnemového poľa sú tieto ciele a im podriadené komunikačné konanie (komunikačné praktiky) a jeho pozadie tvoria prirodzene ovládané a používané jazykovo-rečové štruktúry. To znamená, že ťažiskom komunikačnej kultúry je akčná zložka jazykovej komunikácie, adaptačnou realizáciou tejto zložky sa naplňa zmysel komunikácie, na ktorý sa za okolností prirodzenej komunikácie zameriavame, vyu-

žívajúc samočinné a automatické fungovanie behaviorálnej zložky. Ak sa pozornosť komunikanta presúva na jazykovú správnosť, ktorá je (najmä v slovenskom jazykovom prostredí) vyzdvihovaným momentom jazykovej kultúry, znamená to potenciálne narušenie autentickej vnemovej štruktúry komunikácie, čo sa v extrémnom prípade jej reálneho narušenia (keď narušenie je „oprávnené“, napr. keď sa nejaký slovný tvar samočinne „nedostaví“, čo je následkom neurčitosti v jazyku) prejavuje ako nesledovanie obsahu komunikácie, ale striehnutie na jazykovú správnosť. Presúvanie pozornosti z jazykovej kultúry na komunikačnú nemá viesť k znecitlivieniu voči jazykovej správnosti, ale k zvyšovaniu citlivosti voči prirodzenému komunikačnému poriadku, založenému na racionalite jazykovej komunikácie, ktorá zahŕňa prirodzené ovládanie jazyka.

Literatúra

- ADAMZIK, Kirsten: Sprachliches Handeln und sozialer Kontakt. Zur Integration der Kategorie „Beziehungsaspekt“ in eine sprechakttheoretische Beschreibung des Deutschen. Tübingen: A. Francke Verlag 1984. 365 p.
- BACHTIN, Michail M.: Sprechgattungen. Berlin: Matthes & Seitz 2017. 336 p.
- BARTEK, Henrich: O správnosti jazykovej. In: Slovenská reč, 1933 – 1934, roč. 2, č. 1, s. 1 – 16.
- BOHUNICKÁ, Alena: Variety metafor. Bratislava: Univerzita Komenského 2013. 132 s.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Spoločenská podmienenosť chápania kultivovaného jazykového prejavu. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17. – 19. apríla 1985. Red. J. Kačala a I. Masár. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 176 – 184.
- CASSIRER, Ernst: Philosophie der symbolischen Formen. 3 Bde. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1994 (z vyd. 1923 – 1929).
- DOLNÍK, Juraj: Sila jazyka. Bratislava: Kalligram 2012. 366 s.
- DOLNÍK, Juraj: Komunikačné formácie. In: Jazykovedný časopis, 2016, roč. 67, č. 3, s. 195 – 206.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 246 s.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v pragmatike. Bratislava: Veda 2018. 197 s.
- FINDRA, Ján: Norma, úzus, jazyková prax. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17. – 19. apríla 1985. Red. J. Kačala a I. Masár. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 236 – 244.
- FINDRA, Ján: Jazyková komunikácia a kultúra vyjadrovania. Martin: Vydavateľstvo Osveta 2013. 240 s.
- GADAMER, Hans-Georg: Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik. Gesammelte Werke, Band 1. Tübingen: Mohr Siebeck 1986. 494 p.
- von GLASERFELD, Ernst: Konstruktion der Wirklichkeit und des Begriffs der Objektivität. In: Einführung in den Konstruktivismus. 13. Aufl. München: Piper Verlag 2012, s. 9 – 39.
- HANSEN, Klaus P.: Kultur und Kulturwissenschaft. Eine Einführung. 2. Aufl. Tübingen und Basel: A. Francke Verlag 2000. 400 p.
- HAUSENBLAS, Karel: Kultura jazykového dorozumívání. In: Naše řeč, 1976, roč. 59, č. 5, s. 233 – 243.
- HAUSENBLAS, Karel: Kultura jazykového komunikování. In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Chloupek. Praha: Academia 1979, s. 122 – 131.
- HAVRÁNEK, Bohuslav: Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura. In: Spisovná čeština a jazyková kultura. Red. B. Havránek a M. Weingart. Praha: Melantrich 1932, s. 32 – 84.

- HOLLY, Werner: Medien, Kommunikationsformen, Textsortenfamilien. In: Textsorten, Handlungsmuster, Oberflächen. Linguistische Typologien der Kommunikation. Ed. S. Habscheid. Berlin/Boston: de Gruyter 2011, s. 144 – 163.
- JEDLIČKA, Alois: Spisovný jazyk v súčasnej komunikácii. 2. vyd. Praha: Univerzita Karlova 1978. 227 p.
- KOČIŠ, František: Pojem jazykovej normy a normovanosti. In: Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Ružička a J. Kačala. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1979, s. 32 – 42.
- KOČIŠ, František: Teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry v súčasnej komunikácii. In: Spisovná slovenčina a jazyková kultúra. Materiály z konferencie konanej v Budmericiach 27. – 29. októbra 1994. Red. J. Doruľa a M. Považaj. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1995, s. 12 – 21.
- KRÁL, Ábel – RÝZKOVÁ, Anna: Základy jazykovej kultúry. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 125 s.
- KRALČÁK, Lubomír: Jazyková kultúra a dynamika jazyka. In: Otázky jazykovej kultúry. (Jazyková kultúra a jazyková ekológia.) Red. Á. Král' a J. Vaňko. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Filozofická fakulta 2004, s. 101 – 112.
- KRAUS, Jiří: Jazyková politika a jazyková kultúra. In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach v Domove vedeckých pracovníkov SAV 17. – 19. apríla 1985. Red. J. Kačala a I. Masár. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 49 – 53.
- LÖFFLER, Heinrich: Germanistische Soziolinguistik. 2. Aufl. Berlin: Erich Schmidt Verlag 1994. 255 p.
- LUCKMANN, Thomas: Grundformen der gesellschaftlichen Vermittlung des Wissens: Kommunikative Gattungen. – In: Kultur und Gesellschaft, SH 27 der Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie. Hg. F. Neidhard, M. R. Lepsius und J. Weiß. Opladen 1986.
- MISTRÍK, Jozef: Kultúra dorozumievania a štylistika. . In: Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Red. J. Chloupek. Praha: Academia 1979, s. 132 – 135.
- MISTRÍK, Jozef: Štylistika. 4. uprav. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1997. 598 s.
- NAKONEČNÝ, Milan: Psychologie osobnosti. Praha: Academia 1998. 338 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: Jazyk, veda o jazyku, societa. Sociolingvistické etudy. Bratislava: Veda 2008. 304 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Interakčná štylistika. Bratislava: Univerzita Komenského 2018.
- PINKER, Steven: Aufklärung jetzt. Für Vernunft, Wissenschaft, Humanismus und Fortschritt. Eine Verteidigung. Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag 2018. 736 p.
- SCHULZ von THUN, Friedemann: Miteinander reden. Bd. 1.: Störungen und Klärungen. Allgemeine Psychologie der Kommunikation. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt 1981.
- TOMASELLO, Michael: Die kulturelle Entwicklung des menschlichen Denkens. Zur Evolution der Kognition. 5. Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 2015.

PROFESIONALIZMUS ZNÁMY NEZNÁMY¹

Ol'ga Orgoňová – Alena Bohunická – Juliana Beňová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

ORGOŇOVÁ, Ol'ga – BOHUNICKÁ, Alena – BEŇOVÁ, Juliana: Professionalism Known Unknown. Slovak Language, 2020, Vol. 85, No 1, pp. 28 – 41.

Abstract: The study follows up the existing view on the signs of professionalisms as economic (short), notional opposites to terms. We present them both theoretically and materially as expressions from various scientific fields, services, crafts or arts as they are described in Czech, Slovak, but also French, Canadian and English scientific publications. On the basis of several thousand entries, we consider the possibilities of theoretical shifts in the profiling of professionalisms as units that do not avoid expressiveness, metaphors or antonyms (or other systemic relationships in lexis). After a comprehensive outline of the updated profile of professionalisms, we identify the meaning of using these expression units as a means of overcoming the misunderstanding between experts and non experts in socio-scientific communication, that is, as a means of social inclusion.

Key words: professionalism, theory and usage, deprofessionalisation, means of social inclusion

Cítat z divadelnej reči: *Postavte Vaška na trepňu vedľa vaničky, v hľadáku bude cameo, ale to dokončíme neskôr; lebo tamten mi tu topí bábku, tak nech to nefixne.*
Juliana Beňová, Slovník divadelných profesionalizmov

Transpozícia do bežnej reči: *Postavte veľký basový bubon na drevenú plošinu na scéne javiska vedľa veľkého osvetľovacieho telesa s neregulovateľným nasmerovaním svetla, posuvný reflektor bude osvetľovať celebritu spestrujúcu obsadenie inscenácie, ale to dokončíme neskôr; lebo tamten mi tu skrýva časť bábky pod vykrývaciú stenu izolujúcu zákulisie od hernej plochy (pričom bábka je akoby šťastí „ponorená“ a nevidno ju celú), tak nech si to nesprávne manipulovanie s bábkou herec neukotví.*

ÚVOD

Profesionalizmus ako označenie výrazu (slova, nadslovnej jednotky či frazémy) používaného v komunikácii prevažne homogénnej komunity príslušníkov istej profesie je v českej a slovenskej lingvistike známy a pomerne podrobne vymedzený pojem. Ráta sa s ním v slovenskej encyklopédii jazykovedy (porov. Mistrík a kol., 1993, s. 355) či v encyklopedickom slovníku češtiny (porov. Hubáček – Krčmová, 2017), rovnako ako vo výkladovom Slovníku súčasného slovenského jazyka – SSSJ (2006, s. 37 – teoreticky a priebežne v heslároch všetkých doteraz vyjdených troch častí slovníka z rokov 2006, 2011 a 2015), ako aj v českom akademickom slovníku – porov. Hoffmannová, 2018, v stratifikácii národného jazyka (Slančová – Sokolová, 1994; Popovičová Sedláčková, 2014), ako aj v rade vedeckých štúdií, napríklad

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia grantu MŠVVŠ SR VEGA 1/0111/20 *Komunikačná kultúra v graduálne demokratizovanej spoločnosti*.

Bosák, 1996; Hoffmannová, 2018; Hubáček, 1979; Klincková, 1990; Masár, 1991; Orgoňová, 2012; Orgoňová – Šmajdová, 2015; Orgoňová – Orgoň, 2016; Orgoňová, 2019; Vondráček, 2003 a mnohí iní tak, ako sme o nich podrobnejšie hovorili v naznačených predošlých článkoch a ako na nich upozorňujeme aj tu v bibliografii pod článkom). Najnovšie sa venuje problematike pojmu profesionalizmus rozsiahla kapitola v špecifickom *Slovníku divadelných profesionalizmov* (Orgoňová – Bohunická – Krajč Zamišková – Pašuthová, 2019). Popri tom, že uvedenej kategórii pomenovaní sa venuje pozornosť vo vedeckých úvahách aj aplikačných prácach (slovníkoch), ich priestupnosť s inými semivarietami jazyka (argotom či slangom), ale aj stabilnými varietami (napríklad štandardnou, subštandardnou aj nárečovou) vedie k neistotám pri uchopovaní znakov tohto útvaru národného jazyka a pri hľadaní jeho hraníc. To je stále aktuálny teoretický stimul, ktorý púta našu pozornosť aj v tomto texte.

POJEM PROFESIONALIZMUS. FLEXIBILITA OBSAHU A TERMINOLOGICKÁ VIACTVÁRNOSŤ

V česko-slovenskom kontexte posledných desaťročí sa po istých váhaniach o mieste profesionalizmov v spektre ďalších (semi)variet národného jazyka (primárne slangu a argotu) viac-menej už vymedzilo miesto profesionalizmu ako jednotky v prieniku so všetkými varietami, s uplatnením najmä v ústnej komunikácii profesionálov (porov. Popovičová Sedláčková, 2014). Pomerne výstižný výklad ponúka už *Encyklopédia jazykovedy*: „Profesionalizmy sú výrazy pomenúvajúce predmety, javy a deje späté s istou pracovnou oblasťou. Používajú ich odborníci v jednotlivých vedných odboroch a pracovníci v jednotlivých výrobných oblastiach. ... Profesionalizmy vznikajú z potrieb jazykovej ekonómie (rýchly prenos informácie). Tým sa líšia od slangizmov, pre ktoré je príznačná exkluzívnosť vyjadrovania. Od slangizmov ich odlišuje aj to, že sú trvácnejšie a majú dlhodobú platnosť“ (Mistrík a kol., 1993, s. 355). To sumarizuje poznatky odborníkov o profesionalizmoch na prelome 20. a 21. storočia. Implicitne je v definícii náznak ponímania hranice medzi profesionalizmami a slangizmami, pričom hlavným kritériom je neprítomnosť expresívnosti (v prípade profesionalizmov) – porov. aj Bosák, 2005, s. 25; Masár, 1991, s. 122. Teda v danom prístupe nie je zohľadňovaný ukazovateľ domovského profesionálneho prostredia a identity komunity používateľov (čo by mohlo viesť k akceptácii expresív medzi profesionalizmy, pokiaľ ich používajú profesionáli vo svojej komunite, nie iba laici či „koníčkarí“ – porov. výrazy ako *čuroológ* /označenie urológa v reči zdravotníkov/, *vajcotrh* /označenie zoskokového trénera v reči parašutistov/, *kasíno* /označenie kasární – ubytovacieho zariadenia – v reči vojakov/ a pod.). S ohľadom na početné zastúpenie takýchto expresív v našom zozbieranom materiáli výrazov v reči profesionálov rôznych špecializácií sme aj

takéto expresíva z komunikácie profesionálov zaradili medzi profesionalizmy vo všetkých našich prácach Orgoňová – Bohunická, 2011; Orgoňová – Šmajdová, 2015; Orgoňová – Orgoň, 2016; Orgoňová, 2019, ako aj v najnovšom slovníku kolektívu autoriek – *Slovníku divadelných profesionalizmov* (op. cit.).

Nad rámec citovaného vymedzenia novšia česká encyklopédia jazykovedy venuje pozornosť tomuto pojmu v rámci hesla *sociolekt*, pričom v ňom poukazuje aj na to, že ide o nociónálnu a nespisovnú jednotku, ktorá je menej dynamická/premenlivá než výrazy z bežnej reči alebo ako výrazy zo semivariety slangu, a inklinuje ku krátkosti a jednoznačnosti pomenovania (krátkosť a celková úspornosť vyjadrovania je dobre viditeľná v úvodnom citáte v porovnaní s jeho transpozíciou do bežnej reči). Súčasne sa vo výklade – v súlade s tradovanými poznatkami – konštatuje, že majú len obmedzene synonymá (Hubáček – Krčmová, 2017). Podobne ako J. Dolník autori výkladu pojmu profesionalizmus z citovanej encyklopédie češtiny upozorňujú na súvzťažnosť profesionálneho výrazu s termínmi, pričom J. Dolník vymedzuje túto kategóriu lexikálnych pomenovaní ako „neoficiálne náprotivky reálnych alebo potenciálnych termínov“ (Dolník, 2003, s. 215) a vyššie spomínaná česká autorská dvojica odkazuje na túto súvzťažnosť tak, že píše o profesionalizmoch ako o „nespisovných názvoch terminologickej povahy“ (op. cit.)².

J. Hoffmannová v jednej z najnovších prác o profesionalizmoch ponúka nasledujúci sumár: „Měly by to být výrazy nociónální, neexpresivní, sémanticky stabilní a jednoznačné; více transparentní než termíny; proti slangismům neužívané se snahou o výrazovou exkluzivitu či záměrnou deformaci výrazu; jsou projevem vyjadřovací ekonomie a často vznikají jako výsledek procesů univerbizačních. Problém je s jejich příslušností k určité varietě; někdy bývají považovány za nespisovné, jindy za „ne

² Nachádzanie komplementárnosti vo dvojici *profesionalizmus* – *termín* sa nám javí do istej miery nejednoznačné. Empirický materiál ukazuje, že jednak jestvujú nevedecké profesie (remeslá či služby – komerčné, propagačné atď.), pri ktorých k profesionalizmom nejestvuje vôbec vedecký náprotivok, totiž samotná disciplína je výlučne praktická a nemá vedecký kontrapunkt (porov. napríklad reč predavačiek v obchodnom reťazci, reč výťahárov a pod.). Jednak je vzťah medzi profesionalizmami a termínmi (tam, kde termíny existujú) komplikovanejší. Niekedy sa napríklad v ústnej reči aj v exaktných vedeckých písaných textoch používa jeden a ten istý výraz (v praktickom divadelníctve a vedeckej teatrologickej reflexii ide napríklad o pomenovania *mizanscéna* – „pohybovo-priestorové riešenie divadelnej inscenácie, inscenovanie textu do javiskového stvárnenia“ či *panier* – „druh krinolíny ako kostýmového prvku“). V jednej a tej istej vedeckej disciplíne a k nej prináležiacej aplikačnej profesii sa súčasne môže vedľa profesionalizmu vyskytovať raz termín, inokedy náprotivok z bežnej reči, prípadne cudzojazyčné prevzatie namiesto domáceho bežného náprotivku, alebo len voľný slovný opis tak, ako to vidno v pokuse o preklad citátu z divadelnej profesionálnej reči na začiatku tejto štúdie. Tak spomínané slovo *mizanscéna* funguje raz ako termín vo vedeckom texte, inokedy ako profesionalizmus v ústnej reči praktika; k profesionálnemu slovu *oštínůžka* jestvuje terminologický náprotivok *attitude en l'air*; k profesionalizmu *kutloch* jestvuje bežný nociónálny náprotivok *skúšobňa*, ale v mnohých prípadoch nemožno k termínu nájsť žiadny slovný náprotivok, len vyjadrenie voľným opisom. Porov. *padací most* = prvok kostýmu, odopínaná klopa nad šnurovacím rázporkom pánskych nohavíc; *orchestrálna skúška* = skúška opery s účasťou orchestra. Viac o tom možno nájsť v štúdií Orgoňová (2019) či v *Slovníku divadelných profesionalizmov* (2019).

plne spisovné', jindy spíše za 'hovorové' ... Spisovným termínům (které mají nezřídka podobu víceslovných spojení) se blíží tím, že nevytvářejí synonymické řady ani regionální odchylky; bývají považovány za jakási neoficiální synonyma, alternace termínů. Uplatňují se v neoficiální komunikaci 'prakticky odborné', resp. v 'běžné mluvené komunikaci odborníků'; v psaných projevech pouze v textech publicistických a popularizačních." (Azda v prípade výskytu v písaných textoch možno spresniť, že ide o nedbanlivejšiu internetovú publicistiku 21. storočia, prípadne o tzv. bulvárne printové médiá.) O čosi nižšie vo svojom článku J. Hoffmannová ešte dodáva, že na rozdiel od slangizmov profesionalizmy sú založené skôr na metonymii a synekdoche, totiž metafora prevažuje pri slangizmoch (Hoffmannová, 2018, s. 418).

Uvedený doterajší náčrt pohľadov na sledovanú kategóriu lexikálnych jednotiek svedčí o tom, že pomenovanie profesionalizmus si už vytvorilo stopu v českej a slovenskej lingvistike v predošlých desaťročiach. Tak bez problémov dokážeme identifikovať krátke výrazy ako *noták* (notový zošit), *prepadák* (zlá, neúspešná divadelná inscenácia), *symfoňák* (symfonický orchester), *zásahovka* (zásahová policajná jednotka), *prijímačka* (prijímacia kancelária), *sírovka* (kyselina sírová) či *genciánka* (genciánová violet') a pričleniť ich k profesionalizmom, hoci vzhľadom na mieru „udomácnenia“ niektorých z nich v aktívnej komunikácii aj za hranicami odborných komunit v bežnej reči možno skôr zvažovať ich identitu ako hovorových slov štandardného jazyka (v dôsledku deprofesionalizácie pôvodne profesionálnych výrazov).

Pravdaže, nie všetky pomenovania z reči profesionálov sú len uniformné, transparentné (prípadne aj nociónálne) univerbáty s formantom *-ák* či *-ka* (podľa rodu) s menným či slovesným základom, ale medzi nimi sú aj výrazy s menej priezračnou slovotvornou aj sémantickou motiváciou (porov. napríklad krížené slovo *beton* z reči barmanov ako označenie nápoja z becherovky a toniku). V hre je tiež už vyššie naznačená expresívnosť, ako signalizujú príklady slov *krvák* (krvný obraz – z reči zdravotníkov), *smrták* (smrteľná nehoda – z reči policajtov). Prienikom slovotvornej deformácie a expresívnosti sú slová ako *pachoš* (páchateľ – z reči policajtov) či *pacoš* (pacient – z reči zdravotníkov), *choriša* (choreografia – z reči tanečníkov), *vrtás* (vrtuľník – z reči pilotov). A ako sa vyrovnáť s netransparentnými skratkovými slovami (vytvorenými z viacslovných terminologických pomenovaní), takými častými v reči pracovníkov bezpečnostných zložiek: *dépěčka* (donucovacie prostriedky – z reči policajtov), *cépězetka* (cela policajného zaistenia), *kázetó* (kriminálne závadová osoba – z reči policajtov), *mre* (meat ready to eat – z reči vojakov), *podap* (pohotovostná dávka potravy – z reči vojakov)? A kam so sémanticky neprvoplánovými metaforami: *bardotka/cecaňa*, *ragulin*, *t'ava*, *banán*, *potkan* (druhy lokomotív – z reči železničiarov) či *ponorka*, *kačica*, *žehlička*, *kindervajce*, *hrbáč* a iné názvy električiek či autobusov z reči pracovníkov v mestskej hromadnej doprave?

Iste aj v dôsledku reflektovania naznačenej diferencovanosti znakov výrazov z reči profesionálov rôznych špecializácií dodnes nie sú ani v tomto relatívne ohraničenom nevelkom areáli obsah, forma či znaky profesionalizmu ponímané jednoznačne a jednotne v rôznych teóriách alebo prácach rôznych lingvistov. Poukazuje na to medzi inými J. Hoffmannová (2018), keď konštatuje, že terminologickú dilemu ponechá bokom, totiž otázku, či pri profesionalizmoch možno hovoriť o sociolektoch, funkčných jazykoch, sociálnych nárečiach, sociálnych štýloch a pod., považuje za ťažko zodpovedateľnú. Tiež konštatuje, že sa neprikláňa ani k diferencovaniu pracovných a záujmových (sociálnych) „nárečí“, lebo tie pri športe splývajú (Hoffmannová, op. cit.). Nepoznajúc dôverne ústnu reč športovcov amatérov a športovcov profesionálov, toto nazeranie nám nie je možné hodnotiť. Azda o čosi presnejšiu predstavu máme len o reči profesionálov a laikov (ochotníkov) z oblasti divadla.

Rozdiely v reči v dvoch odlišných formách prístupov k divadlu sú determinované už samotnou podstatou ochotníckeho divadla. Realizujú ho amatéri – ochotníci, ktorí vo voľnom čase, ochotne, často bez nároku na honorár produkujú divadelné inscenácie. Ide o divadlo tvorené a uskutočňované na neprofesionálnej báze, čo okamžite indikuje i nižšie zastúpenie divadelných profesionalizmov v priebehu tvorivého procesu. Špecifikom amatérskeho divadla je, že sa na ňom podieľajú nositelia jazyka rozličných profesií, nemôžeme teda predpokladať ustálený spoločný špecifický jazykový kód pri príprave a realizácii umeleckého diela. Neprofesionálni divadelníci sú zvyčajne vedení režisérom, ktorý organizuje scénickú tvorbu pomocou bežnej lexiky, t. j. jazykovými prostriedkami zrozumiteľnými heterogénnej skupine ľudí. Vzájomná komunikácia amatérov sa rozvíja na báze širokého spektra vyjadrovacích prostriedkov, do ktorého však môžu (a nepochybne i musia) vstupovať zaužívané výrazy z oblasti divadla (*javisko*, *zadný horizont*, *výkryty*, *svetlo*, *šepkárka*), s možnou regionálnou diferenciáciou (*foršňa* namiesto *doska*, *bína* namiesto *javisko*, *suflérka* namiesto *šepkárka*, *kasa* namiesto *pokladňa*). V prípadoch, keď v ochotníckych súboroch pôsobia divadelní profesionáli, môžeme zaznamenať v komunikácii vyšší výskyt profesionalizmov. Používanie profesionalizmov medzi ochotníkmi je tiež limitované podmienkami vzniku, prípravy a predvádzania umeleckého diela, keď divadelná technika, sprievodné profesie (dramaturgia, kostýmové výtvarníctvo, scénografia a pod.) či postprodukcia inscenácie nie sú (vo väčšine amatérskych súborov) vôbec zastúpené.

Pravda, variabilitu v súboroch profesionalizmov vykazujú aj jednotlivé divadelné súbory, regióny, ako aj príslušníci rôznych vekových kategórií, keď to, čo „starší“ divadelník preferenčne nazýva *bína* (*javisko*), „mladý“ označuje radšej ako *stejdž*. A teda aj z tohto hľadiska je nejasné, či možno takto používateľsky „trieštené“ zásobárne výrazových prostriedkov považovať za jednotné funkčné jazyky či akékoľvek iné homogénne paradigmatické entity.

Nejasné sú niekedy aj aplikačné lexikografické riešenia na osi *termín – profesionalizmus – hovorové slovo – bežné slovo* bez kvalifikátora. Zaostrime pozornosť na niektoré výrazy zo života divadla vo všeobecnom výkladovom Slovníku súčasného slovenského jazyka – SSSJ, ktorý sa hlási k používaniu profesionalizmov. V 1. časti (SSSJ, 2006) figuruje napríklad trojvýznamový výraz *dublér*. Prvý význam súvisí s výtvarne zdvojenou či zviacnásobenou bábkou, na ktorej sa vykonáva rýchla zmena (napríklad tváre či kostýmu) priamo na javisku počas predstavenia inscenácie. Ide o výraz z bábkohereckej divadelnej praxe, čo predpokladá uplatnenie kvalifikátora *div. profes.* (divadelný profesionalizmus). Nie je tam. Ďalší „živý“, v praxi fungujúci, divadelný profesionalizmus, ktorý nám indikovali niekoľkí bábkoherci, a to *bábkač* (= 1. bábkové divadlo 2. bábkoherec), figuruje v slovníku ako nespisovné slovo s kvalifikátorom *det. slang* (detský slang) s výkladom významu: „bábkové divadlo alebo bábkové predstavenie“. Prečo detský slangizmus a nie divadelný profesionalizmus? Slovo *bábkar* („kto účinkuje v bábkovom divadle, bábkoherec“) uvádza SSSJ bez kvalifikátora, ale my sa prikláňame ku kvalifikátoru *div. profes.* O pár hesiel nižšie je totiž v SSSJ heslové slovo *bábkovodič* s kvalifikátorom *div.* (divadelný termín), čo jasne napovedá, že *bábkar* (rovnako ako *vodič*) je oproti tomu zjednodušený, zostručený, neoficiálny výraz – profesionalizmus. Iné profesionálne označenie bábkoherca – slovo *animátor* – v SSSJ síce figuruje, a to ako trojvýznamová jednotka, ale ani jeden význam neoznačuje osobu, ktorá vedie/animuje bábku v divadle. Podľa nás tam uvedený význam chýba. To je náš pohľad. Pravda, práca jazykovedca či jeho špecifickej podkategórie (lexikografa) so živým jazykom nemá povahu práce exaktného vedca, nemá jedno jediné možné riešenie, kontrolovateľné „skúškou správnosti“, a teda takéto divergencie nie sú v jazykovednej práci (osobitne v lexikografii) ojedinelé.

Spomeňme ešte jeden moment: v sledovaných teoretických prácach sa nevenovala pozornosť medzisyستمovej homonymii profesionalizmov (porov. čítačka ako čítacia skúška divadelníkov /v procese naskúšavania novej inscenácie/, čítačka ako organizované čítanie úryvkov z prezentovaných literárnych diel napríklad v kníhkupectvách a čítačka ako čítacie zariadenie v televízii). Aj takéto presahy či medzisyستمové prieniky potvrdzujú, že profesionalizmy sú plnohodnotnými pomenovaniami národného jazyka a fungujú medzi nimi navzájom aj medzi nimi a externými jednotkami rovnaké vzájomné vzťahy ako medzi jednotkami celonárodného, oficiálneho a jednoznačne spisovného jazyka. Pripomenieme to ešte raz v samostatnej kapitole o systémových vzťahoch profesionalizmov.

Z našich vlastných výskumov na báze práce s tisíckami profesionalizmov zobieraných študentmi slovakistiky na FiF UK v rokoch 2005 až 2017 aj z vlastného zberu sa ukazuje nad rámec postrehov J. Hoffmannovej o reči športovcov a problémoch v pojmosloví ako hodné pozornosti všeobecnejšie konštatovanie, že

pre profesionalizmy nie je typická synonymia ani regionálne odchýlky a tiež to, že pre profesionalizmy nie je typická metafora. Z najnovšieho súboru nami zozbieraných pomenovaní z oblasti divadla, ktoré sme spolu s dvoma kolegyňami – teatrologičkami – zosumarizovali a vydali v ucelenom *Slovníku divadelných profesionalizmov* (Orgoňová – Bohunická – Krajč Zamišková – Pašuthová, 2019), sa totiž ukazuje, že medzi profesionalizmami jestvujú aj synonymické rady. Porov. napríklad názvy pre bábkohercov: *bábkač, bábkar, lútkar, vodič, animátor*; pre proscénium: *rampa, forbína, predscéna*; pre darčeky tvorivého tímu pri premiére: *premierky, zlomväzky, tojtojky*; pre znehybnenie: *fríz, štronzo, mŕtvolka*; pre malú rolu: *frcka, čurda, štek, pan prokurist nesu list, paní nesu psaní*; pre najhoršie miesta v hľadisku: *kurník, kikirík, bidlo/bidielko, hambálek* atď.

Keďže systémovými vzťahmi profesionalizmov sa chceme zaoberať v samostatnej nasledovnej kapitole, tu len naznačíme, že rovnako ako synonymá jestvujú (nie ojedinele) v ich súboroch aj polysémanty. Všimnime si niekoľko príkladov. Na báze metonymie jestvuje sémantická derivácia v polysémante *nábor*: 1. organizovaný predaj vstupeniek 2. pracovisko divadla, ktoré zabezpečuje organizovaný predaj vstupeniek; podobne je to v prípade *sláky*: 1. sekcia sláčikových nástrojov 2. hráči na ne. Na metaforickom základe boli derivované ďalšie významy v jednotkách ako *rampa*: 1. predok javiska 2. akceptácia hry obecenstvom (v spojení *prešlo to rampou*, čiže odohrané predstavenie prešlo za pomyselný predný okraj javiska k divákovi, ktorí ho pochopili, prijali, ocenili) 3. tyč s radom svetiel a dekoráciami (najmä vpredu hore nad proscénium). Ukážkou špecifikácie je *oprašovačka*: 1. opakovacia skúška na pripomenutie interpretácie inscenácie 2. opakovacia skúška po divadelných prázdninách. Ukážkou generalizácie je heslo *marioneta*: 1. druh bábkky v bábkovom divadle 2. báбка v bábkovom divadle všeobecne. V materiáli nachádzame tiež hraničné kosémické jednotky, čiže výrazy vnímané ako nepravé polysémanty – porov. *kostýmér*: 1. pracovník, ktorý nakupuje kostýmy a stará sa o ich udržiavanie 2. kostýmový výtvarník. A jestvujú, pravdaže, aj rôzne rozsiahlejšie štruktúry naznačených vzťahov v polysémante tak, ako to funguje v bežnej lexike. Naznačíme to príkladom radiálnej polysémie na výraze *koloratúra*: 1. melodická ozdoba spevu 2. hlas s takouto ozdobou 3. sopranistka využívajúca v speve takúto ozdobu (pričom druhý význam je derivovaný z prvého a tretí význam je tiež derivovaný z prvého) – porov. Orgoňová – Bohunická, 2011, s. 70 – 106. Ďalšie systémové vzťahy medzi profesionalizmami rozvineme v nasledujúcej kapitole.

V prípade monosémických jednotiek (vnímaných takto v kontexte divadla) sú mnohé pomenovania prevzaté z bežnej lexiky založené na metaforickom prenose: porov. výrazy ako *podpalubie* (priestor pod javiskom, podjavisko), *nožnice* (strihavý tanečný skok), *pes* (návlek na mikrofón ako ochrana pred vetrom v exteriéri), *podenka* (herec/herečka s krátko trvajúcim úspechom; „jednodňový herec“), *rošt* (nosič, na kto-

rý sa upevňujú reflektory), *šabl'a* (páčka na riadiacom pulte v divadle na ručné ovládanie hlasitosti zvuku či intenzity svetla), *šálka* (obruč na prepadliskovej tyči, ktorá vytvára „šálkovitý“ otvor prepadliska pod javiskom), *vzduchovka* (výskok s obvyčajným/dvojitým/trojitým otočením sa vo vzduchu), *piškóty* (cvičná obuv tanečníkov), *zápalka* (pálčivá bolesť v kolene tanečníka) a mnoho ďalších. Rovnako to vidno pri slovesných jednotkách: napríklad bábkoherec *topí* bábkú (schováva nohy bábkky pod paraván, takže ju divák nevidí celú) či spevák *spieva s knedlíkom* (keď sa s tónom ozve vedľajší zvuk, akoby mal spevák v hrdle cudzí mäkký predmet). Vo všeobecnosti sa v našom materiáli takmer tisícky profesionalizmov z jednej komunikačnej sféry divadla ukázalo, že medzi pomenovaniami figurujú analogické systémové vzťahy, aké poznáme aj v bežnej lexike (nielen synonymia, ale aj antonymia; nielen polysémia, ale aj homonymia). Aj k tomu sa vrátíme nižšie v súvisi so systémovými vzťahmi.

Napokon otvorenú nechávame otázku výskytu nárečových jednotiek. V našich výskumoch sme im venovali len okrajovú pozornosť, a teda nemáme ich dôkladne preskúmané. Je ale isté, že v niektorých profesiách viac (napríklad vo sfére ľudových remesiel – rezbárstva a pod., ľudovej architektúry či ľudového tanca), v iných menej sa v inventároch výrazov nachádzajú aj regionálne príznakové výrazy a tie sú regionálne variabilné. Tak napríklad označenie drevárskej ceruzy má takéto varianty: *plajbas* – *plajbas* – *klajbas*. Západoslovenskí divadelní technici používajú na označenie závažia na zaťažovanie stojacich či vyvažovanie visutých kulís slovo *kvicht*, Stredoslováci a Východoslováci len *závažie*.

Pojmoslovie a jeho obsah sa rozvetvuje o to viac pri širšom zábere do neslovaniského kontextu, čo len do francúzskej či kanadskej jazykovedy. V tomto kontexte je skôr v príbuzenstve s nami sledovaným pojmom pomenovanie francúzskeho pôvodu „jargon“ (žargón). Podľa dostupných etymologických informácií ide o pomenovanie z 13. storočia, ktoré malo mať metaforickú motiváciu prameniaku v označení vydávania (nezrozumiteľných, „kloktavých“) hrdelných zvukov – to evokujú motivujúce slová „gargate“, „garguter“, „gargouille“. Pôvodne vlastne význam slova evokoval dnešný argot (tajnú reč), a to v spätosti s najpôvodnejšou motiváciou utajovania ako zakrývania nekalých činností stredovekých banditov, podvodníkov, zlodejov, žobrákov, ambulantných nečestných obchodníkov. Táto náplň slova sa v priebehu nasledujúcich troch storočí ustálila v spätosti so slovom argot. V súčasnosti sa v súvisi so žargónom venuje pozornosť jeho profesijnej špecializácii, a to aj vo vnútri tej istej profesie, keď napríklad vo sfére obchodu dochádza k diferenciacii ústnej reči pracovníkov rôznych obchodných reťazcov (porov. <https://fr.wiktionary.org/wiki/jargon>; Beyer, 2012). S týmto javom sme sa stretli aj my, keď sme porovnávali napríklad výrazy z reči predavačiek z reťazca T s výrazmi označujúcimi tie isté reálne v prípade predavačiek z reťazca K. Kým v jednom sa napríklad pod výrazom *koloniál* označujú všetky potraviny, v druhom ide len o trvanlivé potraviny a celkom

odlišné výrazy sa používajú napríklad na označenie čerstvých potravín, mrazených potravín, rôznymi výrazmi sa označujú cenovky v rôznych reťazcoch, typy konštrukcii regálov, architektúra a segmentácia predajného priestoru atď.

V novšom frankofónnom sociolingvistickom náhľade sa táto varieta či sociolekt³ označuje skôr opisne ako *reč remesiel* (langages de métiers) či širšie *špeciálna reč* (langages de spécialité), či *reč profesií* (langages de professions). V poslednom prípade ide o záber na kategóriu v zmysle blízkom vymedzeniu podľa J. Dolníka či J. Hubáčka a M. Krčmovej, pričom sa doslova hovorí o miešaní terminologického vyjadrovania s bežným vyjadrovaním, používaným výlučne v ústnej komunikácii, a konštatuje sa príbuznosť tejto „subkategórie“ profesionalizmov ako náprotivkov vedeckých termínov s jednotkami argotu, čiže pre bežných nezasevätených poslucháčov nezrozumiteľných jednotiek. V tejto súvislosti jestvuje vo francúzštine označenie „drevený jazyk“ (langue de bois), čiže jazyk používaný na maskovanie reality nezrozumiteľnými „nálepkami“. Celkom bokom nechávame psycholingvistické poňmanie takejto lexiky ako argotickej, ergo nezrozumiteľnej v dôsledku mentálnej poruchy skupiny hovoriacich, tzv. afatikov, čiže ľudí s diagnózou afázia – porov. Dubois, 2002, s. 239. Pravda, tu už ide o defektnú, nekorektnú reč, čiže o špecifický dôsledok zdravotných porúch takýchto komunikantov, napríklad po prekonaní mozgových príhod. Im a ich „okazionálnym“ výrazom aj širším – defektným – syntaktickým celkom nebudeme v tomto článku venovať pozornosť.

Podobná vágnosť sa otvára aj pri anglickom vymedzení pojmu jargon. Môže ísť o jednotku v zmysle familiarizmu (expresívneho pomenovania k jestvujúcemu neutrálnemu názvu), ľudového názvu ako diglosného náprotivku k štandardnému neutrálnemu celonárodne používanému výrazu, argotizmu ako utajovanému označovaniu. A tiež môže ísť o pomenovania entít rôznych remesiel, služieb, vedeckých odborov, umení, športov..., čiže o prvky špeciálnych rečí skupín špecializovaných profesionálov (Green, 1987, nestráňovaný úvod). V tomto vymedzení sa zrači väčšia voľnosť pri vymedzovaní náprotivku českého a slovenského profesionalizmu (žargonizmu), čiže sa pripúšťa, že jednotka žargónu môže byť aj expresívna, aj regionálne a sociálne diferencovaná. To koreluje aj s našim chápaním, založeným na práci s bohatým empirickým materiálom.

³ J. Hubáček v encyklopédii *CzechEncy* vymedzuje pojem sociolekt takto: „Svébytná součást národního jazyka, jež má podobu nespisovné nebo hovorové vrstvy speciálních pojmenování (jednoslovných i frazémů), realizované v běžném, nejčastěji polooficiálním nebo neoficiálním jazykovém styku lidí vázaných stejným pracovním prostředím nebo stejnou sférou zájmů a sloužící jednak specifickým potřebám jazykové komunikace, jednak jako prostředek vyjádření příslušnosti k prostředí či k zájmové sféře. Jiné užívané termíny jsou (slang, sociální nářečí, společenské nářečí, speciální nářečí, vrstevné nářečí)“ – Hubáček – Krčmová, 2017. K etymologii slova možno uviesť, že má grécky koreň (odvodený od výrazu *lekto* = slovo). Podľa R. Grutmana sociolekt označuje jazykovú varietu, ktorá sa ešte vnútorne diverzifikuje na *idiolekty* (autorské, individuálne registre), *regiolekty/geolekty/topolekty* (regionálne variety), *etnolekty* (variety viazané na isté etniká) a *technolekty* (špeciálne jazyky rozličných profesií) – Grutman, 2020.

SYSTÉMOVÉ VZŤAHY PROFESIONALIZMOV: SYNONYMIA, ANTONYMIA, POLYSÉMIA, HOMONYMIA

Náš materiál profesionalizmov prekonáva predstavu o profesionalizmoch ako izolovaných pomenovaniach bez zapájania do synonymických či antonymických vzťahov. Synonymá sme ilustrovali v predošlej kapitole: išlo o synonymické rady pomenovaní k bábkohercovi, proscéniu, darčekom k premiére, k označeniu znehybnenia akcií na javisku, malej roly či najhorších miest v hľadisku. Uvedme aj niekoľko príkladov na antonymiu (zo sveta divadla): *ísť do fade-inu* (postupne zvyšovať hlasitosť) vs *ísť do fade-outu* (postupne stlmovať hlasitosť); *freelancer* (umelec v slobodnom povolaní) vs *interný herec* (umelec v internom pracovnom pomere); *stavať* (technicky pripravovať scénu na predstavenie) vs *búrať* (likvidovať scénu po predstavení); *pán javiska* (výborný herec) vs *drevo* (nešikovný herec); *šmíra* (nekvalitné podávanie umeleckého výkonu) vs *šmakotka* (šarmantné podávanie umeleckého výkonu); *ísť naplno* (účinkovať na skúške či predstavení naplno) vs *markírovať* (účinkovať na skúške či predstavení úsporne) a mnohé ďalšie.

Nespozorovali sme ani nápadne nižšie zastúpenie polysémantov, resp. že by medzi polysémickými (aj v tomto prípade divadelnými) profesionalizmami bolo viac metoným než metaforických pomenovaní. Pravda, všeobecnejšie pritom konštatujeme, že v skupinách profesionalizmov rôznych odborov sú badateľné odlišné sklony k preferovaniu istých podôb slovotvornej či sémantickej derivácie. Kým v umeleckých profesiách (ale aj v automechanike – porov. nižšie) prekvitajú metafory, v účtovníctve či personalistike je ich menej a v reči bezpečnostných zložiek (policaťov a vojakov) sú vari najzredukovanejšie, zato tam sú najbohatšie zastúpené abreviatury (pripomíname vyššie použité príklady *kázetó*, *cépézetka*, *mre*, *podap* a iné).

Ak sa sústredíme na relatívne početný *Slovník divadelných profesionalizmov*, v ňom sme – ako bolo spomenuté vyššie v druhej kapitole – nezriedka nachádzali metonymá aj metafory, čiže jednotky s kauzálné prepojenými významami usúvzťažnenými implikačným vzťahom (metonymie, synekdochy) a tiež jednotky s významami usúvzťažnenými klasifikačnými vzťahmi (metafory, špecifikácie, generalizácie) – porov. Dolník, 2003. Pripomeňme si to už len stručne na príkladoch. Ukážkou metonymickej jednotky je výraz *plechy*: 1. plechové dychové nástroje 2. hráči na ne. Ako synekdocha funguje slovo *bábkač*: 1. bábkové divadlo 2. bábkoherec. Načrieme aj do nepravnej polysémie príkladmi *dobovka* a *antika*. Všimnime si: *dobovka*: 1. dobová divadelná hra 2. dobový kontext 3. dobový kostým; *antika*: 1. antické dielo 2. antické divadlo. Takéto variabilné polysémické štruktúry sa objavujú v zoznamoch profesionalizmov tým viac, čím rozsiahlejšie (rukopisné) slovníčky k nim jestvujú a čím viac reálnych používateľov – od-

borníkov z príslušných profesií – participuje akýmkoľvek iným spôsobom na ich formovaní (ako informátori, spolupracovníci, konzultanti, recenzenti). To chápeme ako vec miery priblíženia sa k jednotkám z reči profesionálnych komunit: čím je lingvista tesnejšie prepojený s odbornou komunitou, tým presvedčivejšie sa dá odkryť, že lexika z reči profesionálov nie je ochudobnená o žiadne nástroje sémantickej derivácie ani o žiadne paradigmatické vzťahy.

V súboroch profesionalizmov z kreatívnych profesií sa ukazujú ako produktívne nástroje sémantickej derivácie metafory. (To sa nám javí v spätosti napríklad s výtvarným umením a jeho odbormi: fotografiou, sochárstvom, maliarstvom, reštaurátorstvom a podobne rovnako ako s múzickými umeniami.) Totiž umelci pri tvorbe svojich pomenovaní, čiže pri verbálnej „práci“, nesporne využívajú svoju vycibrenú obrazotvornosť využívanú pri tvorbe umeleckých artefaktov. Tak vznikajú (ako dobrý príklad ekonómie) sémantické deriváty na báze metaforického vzťahu naznačené vyššie, rovnako ako to vidno na divadelnom výraze *deus ex machina*: 1. spôsob ukončenia deja zásahom boha symbolicky stvárneného v podobe herca spusteného na lávke z komína nad javiskom na scénu (porov. antické divadelné hry) 2. zjednodušené vyriešenie problémovej dramatickej pasáže zásahom „zhora“, čiže z vôle tvorcu (dramatika, režiséra), nie z logického sledu udalostí. Polysémantom utvoreným divadelníkmi na báze metafory z reči divadla je aj výraz *august*: 1. čierny klaun (negatívna postava) 2. nekolégiálny egocentrický herec (= negatívna vlastnosť).

Medzi profesionalizmami figurujú aj homonymá (porov. napríklad v reči divadla *dosky* = divadlo a *DOSky* = divadelné ocenenia sezóny; *dekáč* = dom kultúry a *dekáčky* = dolné končatiny). A dokonca nie sú ojedinelé aj medzisystémové homonymá medzi relatívne uzavretými súbormi pomenovaní z rôznych profesií. Aj automechanici majú – podobne ako divadelníci – svoju *mačku* (kladku reťazového zdvíhacieho zariadenia), podobne ako používajú množstvo ďalších metaforických pomenovaní. Všimnime si: *šabl'a* (tu oproti divadelníckej páčke na ručné ovládanie osvetlenia či ozvučenia na riadiacom pulte ide o piest tlmiča, ktorý prenáša kmity z kola auta na tlmič). Ďalším medzisystémovým homonymným metaforickým pomenovaním v porovnaní reči divadelníkov a automechanikov je výraz *noha* (kým divadelná *noha* je zvislý pruh textílie na vykrytie zadnej časti bočného javiska, automechanická *noha* je oporný stĺp na hydraulickom zariadení na zdvíhanie áut). A pripomeňme, že automechanici majú aj ďalšie metaforické pomenovania ako *gule*, *hrebene*, *vodníkov*, *pece*, *jašterky* atď.

Dôslednejšie nuansovanie skupín profesionálnych sociolektov na pozadí dominantných motivačných odvodzovacích vzťahov v (nielen) sémantickej derivácii si vyžaduje ďalší výskum.

ZÁVER. PROFESIONALIZMY A PROFESIJNÁ REČ AKO PROSTRIEDKY GRADUÁLNEJ DEMOKRATIZÁCIE

Na čo by bolo užitočné celé predstavené teoretické poznanie, keby nemalo dosah na používanie jazyka? Preto v nadväznosti na teoretické uchopovanie pojmu profesionalizmus je nutné sledovať jednak korelácie teórie a praktického „počínania“ profesionálov (odborníkov z nelingvistických profesií) pri používaní profesionalizmov, jednak je v súlade s výskumnými prioritami Slovenska na ceste k posilňovaniu sociálnej inklúzie namiesto sledovať aj možnosti stupňovania vzájomného porozumenia prostredníctvom reči či jazyka medzi laikmi a profesionálmi. Obojstranne smerujúcou interakciou profesionálov (ako bežných ľudí, nelingvistov, hoci s odbornou erudíciou) na jednej strane a lingvistami (ako špecialistami na jazykovú teóriu, ale bez znalostí konkrétnych profesií vo výrobe, vede, službách, remeslách, obchode, športe atď.) možno očakávať priaznivé efekty tzv. sociovedeckej komunikácie ako vzájomne poznatkovo aj empiricky obohacujúcej komunikácie (porov. Dolník, 2015; 2017)⁴. Aproximácia lingvistických a nelingvistických prístupov k tomu istému materiálu môže a mala by podporiť zrozumiteľnosť samotného materiálu a jeho „deprofesionalizáciu“ (ako neutralizáciu hraníc aktívneho používania príslušných jednotiek profesionálnej variety národného jazyka uzavretou skupinou odborne „zasvätených“ komunikantov) a v konečnom dôsledku viesť k rozšíreniu spektra aktívnych používateľov (de)profesionalizmov z príslušných disciplín neprofesionálmi. Naším prvým príspevkom k napĺňaniu tohto úsilia je vytvorenie *Slovníka divadelných profesionalizmov* ako prostriedku na zblížovanie laickej verejnosti, divadelných praktikov, divadelných teoretikov aj lingvistov.

Literatúra

- BEYER, Caroline: En finir avec le jargon du management. *Le Figaro Économie*, 23. 4. 2012. Dostupné na: <https://www.lefigaro.fr/vie-bureau/2012/04/17/09008-20120417ARTFIG00705-en-finir-avec-le-jargon-du-management.php> [cit. 10. 2. 2020].
- BOHUNICKÁ, Alena: Variety metafory. Bratislava: Univerzita Komenského 2013. 132 s.
- BOHUNICKÁ, Alena: Metaforika činnostného aspektu jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského 2014. 124 s.
- BOSÁK, Ján: Dialekty a sociolekty. In: *Studia Academica Slovaca*. 25. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1996, s. 25 – 30.
- BOSÁK, Ján: Dynamika subštandardov. In: *Studia Academica Slovaca*. 34. Eds. J. Mlacek – M. Vojtech. Bratislava: Stimul 2005, s. 21 – 28.

⁴ V súvisе s celkovou spoločenskou klímou digitálnej éry konštatuje J. Dolník, že dochádza k aproximácii odborníkov a aktivizovanej laickej verejnosti v snahe odborníkov o intenzifikáciu užitočnosti ich poznania (popularizačnou disemináciou svojich poznatkov) v prospech celej spoločnosti a súčasne v snahe laikov o účasť na riešení verejných vecí zasahujúcich širšiu komunitu. Takáto interakcia laikov a odborníkov je rovnovážna a obojstranne prospešná. Porov. Dolník, 2017, s. 193 – 203.

- Čeština doma a ve světě. Red. čísla L. Římalová. Téma čísla: Slangy a sociální dialekty. Praha: Filologická fakulta UK 2000, č. 3, s. 137 – 204.
- DOLNÍK, Juraj: Lexikológia. 1. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského 2003. 236 s.
- DOLNÍK, Juraj: Radikálna demokratizácia interakcie vedy a verejnosti. In: ITlib, 2015, č. 1, s. 11 – 15.
- DOLNÍK, Juraj: Jazyk v sociálnej kultúre. Bratislava: Veda 2017. 246 s.
- DUBOIS, Jean a kol.: Dictionnaire de linguistique. Paris: Larousse-Bordas 2002, s. 239.
- DUBOVCOVÁ, Zoja: Profesionalizmy v bežnej komunikácii lekárov a zdravotníckych pracovníkov. Nepublikovaná bakalárska práca. Ružomberok: Katolícka univerzita 2010.
- FLEGL, Václav: K pojetí tzv. profesionalizmů. In: Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9. – 12. února 1988. Plzeň: Pedagogická fakulta 1989, s. 69 – 79.
- GREEN, Jonathan: Dictionary of Jargon. London and New York: Routledge & Kegan Paul 1987. 616 s.
- GRUTMAN, Rainier: Sociolecte. In: Le lexique socius. Eds. A. Glinoe – D. Saint-Amand. Dostupné na: <http://ressources-socius.info/index.php/lexique/21-lexique/49-sociolecte> [cit. 10. 2. 2020].
- HOFFMANNOVÁ, Jana: Termíny – profesionalizmy – slangizmy a jejich podíl na stylu on-line sportovních reportáží. In: Jazykovedný časopis, 2018, roč. 69, č. 3, s. 415 – 429.
- HUBÁČEK, Jaroslav – KRČMOVÁ, Marie: Sociolect. In: CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. Eds. P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová. Brno: Masarykova univerzita 2017. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/SOCIOLEKT> [cit. 10. 2. 2020].
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 6, s. 327 – 334.
- MASÁR, Ivan: Príručka slovenskej terminológie. Bratislava: Veda 1991. 192 s.
- MISTRÍK, Jozef a kol. Encyklopédia jazykovedy. Bratislava: Obzor 1993. Profesionalizmy s. 355, slang s. 385, argot s. 68.
- ONDRUS, Pavol: Sociálne nárečia na Slovensku. 1. Argot slovenských detí. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 248 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Profesionalizmy teoreticky aj prakticky. In: Slovo v slovníku. Aspekty lexikálnej sémantiky – gramatika – štylistika (pragmatika). Na počesť Alexandry Jarošovej. Eds. K. Buzásyová – B. Chocholová – N. Janočková. Bratislava: Veda 2012, s. 140 – 148.
- ORGOŇOVÁ, Oľga: Divadelné profesionalizmy očami lingvistiky. In: Slovenské divadlo, 2019, roč. 67, č. 1, s. 86 – 98.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Lexikológia slovenčiny. Učebné texty a cvičenia. Bratislava: Stimul 2011. Dostupné na: <http://www.fphil.uniba.sk/index.php?id=5953> [cit. 10. 2. 2020].
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: O Slovníku divadelných profesionalizmov s úsmevom i vážne. In: Slovník divadelných profesionalizmov. Bratislava: VŠMU 2019, s. 5 – 36.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena – KRAJČ ZAMIŠKOVÁ, Barbora – PAŠUTHOVÁ, Zdenka: Slovník divadelných profesionalizmov. Bratislava: VŠMU 2019. 176 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – ORGOŇ, Miloš: Profesionalizmy v slovenskom lingvokultúrnom kontexte 21. storočia. Východiská lexikografického spracovania. In: Lingvokultúrna determinácia lexiky v anglofónnom a slovenskom kontexte. Eds. A. Böhmerová – J. Lonek. Bratislava: Univerzita Komenského 2016, s. 167 – 180.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – ŠMAJDOVÁ, Františka: Miesto profesionalizmov v národnom jazyku a ich vzťah k iným semivarietám. In: Jazykovedné štúdie 32. Prirodzený vývin jazyka a jazykové kontakty. Eds. K. Balleková – G. Múcsková – L. Králik. Bratislava: Veda 2015, s. 409 – 420.
- POPOVIČOVÁ SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Interpretačná perspektíva sociolektov v rámci stratifikácie národného jazyka. In: Jazyk a jazykoveda v interpretácii. Eds. O. Orgoňová – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2014, s. 161 – 170.
- RERICOVÁ, Oľga: Profesionalizmy z oblasti múzických umení. Nepublikovaná bakalárska práca. Bratislava: Univerzita Komenského 2017. 67 s.
- SEDLÁČKOVÁ, Zuzana: Slang v mládežníckom diskurze. Bratislava: Univerzita Komenského 2013. 184 s.

- SLANČOVÁ, Daniela – SOKOLOVÁ, Miloslava: Variety hovorenej podoby slovenčiny. In: *Studia Academica Slovaca*. 23. Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 1994, s. 225 – 240.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. [2. zv.]. Hl. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1087 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. [3. zv.]. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1104 s.
- SUK, Jaroslav: Několik slangových slovníků. Praha: Inverze 1993. 137 s.
- TĚŠÍNSKÁ, Věra: Několik poznámek k mluvě zdravotnických pracovníků. In: *Sborník přednášek ze IV. konference o slangu a argotu v Plzni 9. – 12. února 1988*. Plzeň: Pedagogická fakulta 1989, s. 201 – 209.
- TICHÁ, Zdeňka – SKOPEC, Luboš: Tři slangové slovníky. Praha: Karolinum 2001. 156 s.
- VONDRÁČEK, Miloslav: Funkční diferenciacie slangu a profesní mluvy. In: *Sborník přednášek ze VII. konference o slangu a argotu v Plzni 24. – 25. září 2003*. Plzeň: Pedagogická fakulta ZČU v Plzni 2005, s. 17 – 19.

K FUNGOVANIU ENDONÝM A EXONÝM V JAZYKOVEJ PRAXI¹

Andrej Závodný

*Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Trnava*

ZÁVODNÝ, A.: On the Use of Endonyms and Exonyms in Language Practice. *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No 1, pp. 42 – 61.

Abstract: In many tourist guides, but also in other places, it is possible to see artificial translations of Slovak names into other languages or in reverse, which disturb the stability of Slovak standardized names, but in some cases the translation of a Slovak name into a foreign language or in the opposite direction may appear due to its original motivation very distorted. Names among other specific features are characterized by their idiomatic property, which is tightly connected with the linguistic motivation and non-linguistic motivation aspect of own name. Therefore, foreign names (exonyms) in our language, unless they are already established, should be edited only at the word form level (for example phonematic, orthographic, morphological adaptation), but not at the level of lexical-semantic changes, mostly by translation. In addition, at present, there is a tendency to rather use the original endonyms and reduce the use of exonyms. In the current globalization, the creation of new exonyms, especially created by translations, has proved to be inoperable.

Key words: endonym, exonym, motivation, nomenclature authority, proper name, standardization

Dynamická jazyková internacionalizácia a globalizácia (v hospodárskej, politickej, náboženskej, kultúrnej oblasti a pod.) okrem preberania a adaptácie cudzích apelatív do našej lexikálnej zásoby na úrovni langue či ich používania bez nutného prevzatia a zdomácnenia na úrovni parole² (v porovnaní s úrovňou langue ide o oveľa väčšie množstvo slov) sa čoraz viac ukazuje aj pri používaní cudzích proprií v slovenských, najmä publicistických textoch, resp. pri používaní slovenských vlastných mien v cudzojazyčných textoch. Vlastné mená sa vo všeobecnosti okrem iných špecifik vyznačujú podobne ako frazémy istou idiomatickosťou (špecifickosťou pre určitý jazyk), ktorá je často pevne spätá s motivačnou jazykovou, ako aj mimojazykovou stránkou vlastného mena. Keďže onymická motivácia pri vzniku každého vlastného mena, teda aj pri primárne motivovaných propriách (vzniknutých priamo z apelatív), ustupuje do úzadia a do popredia sa dostáva funkčná stránka propria, aj pri formálnej totožnosti apelatíva a propria vo všeobecnosti nie je funkčné niektoré typy vlastných mien prekladať do iných jazykov, s výnimkou už vžitých³ a šandar-

¹ Štúdia vznikla ako súčasť grantovej úlohy KEGA 002TTU-4/2018 *Jazyk a komunikačná kompetencia*.

² Ide najmä o používanie cudzích apelatív, ale najmä cudzích proprií v hovorených prejavoch, napr. v žurnalistickej oblasti, porov. napr. Závodný, 2015.

³ I. Ripka (2008, s. 5) uvádza, že aj samotné slovo „vžitý“, podobne ako slová „zaužívaný“ či „adaptovaný“ nie sú úplne jasné a ich chápanie nie je jednotné.

dizovaných toponým (o nich viac nižšie) a chrématoným, čo sa v jazykovej praxi pomerne často nedodríava. Konštatovanie M. Ološtiaka (2006, s. 13), že „s úzkou previazanosťou propria s mimojazykovou realitou súvisí aj to, že vlastné mená sa do cudzieho jazyka neprekladajú ani vtedy, keď je proprium s apelatívom formálne totožné“, možno lepšie špecifikovať pri jednotlivých základných onymických kategóriách – antroponymách, toponymách a chrématonymách.

Antroponymá (na oficiálnej úrovni rodné mená a priezviská) sú azda jedinou kategóriou vlastných mien, ktoré sa takmer bez výnimky do iného jazyka neprekladajú.⁴ Napr. kuriózne, no módne rodné mená najmä v anglicky, ale v poslednom období aj v neanglicky hovoriacich krajinách ako *Apple*, *Sky*, *Wednesday* a pod. (porov. PL, 2015) sa v slovenských textoch nezmenia na rodné mená *Jabĺko*, *Obloha* či *Streda*, prípadne naopak, slovenské priezviská ako *Krajčír*, *Mlynár* či *Skala* a pod. sa v cudzích textoch nezmenia na priezviská angl. *Tailor* (nem. *Schneider*), angl. *Miller* (nem. *Müller*) či angl. *Rock* (nem. *Felsen*). Väčšina vlastných mien spomedzi chrématoným (napr. názvy inštitúcií, organizácií, súťaží, udalostí a pod.) patrí k tzv. ambimodálnej skupine vlastných mien, pretože „sú motivované (apelatívnym) lexikálnym významom ich zložiek (hľadisko vzniku pomenovania), ale súčasne plnia základnú funkciu vlastných mien, t. j. identifikáciu jednotlivých objektov daného druhu, triedy (hľadisko platnosti v spoločenskej komunikácii); Blanár, 1996, s. 42, 43⁵. Takéto typy názvov sa v jazykovej praxi pomerne často kvôli ich sémantickej a denotačnej prehľadnosti do iných jazykov prekladajú (napr. *World Health Organization* /*WHO*/ → *Svetová zdravotnícka organizácia*, *North Atlantic Alliance* /*North Atlantic Treaty Organization*, *NATO*/ → *Severoatlantická aliancia* a pod.).

Geografické názvy sa z hľadiska používania a ich prekladu v cudzojazyčných textoch vyznačujú najvýraznejšími špecifikami, a preto tejto problematike venujeme najväčší priestor.

V súvislosti s interlingválными prechodmi a adaptáciou takýchto vzhľadom na východiskový jazyk autochtónnych geografických názvov – toponým môžeme vymedziť dva termíny – endonymum a exonymum.

Podľa Smernice na štandardizáciu geografických názvov (SŠGN, 2015, s. 8) je endonymum „názov geografického objektu v niektorom oficiálnom jazyku (ofi-

⁴ Netýka sa to však prekladov literárnych antroponým či toponým, ktoré sú v mnohých prípadoch prejavom kreativity autora diela a funkčne charakterizujú literárne postavy či prostredie, no bývajú aj prostriedkom satiry či ironie (napr. mená: *Nebojsa*, *Bystrozraký*, *Popoluška*, čižmár *Tesnošil*; názvy *Kocúrovo*, *Bruchoslavice* a pod.); porov. napr. Majtán, 1972, s. 290 – 295; Palkovič, 1983, s. 370; Ološtiak, 2006, s. 14.

⁵ Iné je vnímanie funkcie takýchto typov vlastných mien napr. z hľadiska logiky. Logici ju definujú ako tzv. rigidnú designáciu, z lingvistického hľadiska je však takáto definícia príliš úzka. Viac o logickosémantických, ako aj psychologických aspektoch fungovania vlastných mien pozri Mikušiak (2018).

ciálnych jazykoch) používanom na území, na ktorom sa geografický objekt nachádza“. V podmienkach slovenského jazyka ide teda o také názvy, ktoré pomenúvajú geografické objekty na území Slovenskej republiky (napr. *Bratislava*, *Tatry*, *Demänovská dolina*, *Zemplínska šírava* a pod.). Pri definícii exonyma⁶ treba uviesť, že v Terminologickom slovníku ÚGKK SR sa nachádza ešte staršia definícia; exonymum sa definuje ako „geografický názov používaný v určitom jazyku pre geografický objekt umiestený mimo oblasti, kde má tento jazyk úradný štatút a odlišujúci sa vo svojej podobe od endoným používaných v úradnom jazyku alebo v úradných jazykoch oblasti, kde je umiestený tento geografický objekt“ (TS, 2019). Súčasná definícia prijatá skupinou UNGEGN do istej miery zvolnila vnímanie endonyma ako názvu len „v úradnom jazyku či úradných jazykoch oblasti“ lokalizácie pomenovaného objektu⁷: „názov používaný v určitom jazyku pre geografický objekt nachádzajúci sa mimo územia, kde sa týmto jazykom bežne hovorí, a odlišujúci sa svojou formou od príslušného endonyma v oblasti, kde sa geografický objekt nachádza“.⁸ V slovenčine sa používajú napr. exonymá *Budapešť* (maď. end. *Budapest*), *Kyjev* (ukr. end. *Kyjiv/Kiïv*), *Mníchov* (nem. end. *München*), *Petrohrad* (rus. end. *Sankt-Peterburg/Санкт-Петербург*), *Rím* (tal. end. *Roma*), *Temža* (angl. end. *Thames*), *Varšava* (poľ. end. *Warszawa*), *Viedeň* (rak. end. *Wien*) a pod. Podľa D. Fičora (2015, s. 167, 169) o početnosti exoným v jazyku platí pravidlo, že najviac je ich pre objekty zo susednej krajiny a čím ďalej je cudzia krajina, tým je ich menej.⁹

⁶ M. Harvalík (2004, s. 102) o medzinárodnom termíne exonymum, ktoré sa odporúčilo používať na 2. konferencii OSN o šandardizácii geografického názvoslovnia v Londýne v roku 1972, uvádza, že výhoda jeho medzinárodného používania spočíva v tom, že nie je v nijakom jazyku zaťažené vedľajším pojmovým obsahom, ako je to pri domácich synonymách v jednotlivých jazykoch (napr. pri termíne vžitý názov a pod.).

⁷ Ako endonymá podľa novej definície možno vnímať aj formy názvov v jazyku národnostných menšín, ktoré nemajú na území, kde sa pomenovaný objekt nachádza, štatút úradného jazyka.

⁸ Name used in a specific language for a geographical feature situated outside the area where that language is widely spoken, and differing in its form from the respective endonym(s) in the area where the geographical feature is situated (Glossary B, 2007, s. 2); autorov preklad.

⁹ Najviac cudzojazyčných exoným pre slovenské endonymá je v maďarčine (hoci existujúcich maďarských exoným /zväčša historických/ slovenských geografických názvov je niekoľko tisíc, v oficiálnom zozname maďarskej názvoslovnej autority ich je len 85) a v poľštine (asi 100 exoným slovenských miest a obcí z územia Spiša, Oravy a Kysúca a asi 200 exoným z územia Tatier), veľmi málo v nemčine (oficiálne 8 exoným) a v angličtine (8 neštandardizovaných exoným); Fičor, 2015, s. 169.

Zopár príkladov na cudzojazyčné exonymá z cudzojazyčných endoným: napr. angl. exonymum *Warsaw* pre *Varšavu*, franc. exonymum *Londres* pre *Londýn*, nem. exonymum *Mailand* pre *Miláno*, tal. exonymum *Parigi* pre *Paríž*; porov. Glossary A, s. 10, 40. Napr. odkazy na súbory s názvami štátov, ich častí a závislých území ako oficiálnych anglických a nemeckých exoným, ktoré sa majú využívať v prekladanom texte do uvedených cudzích jazykov, možno nájsť v ZPNGO (2012, s. 12): anglické exonymá na odkaze: http://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/10th-uncsgn-docs/econf/E_CONF.101_25_UNGEGN%20WG%20Country%20Names%20Document.pdf; nemecké exonymá na odkaze: <http://141.74.33.52/stagn/Downloads/tabid/63/Default.aspx>.

Súbor exoným, používaných v jazykovej praxi v našom jazyku, by mal byť štandardizovaný¹⁰, teda schválený názvoslovnou (štátnou) autoritou¹¹, ktorou je „inštitúcia poverená legálne konštituovaným subjektom, ktorým je napr. štát, rozhodovať vo veciach štandardizácie geografického názvoslovia alebo inštitúcia poverená zverejňovaním štandardizovaných geografických názvov“ (ZPNGO, 2012, s. 7).¹² Štandardizáciou geografických názvov sa upravujú neštandardizované podoby názvov, existujúce nevyhovujúce štandardizované podoby názvov a určujú sa nové názvy (SŠGN, 2015, s. 7).¹³

¹⁰ Štandardizácia geografického názvoslovia je súbor opatrení zabezpečujúci jednotnosť geografických názvov a záväznosť ich používania. Ide o proces zabezpečujúci určenie názvu pre geografický objekt spolu s jeho správnou písanou podobou, ako aj podmienok na jeho používanie (SŠGN, 2015, s. 7; ZPNGO, 2012, s. 7). Proces štandardizácie vykonáva a garantuje ÚGKK SR, opierajúc sa o svoje poradné orgány – Názvoslovnú komisiu ÚGKK SR, s pôsobnosťou pre celé územie SR, a Názvoslovný zbor okresného úradu, katastrálneho odboru, s okresnou pôsobnosťou, podľa SŠGN. Je potrebné zdôrazniť, že pri štandardizácii sekretariát názvoslovej komisie úzko spolupracuje aj s Jazykovedným ústavom Ľ. Štúra SAV.

¹¹ Názvoslovnými autoritami v Slovenskej republike sú: Národná rada Slovenskej republiky (určuje názvy krajov a okresov), vláda Slovenskej republiky (určuje názvy obcí), Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky (určuje názvy častí obcí), Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky (ÚGKK SR; určuje názvy ďalších geografických objektov); ZPNGO, 2012, s. 9.

¹² Zoznam väčšiny vžitých a štandardizovaných exoným možno nájsť na stránkach ÚGKK SR. Zoznam niektorých vžitých exoným aj so slovotvornými motivátmi možno nájsť aj v 6. diele Slovníka slovenského jazyka (1968, s. 255 – 305; kritické prehodnotenie niektorých názvov v ňom priniesla M. Hajčíková, hoci nie všetky jej odporúčania sa v jazykovej a kodifikačnej praxi uplatnili, napr. pri názve štátu *Singapur* zostalo aj napriek jej odporúčaniam dodnes krátke *-u-*; 1971, s. 89 – 93), v práci Zemepisné názvy, obyvateľské mená (Ripka, 2008), v Príručke slovenského pravopisu pre školy a prax (2005) či v PSP (2013). D. Fičor (2015, s. 169, 170) zdôrazňuje, že povinnosťou ÚGKK SR by malo byť aspoň sprístupnenie cudzojazyčných štandardizovaných exoným zo všetkých relevantných jazykov dostupnými prostriedkami (napr. uvedenie internetových odkazov /linkov/ na stránky zahraničných názvoslovných autorít, na ktorých zverejňujú zoznamy svojich štandardizovaných exoným, hoci kriticky dopĺňa, že napr. anglická názvoslovná autorita dodnes nevydala svoj zoznam exoným, čím neplní jeden z najdôležitejších záväzkov medzinárodnej štandardizácie geografických názvov).

¹³ Štandardizácia geografického názvoslovia sa v Slovenskej republike vykonáva v súlade s rezolúciami konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovia, ktoré sa konajú od roku 1967 v 5-ročných cykloch. Rezolúcie majú charakter odporúčaní (prijímajú sa konsenzom) a každá členská krajina OSN môže doceliť záväznosť prijatých medzinárodných zásad štandardizácie a iných rezolúcií OSN implementovaním do svojho systému právnych predpisov. Táto implementácia rezolúcií zaručuje medzinárodne akceptovateľný štandard kartografických diel, slovníkov a ostatných publikácií (v SR sa to dosiahlo prijatím zákona a vyhlášky ÚGKK SR č. 300/2009 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 215/1995 Z. z. o geodézii a kartografii v znení neskorších predpisov /ZPNGO, 2012, s. 8/). D. Fičor (2015, s. 166) pozitívne hodnotí novelu zákona o geodézii a kartografii z roku 2007, ktorou sa okrem iného ustanovuje, že záväznosť štandardizovaných geografických názvov sa vzťahuje aj na kartografické diela a odborné publikácie vydávané v cudzom jazyku, na používanie v tlači a iných prostriedkoch masovej komunikácie šírených v cudzom jazyku, no zároveň je škoda, že vo vyhláške č. 300/2009 chýbajú ustanovenia, ktoré by podrobnejšie upravovali používanie geografického názvoslovia, najmä používanie slovenských, ale aj cudzojazyčných exoným.

Na plnenie úloh štandardizácie geografických názvov v období medzi konferenciami bola konštituovaná ako kolegiálny konzultatívny zbor Skupina expertov OSN pre geografické názvy (UNGEGN). UNGEGN podporuje jednotné používanie správneho geografického názvoslovia v celosvetovom meradle (porov. Horňanský, 2016, s. 27).

Treba zdôrazniť, že používanie slovenských endoným v cudzojazyčných textoch a exoným v slovenských textoch nie je novodobým fenoménom (porov. nižšie v rámci klasifikácie tzv. historické exonymá).¹⁴ Na tomto mieste nám nejde ani tak o používanie slovenských endoným v prostredí cudzieho jazyka, ale o tvary slovenských endoným v cudzích textoch, avšak používaných na našom území, najmä v cudzojazyčných prekladoch turistických informačných textov v slovenskom jazyku. Narastajúci počet výskytu slovenských endoným v takýchto textoch súvisí najmä s rozvojom cestovného ruchu na Slovensku. Každý rok sa počet vydaných publikácií takéhoto typu v rôznych jazykoch zvyšuje, čím sa zároveň v týchto textoch zvyšuje aj počet prípadov nesprávne použitých slovenských endoným, a rovnako vzrastá aj počet vydavateľov týchto publikácií.¹⁵ Treba zdôrazniť, že často vznikajú umelo utvorené exonymá, ktorých používanie nie je späté s iným územím s odlišným úradným jazykom (napr. angličtiny, nemčiny, maďarčiny, poľštiny, zriedkavejšie ruštiny a francúzštiny), ako je územie, na ktorom sa geografický objekt, pomenovaný endonymom, nachádza, a problémom je najmä to, že mnohé z nich nemajú štandardizovaný tvar, ktorý by bol schválený príslušnou názvoslovnou autoritou štátu.¹⁶ V jazykovej praxi sa možno v tejto súvislosti často stretnúť s viacerými nedostatkami. Ide napríklad o nedodržanie zásady, aby sa pri názve objektu ako prvé v texte uviedlo (slovenské) endonymum a až za ním v zátvorke cudzojazyčné exonymum (napr. chybné poradie: angl. *Demänová Freedom Cave*, nem. *Höhle der Freiheit*, maď. *Déményfalvi-csepkőbarlang / Demänovská jaskyňa slobody/*), prípadne nevhodné turistické preklady slovenských geografických názvov objektov (napr. *Demänovská*

¹⁴ Historický prierez napr. vzniku a používania českých exoným prehľadne predstavil M. Harvalík (2015, s. 286 – 291). Svojím výskumom zistil, že najstaršie české exonymá sa neprekladali, ale adaptovali sa zo zvukového, morfológického a slovotvorného hľadiska, pretože cestujúci sa v cudzine stretli s hovorovou podobou názvu, ktorú sa oni následne snažili do svojho jazyka reprodukovať a skloňovať v ňom. Od 16. storočia po vynáleze knihtlače sa začínajú vo väčšej miere objavovať preklady endoným, ale stále dominujú pôvodné formy adaptácie. Od prelomu 18. a 19. storočia, v osvietenstve, až do polovice 20. storočia prevláda tendencia umelými prekladmi utvárať nové exonymá, aby sa dokázal potenciál češtiny vyrovnať bohatstvom svojich výrazových a štylistických prostriedkov európskym jazykom. V priebehu 20. storočia dochádza v češtine k poklesu utvárania a používania exoným a mnohé aj zanikajú.

¹⁵ D. Fičor (2015, s. 165) uvádza, že v súčasnosti je evidovaných 40 takýchto vydavateľstiev (turistické informačné centrá, združenia cestovného ruchu, reklamné agentúry, mestské úrady, samosprávne kraje, samosprávy, klasické vydavateľstvá a pod.) a každé z nich vydalo aspoň jednu publikáciu s nesprávnymi slovenskými endonymami.

¹⁶ Práve na cudzojazyčné texty publikácií vydávaných v Slovenskej republike sa vzťahuje dokument *Zásady používania názvov geografických objektov v cudzojazyčnom texte publikácií vydávaných v Slovenskej republike* (ZPNGO, 2012), uverejnené na stránke ÚGKK SR. Sformulovanie týchto zásad vyplynulo zo zásad vlády SR z roku 2009 vydaných k zákonu o štátnom jazyku, kde sa ukladá priamo ÚGKK SR povinnosť určiť spôsob písania slovenských endoným v inojazyčných textoch (periodická tlač, neperiodické publikácie, kartografické diela) v súlade s medzinárodnými zásadami štandardizácie geografických názvov. Zásady boli schválené 10. októbra 2012 a knižne boli vydané v novembri 2012 ako ďalšia neperiodická názvoslovná publikácia edície *Geografické názvoslovné zoznamy OSN Slovenskej republiky* (Fičor, 2015, s. 170, 171).

dolina sa často nevhodne prekladá angl. ako **Demänová valley*; *Nízke Tatry* angl. ako **Low Tatras* či nem. **Niedere Tatra*; *Belianske Tatry* angl. ako **Belianske Tatras*; *Kmeťov vodopád* angl. ako **Kmeť's waterfall*; *Pezinské Karpaty* angl. ako **Pezinok Carpathians* alebo nem. **Kleinen Karpaten von Pezinok*; *Podunajská pahorkatina* angl. ako **the Danubian Hills* alebo nem. **die Donauhügellandschaft*; *Adamovské jazerá* angl. ako **Adamov lakes* alebo nem. **Schotterseen von Adamov*; *Studený potok* angl. ako **Studený stream*; *Biele Karpaty* angl. ako **White Carpathians* či nem. **Weiße Karpaten*; *Malé Karpaty* angl. ako **Small Carpathians* alebo nem. **Kleine Karpaten*¹⁷; *Lomnický štít* angl. ako **Lomnický Peak*, nem. **Lomnitzer Spitze*, maď. **Lomnici-csúcs*; *Krupinská planina* angl. ako **Krupina Plain*, nem. **Krupina Ebene* či maď. **Korponai síkság*; maď. štandardizované exonymum pre Veľkú Fatru v tvare *Nagy-Fátra* sa prekladá ako **Magas-Fátra* a pod.; porov. Fičor, 2015, s. 168). Hoci jasným zámerom takýchto cudzojazyčných turistických prekladov je zrejme čo najväčšie „jazykové informovanie“ zahraničných turistov o turistickom objekte, do cudzieho jazyka možno prekladať iba druhové označenie objektov mimo ustáleného názvu, čiže apelatívne označenie objektu, ktoré je súčasťou názvu, sa neprekladá¹⁸ (napr. prípustné sú takéto preklady: *Demänovská dolina* ako *Tal Demänovská dolina*, vrch *Vápenná* ako *Vápenná hill* alebo *Berg Vápenná*, *Borská nížina* ako *Borská nížina lowlands* a pod.). K uvedeným skutočnostiam treba ešte doplniť, že niektoré názvy s priesračnou motiváciou, pri ktorých sa pociťuje previazanosť s lexikálnym významom motivujúceho apelatíva, prípadne motivujúcich apelatív, a sú teda ľahko preložiteľné do iného jazyka, už nemusia odrážať vlastnosti pomenovaného objektu, ako to bolo v čase vzniku motivačného impulzu, čiže v období vzniku konkrétneho vlastného mena (napr. názov *Dlhá mláka* v súčasnosti nepomenúva vodný objekt, pretože ten zanikol, ale pomenúva pole na mieste pôvodnej vodnej plochy; priezvisko *Mlynár* v súčasnosti už nevyjadruje spojitosť s povolaním prvotného nositeľa prímena/priezviska a pod.). Rovnako však existujú aj názvy, ktorých druhové označenie pomenovaného objektu nemá významovú spojitosť s týmto objektom¹⁹ alebo sa názov objektu analogicky adaptoval s existujúcim

¹⁷ Keďže horský masív Karpát zasahuje do viacerých krajín, má viacero štandardizovaných endonym (napr. slov., čes., poľ., ukr. *Karpaty*; maď. *Kárpátok*, nem. *Karpaten*, rum. *Carpații*; porov. ZE, 2017), no pohorie Malé Karpaty sú iba slovenským endonymom, preto ho nemožno svojvoľne prekladať (porov. ZPNGO, 2012, s. 12).

¹⁸ Podľa ZPNGO (2012, s. 10, 11) nie je prípustná akákoľvek úprava (preklad celého alebo časti názvu, preklad druhového označenia, ktoré je súčasťou názvu, nedodržanie diakritických znamienok, vynechanie časti názvu, úprava existujúceho cudzojazyčného exonyma) štandardizovanej podoby slovenského endonyma, štandardizovanej podoby slovenského exonyma alebo exonyma, ktoré odporučila príslušná zahraničná názvoslovná autorita.

¹⁹ Podľa M. Majtána (1996, s. 19) táto skutočnosť súvisí s tým, že názvy sa pomaly odpútavajú od apelatívnej slovnej zásoby – postupne sa odsémantizujú.; porov. Hladký – Maculák – Rendár – Veselská, 2008, s. 21; PSP, 2013.

slovom v jazyku, či už v dôsledku demotivácie a prípadnej analógie s iným slovom v lexikálnej zásobe (napr. aj v rámci ľudovej etymológie), transonymizácie či metaforicky motivovaných názvov (napr. hrad *Červený Kameň*, v angl. textoch **Red Stone*; názov *Žitný ostrov* sa v niektorých turistických sprievodcoch prekladá ako angl. **Rye Island*, angl. *rye* = žito²⁰; názov *Peklo* /angl. **Hell*/ s metaforickým významom „hlboké, nízko položené miesto, prepadlisko“; chorv. názov *Murnice* /z chorv. apelatíva *mura*, *murnica* „ostrovčeky naplavenej pôdy na zaplavovaných poliach“/ sa istý čas v česko-slovenskej a slovenskej kartografii zapisoval ako *Múrnice* /Dudok, 2015, s. 75/; skomolený pôvodom chorv. osadný názov *Sisek*²¹ a pod.).

Pokiaľ nejde o cudzojazyčné exonymá schválené príslušnou zahraničnou názvoslovnou autoritou²², umelé preklady slovenských endoným narúšajú ustálenosť sústavy slovenských štandardizovaných názvov a v niektorých prípadoch teda preklad slovenského názvu do cudzieho jazyka dokonca pôsobí vzhľadom na jeho pôvodnú motiváciu veľmi skreslene, hoci treba zdôrazniť, že onymická motivácia pri fungovaní vlastného mena v jazyku už nie je dôležitá. Podoprieť to možno aj slovami V. Blanára (1996, s. 27), že „vlastné meno ako prvok onymickej sústavy neoznačuje denotát cez všeobecný pojem ani v prípade, keď sa pri prvotnom pomenovaní akte využil lexikálny význam ako pomenovací motív a onymickému znaku poskytol antropolexému, resp. topolexému“, pretože „... po začlenení vlastného

²⁰ V prípade názvu *Žitný ostrov* ide o neskoršiu analógiu historického názvu *Šutný ostrov* s adjektívom *žitný*, ktorý vznikol čiastočným prekladom a domácou adaptáciou nemeckého názvu *Schüttinsel* a jeho motivant súvisí so stredohornonemeckým *schütte* s významom „umelá hrádza proti povodňiam“, prípadne „nános, naplavenina“ (ZJČ, s. 357); to zase súvisí s nemeckým verbom *schütten* „sypať“, čiže budovať umelé hrádze, valy zo štrku, kameňov a hlíny, ktoré slúžili ako ochrana pred záplavami z dunajských ramien; porov. Hladký, 2014, s. 161, 162.

²¹ Počas dosídľovania chorvátskymi kolonistami bola názvom *Sisek* (názov vznikol z chorv. end. *Sisek*) pomenovaná osada pri Šenkvcích (takúto historickú zmienku majú aj samotné Šenkvice), ktorú tu v roku 1594 Chorváti založili. Potok tečúci lokalitou mal rovnomenný názov a vo všetkých vojenských mapovaniach sa zapisoval ako *Siřak*. Vo vzdialenostnej mape Uhorska z roku 1898 bolo *β* (ostré *s*) maďarským pisateľom nesprávne zapísané ako *f* a prvá hláska *s* sa foneticky adaptovala na *š* v podobe *Sifak p. (atak)*. Nasledujúce podoby hydronyma sú zaznamenané ako *Sifak*, príp. *Šifák*, rovnako tak sú zdokladované aj v rôznych hláskových variantoch aj živej reči (vrátane súčasnosti), napr. *Šifák*, *Sifák*, *Sisak* či *Sisek* (Beláková, 2014, s. 14, 90 – 95).

²² V ZPNGO (2012, s. 9, 11) sa uvádza, že pokiaľ pre objekt na slovenskom území neexistuje exonymum, ktoré odporučila príslušná zahraničná názvoslovná autorita, v cudzojazyčnom texte sa použije slovenské štandardizované endonymum. Ak existuje autoritou schválené exonymum, pri prvom výskyte v texte sa najskôr uvedie slovenské endonymum a v zátvorke za ním príslušné exonymum. V ďalšej časti textu už prekladateľ môže používať iba exonymum. I. Horňanský (2000, s. 252, 253) upozorňuje na skutočnosť, že uvádzanie viacerých názvov pri jednom objekte (exonymum, endonymum, prípadne viacero exoným či endoným) je ťažšie realizovateľné v kartografických dielach, pretože ich nadmerné zaťaženie textom vedie k znižovaniu čitateľnosti a informačnej hodnoty mapového diela – viac názvov na úkor počtu zakreslených objektov. Rovnako je problematický kartografický zápis názvov objektov z územia bez štátnej suverenity (napr. Antarktída, geografické objekty na povrchu Mesieca, na dne oceánov a pod.).

mena do príslušného menného systému sa stáva motivácia vecného vzťahu lexikálnym významom v zásade irelevantnou“.

V staršej Inštrukcii na štandardizáciu geografického názvoslovía (IŠGN), ktorá už stratila účinnosť,²³ sa v paragrafe 18, odsekoch 6, 7 uvádzalo: „Nepripustné je prekladať názvy sídelných a nesídelných geografických objektov z územia SR do iných jazykov a zverejňovať ich prostredníctvom kartografických diel, publikácií, tlače alebo inými prostriedkami masovej komunikácie.“ Toto nariadenie sa podľa D. Fičora (2010, s. 68 – 69) neskôr zmiernilo vplyvom pripomienok Úradu vlády SR, pretože vraj „zákaz prekladov slovenských endoným do cudzích jazykov obmedzuje právo na slobodu prejavu v zmysle *Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd*“. V novšej SŠGN (2015, s. 15) sa uvádzané odseky v paragrafe 18 už nenachádzajú.

Doteraz uvedené zásady používania vlastných mien v jazyku, na ktorého území úradného používania sa pomenúvané objekty nenachádzajú, by sa mali dodržiavať aj pri používaní cudzojazyčných geografických názvov v slovenskom jazyku (exoným). „Špecifikum kategórie exoným je v tom, že sa silno odráža v jazykovej politike, teda sa z nej stáva do značnej miery vec politickej praxe každej krajiny“ (Horňanský, 2000, s. 247).

Názvoslovnou komisiou sú v slovenskom jazyku štandardizované mnohé vžitá podoba názvov, zväčša však iba známejších kartograficky zaznačovaných sídelných a nesídelných objektov mimo územia SR.²⁴ Cudzie názvy, ktoré nie sú v slovenčine vžitá a schválená názvoslovnou autoritou, teda nie je rovnako prípustné do nášho jazyka, hoci je ich motivácia priesačná, prekladať (napr. stavba *Stonehenge* či mesto *Newcastle*, mestá *Wolfsburg* či *Karlsruhe*, mesto *Dunajváros*, kanál *La Manche* a pod.). Nevžitá názvy by sa mali preto upravovať len na úrovni zvukovej či grafickej formy slova (spisovný tvar v podmienkach /ekvivalentného/ slovenského hláskového inventára či ortografická forma podľa výslovnosti slova, prípadne slovotvorných a morfológických prostriedkov), nie však na úrovni lexikálno-sémantických zmien.

V súvislosti s rôznymi spôsobmi adaptácie (hláskovými, ortografickými, slovotvornými, morfológickými, lexikálno-sémantickými, syntaktickými)²⁵ cudzieho endonyma môžeme v slovenčine vyčleniť niekoľko typov vžitých exoným (porov. Ološtiak, 2006, s. 72; Harvalík, 2004, s. 106 – 114; Hajčiková, 1989, s. 70 – 76; Závodný, 2019)²⁶:

²³ Smernica nadobudla účinnosť 1. decembra 2015 a zrušila sa účinnosť staršej Inštrukcie na štandardizáciu geografického názvoslovía z roku 1996.

²⁴ Porov. ZE, 2017.

²⁵ Podľa J. Zemana (2015, s. 293) sa začlenenie exonyma do českého jazyka všeobecne označuje ako translexikalizácia (podľa adaptačnej roviny potom konkrétnejšie transfonemizácia, transortografizácia, transderivácia a pod.).

²⁶ Adaptácia niektorých exoným však mohla prebehnúť na dvoch či viacerých adaptačných jazykových úrovniach súčasne (napr. tal. *Venezia* – slov. *Benátky*). Ak ide o exonymum geografického ob-

1. *zvukové (fónické) exonymá*: adaptácia týchto exoným sa realizuje na úrovni parole, teda v hovorených textoch²⁷; táto skupina exoným svedčí o menšom stupni zdomácnenia v preberajúcom jazyku (Harvalík, 1998); hlásky, ktoré slovenčina nemá, sa nahrádzajú artikulačne podobnými hláskami domáceho jazyka bez vplyvu na grafickú formu názvu²⁸, no adaptácii podliehajú aj iné zvukové javy, napr. prízvuk, neutralizácie a pod. (napr. *Glasgow*: angl. [glásgəu] – slov. [glázgou/glezgou]; *Adelaide* angl. [ædəleɪd] – slov. [edlejd]; *Hannover*: nem. [hanófə] – slov. [hanover]);²⁹

2. *ortografické (pravopisné) exonymá*: adaptovaná výslovnosť názvu z úrovne parole sa prenáša aj na úroveň langue a prejaví sa na grafickej úprave názvu (napr. angl. *London* – slov. *Londýn*, angl. *California* – slov. *Kalifornia*³⁰, poľ. *Jablonka* → slov. *Jablonka*³¹, chorv. *Zagreb* – slov. *Záhreb*, srb. *Novi Sad* – slov. *Nový Sad*, maď. *Pilis* – slov. *Piliš*, ukr. *Lviv* – slov. *L'viv*³² a pod.); niektoré pravopisné úpravy exoným alebo ich derivátov môžu súvisieť s neskoršími úpravami pravopisu spisovného jazyka, resp. s úpravou pravopisu v pôvodnom jazyku endonyma (napr. *Rostov na Done* → *Rostov nad Donom*, *Moskyský záliv* → *Moskytí záliv*; porov. Hajčíková, 1989, s. 73, 74);

jektu, ktorý sa viaže s dvoma alebo viacerými jazykovo odlišnými územiaми, čiže ide o odlišné jazykové formy jedného endonyma, pri jednotlivých tvaroch endonyma sa môže zdať, že adaptované exonymum sa od východiskového endonyma odlišuje z rôznych jazykových hľadísk, no každé exonymum sa adaptovalo len z jedného tvaru endonyma (napr. franc. *Rhône*, tal. *Rodano*, ale iba z franc. tvaru *Rhône* sa utvorilo slov. *Rhóna*; franc. *Geneve*, nem. *Genf*: franc. *Geneve* → slov. *Ženeva* a pod.).

²⁷ M. Harvalík (1998) uvádza, že vo všeobecnosti sa tento typ za exonymá ani nepovažuje (podobne ani tzv. konverzné exonymá – transliterované názvy), ale podľa neho treba všetky, teda aj tie konverzné, za exonymá považovať, pretože primárnym príznakom všetkých exoným je skutočnosť, že ide o názvy geografických objektov používaných v inom jazyku ako v tom, ktorý je oficiálnym jazykom na území, kde sa pomenovaný geografický objekt nachádza.

²⁸ V niektorých prípadoch však dochádza k tomu, že adaptačná hláska nie je ortoepicky analogická s hláskou z preberaného jazyka. M. Dudok (2002, s. 108 – 112) napr. uvádza, že namiesto chorvátskej, srbskej a bosnianskej mäkkej polozáverovej a predpodnovej hlásky *ć* (napr. *Ćuprija*, *Ćilipi*) sa v slovenskej výslovnosti adaptovala tvrdšia zadoďasnová záverovoužinová hláska *č*, pričom pôvodnej hláske je výslovnostne bližšia ďasnovopodnbná hláska *ť*.

²⁹ M. Harvalík (1998) uvádza klasifikáciu zvukových exoným O. Backa (1983), ktorý rozlišuje medzi výslovnostnými (cudzie fonémy, ktoré preberajúci jazyk v inventári nemá, sú v exonymách nahrádzané podobnými domácimi fonémami; napr. už uvádzaný príklad *Glasgow*: angl. [glásgəu] – slov. [glázgou/glezgou]) a artikulačnými exonymami (ide o rozdiely v artikulačných vlastnostiach foném, napr. vo francúzskych názvoch sa francúzske čapíkové /uvulárne/ *r* nahrádza domácim alveolárnym *r*).

³⁰ Zaujímavosťou je, že niektoré exonymá, ktorých tvar by sa dal, berúc do úvahy výslovnosť exonyma, analogicky upraviť podľa iných vžitých exoným, zostávajú v pôvodnej podobe endonyma (napr. *Kalifornia*, *Karolína* /pôvodne *California*, *Carolina*/, ale *Casablanca*, *Cardiff*, *Calgary* a pod.).

³¹ Tento príklad by bolo možné zaradiť zároveň aj medzi zvukové exonymá, pretože artikulačne odlišná poľská fonéma *ł* je v slovenčine nahradená fonémou *l*.

³² M. Harvalík (1998) uvádza, že O. Back (1983) vymedzil aj skupinu tzv. *konverzných exoným*. Ide o také exonymá, pri ktorých dochádza k prenosu z grafickej sústavy pôvodného pomenúvajúceho jazyka do grafickej sústavy preberajúceho jazyka, O. Back ich však podľa neho nepovažuje za vlastné exonymá (napr. rus. *Москва* – slov. *Moskva*, biel. *Мінск* – slov. *Minsk* a pod.).

3. *morfologické exonymá*: za morfologické exonymá možno považovať názvy, ktorým sa v domácom jazyku adaptovala ohýbacia prípona, čím sa začlenili do slovenského deklináčného systému³³ (napr. nem. *Mulde* – slov. *Mulda*, nem. *Saale* – slov. *Sála*; franc. *Geneve* /Švajčiarsko/ – slov. *Ženeva*³⁴, franc. *Seine* – slov. *Seina*; tal. *Appennino* – slov. *Apeniny*, tal. *Piave* – slov. *Piava*, azerb. *Baki* – slov. *Baku* a pod.); M. Majtán (1986, s. 146) uvádza, že základnou požiadavkou pri štandardizovaní geografických názvov z domáceho prostredia i vžitých domácich podôb cudzích geografických názvov (exoným) je, aby ich jazyková podoba bola v súlade s kodifikáciou spisovného jazyka, a to predovšetkým z morfologického hľadiska, z hľadiska ich paradigmatického začlenenia;

4. *syntaktické exonymá*: syntaktické adaptačné kritérium sa viaže minimálne s dvojslovnými názvami³⁵, prípadne tu možno zahrnúť aj exonymá, pri ktorých sa v porovnaní s pôvodným endonymom elidovala časť názvu (napr. rus. *ostrov Rudolfa* – slov. *Rudolfov ostrov*, gréc. *Nés Ródos* – slov. *Rodos*);

5. *slovotvorné exonymá*: ide o exonymá, ktorým sa adaptáciou zmenil slovo- tvorný formant, prípadne vznikli trunkáciou, pričom slovotvorný základ sa nezme- nil, prípadne sa len graficky upravil alebo sa exonymum utvorilo kompozične (napr. nem. *Spree* – slov. *Spréva*, maď. *Szeged* – slov. *Segedín*, maď. *Vác* – slov. *Vacov*, nem. *Basel* /Švajčiarsko/ – slov. *Bazilej*, gréc. *Olympos* – slov. *Olymp*, angl., špan. *Puerto Rico* /Veľké Antily/ – slov. *Portoriko* a pod.);

6. *lexikálno-sémantické exonymá*: do tejto skupiny sa dajú zaradiť exonymá, ktoré majú v porovnaní s pôvodným endonymom odlišnú lexikálno-sémantickú štruktúru (napr. nem. *Chemnitz* – slov. *Kamenica*, nem. *Österreich* – slov. *Rakúsko*, tal. *Po* – slov. *Pád*, špan. *Llanos* – slov. *Orinocká nížina* a pod.)³⁶;

³³ Pri skloňovaní niektorých cudzích názvov v slovenčine sa niekedy uplatňuje ich ortografická forma, inokedy zasa ich výslovnostný tvar (napr. podľa výslovnosti *Bologna* [boloňa], z *Bologne* [z bolo- loňe] – mäkké zakončenie tvarotvorného základu vo výslovnosti, preto podľa vzoru ulica, ale napr. *Mont Blanc* [mont blank], o *Mont Blancu* [o mont blanku] s variantnou príponou -u vzoru dub); porov. napr. Dvonč, 1978, s. 241 – 246; Ološtiak, M. – Bilá, M. – Timková, R., 2006, s. 37 – 53. Niektoré exonymá však po prevzatí zostávajú neskloňné (napr. *Adelaide*, *Bordeaux*, *Karlsruhe*, *Nantes*, *Salesbury* a i.).

³⁴ Tento názov možno zároveň hodnotiť aj ako ortografické exonymum (Geneve – Ženeva).

³⁵ Pri štandardizácii geografického názvoslovia platí vo všeobecnosti zásada, aby sa štandardizo- vali najviac trojslovné názvy (ale porov. napr. výnimku s radovou číslovkou *Pobrežie kráľa Frídriha VI.*; ZE, 2017, s. 49).

³⁶ Niekedy sa dokonca v jazyku môžu paralelne používať dve lexikálno-sémanticky odlišné exo- nymá (porov. napr. v poľštine sa na pomenovanie Švajčiarska používajú exonymá *Szwajcaria* aj *Hel- wecja* /tento tvar je však zriedkavejší/; Lubaš, 1989, s. 81; o maďarskom utváraní cudzích choroným porov. napr. I. Sipos, 1976, s. 155 – 156). Choronymá pomenújúce exonymami cudzie názvy štátov majú však podľa M. Harvalíka (2015, s. 290) zvláštne postavenie a každý jazyk má výsostné právo po- užívať svoje vlastné podoby takýchto názvov (napr. *Nemecko* – *Deutschland*, *Fínsko* – *Suomi* a pod.). Potvrdzujú to aj slová M. Hajčikovej (1971, s. 90), ktorá v štúdiu o chybách pri štandardizácii sloven- ských exoným v Slovníku slovenského jazyka uvádza, že pre názvy štátov a krajín sa slovenské podoby utvárajú skôr ako pre ostatné skupiny názvov.

7. *prekladové exonymá*: zaradujeme sem adaptované exonymá, ktoré sú úplne alebo sčasti preložené; podľa M. Harvalíka (2004, s. 113) však názov možno preložiť iba vtedy, ak obsahuje preložiteľné všeobecné meno či priehľadný apelatívny etymón. Keďže apelatívum v názvoch obvykle označuje druh takto pomenovaného zemepisného objektu, vďaka prekladu sa aj pre používateľa, ktorý nepozná daný jazyk, zachováva informácia, o aký druh objektu ide (tamže) (napr. nem. *Oberlausitz* – slov. *Horná Lužica*, pol. *Zubrzyca Górna* – slov. *Horná Zubrica*, angl. *Rat Islands* – slov. *Potkanie ostrovy*, čín. *Chuang-Che* – slov. *Žltá rieka*, angl. *Gold Coast / Ghana* – slov. *Zlaté pobrežie*, bulh. *Zlatni Piasáci* – slov. *Zlaté Piesky*, rus. *Pervyy Kuril'skij proliv* – slov. *Prvý kurilský prieliv* atď.); možno zdôrazniť, že vzhľadom na všeobecnú tendenciu skôr uprednostňovať pôvodné endonymá, a teda nevytvárať nové, zväčša prekladové exonymá, ale skôr ich redukovat' a aj vzhľadom na uvedené štandardizačné zásady, týkajúce sa prekladov exoným, je táto skupina exoným v podstatne reliktnou a potenciálne najmenej produktívnou skupinou.³⁷

Uvedené skupiny exoným³⁸ sú vymedzené zo synchronného aspektu, no z diachrónneho hľadiska možno vyčleniť ešte špecifickú skupinu *historických*

³⁷ Hoci v rámci zaužívanej metodiky spracovania hydronymie Slovenska (*Hydronymia Slovaciae*; porov. napr. Krško, 2005) sa historické cudzojazyčné názvy rekonštruujú a prekladajú do slovenčiny a táto rekonštrukcia sa berie do úvahy pri analýze motivácie názvu, vzhľadom na uvedenú špecifickosť vlastných mien a úskalia ich prekladu do iného jazyka by sa dalo diskutovať, či aj komunikačne funkčné adaptované historické (cudzojazyčné) názvy, pokiaľ ide o jazykovo a etnicky zmiešané územie v minulosti a nemáme odporúčiť slovenský názov objektu, vždy umelo prekladať (napr. na Žitnom ostrove doložený vodný názov *Keskeny ér* → **Úzke rameno*; vodný názov *Noger* → **Veľké rameno* a pod.; porov. Hladký – Závodný, 2015), alebo by postačovala len ich formálna adaptačná rekonštrukcia do domáceho jazyka tak, ako sa s takouto adaptáciou v komunikačnej praxi používateľov istého vlastného mena už od minulosti možno pomerne často stretnúť. Napríklad na Záhori je štandardizovaný terénny názov *Šmolzie*, ktorý vznikol transonymizáciou zo zaniknutého vodného objektu s nárečovým tvarom vodného objektu *Šmolzi*; keďže pôvodný je vodný názov (vznikol z nemeckého tvaru názvu **Schmalensee*), rekonštruovať by sme ho mohli ako **Úzke jazero*, no táto rekonštrukcia tvaru je osožná iba pri analýze motivačného príznaku vlastného mena a rekonštruovaný tvar nie je v komunikácii používateľov tohto vlastného mena funkčný, pretože používajú zmeravený a adaptovaný tvar *Šmolzi*. Podobne sú komunikačne funkčné adaptované názvy na Záhori napr. *Prukzi*, *Gonzi*, *Had'máš*, *Centnúz*, v povodí Nitry názov *Čatorňa* (z maďarského zápisu *Csatorna* ← z apel. *csatorna* „kanál“ a pod.; Hladký, 2004, s. 56). Pokiaľ však, prirodzene, nejde o jazykovo a etnicky zmiešané územie v minulosti, teda dominantný slovenský element bol nesporným pomenúvateľom objektu, a cudzojazyčný, často maďarský umelý zápis slovenských názvov bol dôsledkom dodržiavania vtedajšieho uhorského administratívneho úzu uhorskými pisármi (porov. Doruľa, 1976, s. 181 – 183), názvy by sa do nášho jazyka rekonštruovať mali.

³⁸ M. Harvalík (1998; porov. aj Hajčiková, 1989, s. 70) pri klasifikácii exoným ešte rozlišuje národné a medzinárodné exonymá – národné sú typické iba pre jeden jazyk a v iných jazykoch sa príslušná forma exonyma nepoužíva (v češtine napr. *Řím*; v slovenčine azda napr. *Taliansko/Talianska republika*, ekvivalenty: *Italia*, *Repubblica Italiana* /endonymál/, angl. *Italy*, *Italian Republic*; porov. Ripka, 2008, s. 58), medzinárodné exonymá sa používajú aspoň v dvoch jazykoch a sú typické najmä pre bývalé európske kolónie v Ázii a Afrike. Tieto exonymá sa z týchto kolonizovaných území dostávali do medzinárodného povedomia cez sprostredkujúci jazyk (napr. angličtinu, nemčinu, španielčinu, ruštinu a pod.) – cez angličtinu sa napr. do iných jazykov dostalo exonymum *Peking* z pôvodného *Pej-ting/Beijing*, avšak s rôznou výslovnosťou, typickou pre konkrétny preberajúci jazyk (Harvalík, 2004, s. 105).

exoným, ktoré sú v súčasnosti obmedzené azda iba na historické (odborné) texty, prípadne sa s nimi možno stretnúť v umeleckých textoch s historickou tematikou alebo staršie vydania kartografických diel, čo ich odsúva na perifériu lexikálnej zásoby. Všetky tieto exonymá mohli vzniknúť buď adaptáciou jedným z vyššie uvedených spôsobov, prípadne ich kombináciou, no spája ich spoločný historický (a teda v súčasnosti štýlovo obmedzený) kontext používania (napr. angl. *New York* – staršie slov. *Nový York*, nem. *Salzburg* /Rakúsko/ – staršie slov. *Solnohrad*, maď. *Pécs* – staršie slov. *Pärkostolie*, maď. *Balaton* – staršie slov. *Blatenské jazero*, maď. *Buda*³⁹ – staršie slov. *Budín*, nem. *Mainz* – staršie slov. *Mohuč*, nem. *Regensburg* – staršie slov. *Rezno*, nem. *Graz* /Rakúsko/ – staršie slov. *Štajerský Hradec*, tur. *Istanbul* – staršie slov. *Carihrad*, *Konštantínopol* a pod.). Treba spomenúť, že na prevažne lexikálno-sémantické zmeny exoným vplývali okrem iných aj politické faktory, ktoré súviseli s premenúvaním geografických, najmä sídelných objektov (napr. *Zlín* → *Gottwaldov* → *Zlín*, *Caricyn* → *Stalingrad* → *Volgograd*, *Petrohrad* → *Leningrad* → *Petrohrad*, *Saigon* → *Ho Či Minovo Mesto* atď.).⁴⁰

Osobitným prípadom jazykovo ekvivalentných názvov sú také názvy, ktoré sa používajú na jazykovo zmiešanom území⁴¹, kde minoritné obyvateľstvo má aspoň 20-percentné zastúpenie z celkového počtu obyvateľov určitého územia.⁴² V slovenských podmienkach ide napr. o zmiešané slovensko-maďarské, slovensko-ukrajinské, slovensko-rusínske či slovensko-nemecké obyvateľstvo niektorých slovenských obcí. Nazdávame sa, že takéto prípady, podobne ako pri endonymách v preložených cudzojazyčných textoch na slovenskom území, nemožno vnímať ako exonymá, pretože pomenované geografické objekty sa nachádzajú na území, na ktorom sa popri štátnom jazyku môže v úradnom styku používať aj

³⁹ Pôvodne samostatná obec sa neskôr spolu s obcou *Pešť* (maď. *Pest*) zlúčila do mesta Budapešť.

⁴⁰ M. Hajčiková (1989, s. 74) uvádza niektoré historické exonymá, ktoré sa úplne z jazykového povedomia vytratil (napr. *Ruhra*, *Užhrad*, *Šampansko*, *Munkáč* a iné, ktoré boli nahradené novšími tvarmi *Ruhr*, *Užhorod*, *Champagne*, *Mukačevo*).

⁴¹ J. Zeman (2015, s. 292, 293) rovnako uvádza špecifické prípady v určitých jazykovo zmiešaných regiónoch, kde sa paralelne mohli používať jazykovo odlišné toponymá a podľa začlenenia regiónu k dajakému štátnemu útvaru začali plniť funkciu endonyma či exonyma. Potrebu stanoviť správne používanie gramatických tvarov nových názvov obcí (treba zdôrazniť, že niekedy vplyvom ideológie umelo utvorených) a ich derivátov (napr. adjektív, obyvateľských mien) na jazykovo zmiešanom území slovenského juhu po skončení 2. svetovej vojny spomína napr. aj L. Dvonč (1976b, s. 151). Vzhľadom na uvedený politickoideologický podtón umelého premenúvania možno použiť (nielen) s exonymami súvisiacu myšlienku M. Harvalíka (2015, s. 289), podľa ktorého by používanie domácich foriem vlastných mien nemalo byť vždy chápané ako politický manifest, ktorým sa naznačujú územné nároky alebo podriadenosť jednej krajiny druhej. Pre ďalší vývin exoným bude prospešné, keď budú používané s rešpektom na jednej strane a s toleranciou na strane druhej.

⁴² Dvojazyčné názvy garantuje nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 534/2011 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa nariadenie vlády SR č. 221/1999 Z. z., ktorým sa vydáva zoznam obcí, v ktorých občania Slovenskej republiky patriaci k národnostnej menšine tvoria najmenej 20 % obyvateľstva (porov. NVSR).

jazyk národnostných menšín⁴³ (napr. slov. *Kalinkovo* – maď. *Szemet*, slov. *Senec* – maď. *Szenc*, slov. *Moldava nad Bodvou* – maď. *Szepsi*, slov. *Parihuzovce* – ukr. *Pariguzivci/Паригузівці*, slov. *Sukov* – ukr. *Sukiv/Cykie*, slov. *Kalinov* – rusín. *Kaliniv/Калинів*, slov. *Bystrá* – rusín. *Bystre/Быстрые*, slov. *Kunešov* – nem. *Kuneschau* a pod.)⁴⁴.

Popri používaní geografických názvov na zmiešanom jazykovom území sa istými špecifikami vyznačuje aj používanie českých názvov (endoným) v slovenskom jazyku. Hoci české geografické názvy v slovenčine možno rovnako ako v iných prípadoch považovať za exonymá, na rozdiel od predchádzajúcich prípadov nepochádza v slovenčine, zrejme z dôvodu jazykovej podobnosti, k ich adaptačnej úprave⁴⁵ a rovnako nie sú zachytené ani v zozname vžitých exoným, ktoré sa v slovenčine používajú.⁴⁶

V žurnalistických hovorených a písaných textoch sme si prednedávnom všimli jeden prípad, ktorý sa z týchto jazykových tendencií v súvislosti s českými exonymami v slovenčine vymyká. Pred istým časom pomerne dlho v slovenských, ako aj českých médiách rezonovala kauza spojená s údajným neoprávneným využitím dotácie z eurofondov pre českú firmu Čapí hnízdo, ktorá sa vraj špekulatívne oddelila z firmy Agrofert, aby mohla ako malý alebo stredný podnik čerpať finančnú dotáciu, a v roku 2008 takto využila financie na vybudovanie rovnomenného komplexu Čapí hnízdo.⁴⁷ V médiách sa čitatelia mohli stretnúť s viacerými variantmi názvu tohto údajne na turistické účely vybudovaného objektu – 1. *Čapí hnízdo* (napr. *Babiš ovládal Čapí hnízdo*; *Babišovo čapí hnízdo*, *pre farmu Čapí hnízdo*) 2. *Bocianie hniezdo* (v kauze *Bocianie hniezdo*, *na farme Bocianie hniezdo*, *za kauzu Bocianie hniezdo*) 3. *Čapie hniezdo* (*peniaze chodia na Čapie hniezdo*, *Babiša za Čapie hniezdo vyšetruje polícia*, *príďte sa pozrieť na Čapie hniezdo*). Na spravodajskom portáli TASR Teraz.sk sa popri pôvodnom tvare názvu uvádzal aj slovenský ekvivalent (napr. *Čapí hnízdo/Bocianie hniezdo*), v denníku Hlavné správy zasa naopak slovenský tvar a za ním český názov (*Bocianie hniezdo/Čapí hnízdo*). Keď sa neskôr po správe Európskej komisie o tejto kauze zasa začalo hovoriť a písať v médiách, tvar názvu *Čapí*

⁴³ Podľa zákona č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín (porov. JNM).

⁴⁴ Rómska národnostná menšina, ktorá má na určitom území najmenej 20-percentné zastúpenie, nemá na tomto území od slovenčiny jazykovo odlišné názvy.

⁴⁵ Jedinou odlišnosťou býva rodová diferenciacia niektorých geografických názvov v češtine a slovenčine, čo sa však na štruktúre exonyma neprejavuje (napr. *Příbram*: čes. = femininum, slov. = maskulínium; *Litomyšl*: čes. = femininum, slov. = maskulínium a pod.) a táto odlišnosť sa realizuje aj pri adaptovaných exonymách z iných jazykov (napr. *Viedeň/Wien*: nem. = neutrum, slov. = femininum).

⁴⁶ Porov. ZE, 2017.

⁴⁷ Je nutné zdôrazniť, že tu ide o stav onymickej homonymie, keď je jedným názvom pomenovaných viacero objektov, dokonca z rôznych onymických kategórií – názov kauzy, názov firmy (obe sú chrématonymá), ale aj názov sídelného geografického objektu – farma (toponymum). Všimame si však predovšetkým geografický názov.

hnízdo sa väčšinou už neprekladal (napr. Sme, 26. 3. 2019; Ranný rádiožurnál Rádia Slovensko, 27. 3. 2019).

Aj napriek spomínanej jazykovej blízkosti češtiny a slovenčiny, ktorá v mnohých prípadoch umožňuje jednoduchú zámenu českého slova slovenským slovom, by sa vzhľadom na spomínanú idiomatickosť, ustálenosť a špecifickosť vlastných mien, ale koniec-koncov aj jazykovú blízkosť české endonymá, hoci motivačne priezračné a v slovenčine apelatívne ekvivalentné, lexikálne meniť nemali a mali by sa teda uvádzať v slovenských textoch v pôvodnom nedomácom tvare, čiže *Čapí hnízdo* (nie **Bocianie hniezdo* či **Čapie hniezdo*). České názvy sa dokonca v slovenčine neadaptujú ani formálne – hlásky, ktoré slovenčina nemá (napr. *ě*, *ř*), či gramatická relačná morféma *-e* (česká prehláska) v tvare N sg. feminín s mätko zakončeným tvarotvorným základom (napr. *Břeclav*, *Příbram*, singulárový tvar názvu *Lednice* atď.) sú v slovenských textoch zachované (porov. PSP, 2013), hoci tu by sa istý stupeň formálnej adaptácie azda dal pripustiť (*ě* → *e*, *ř* → *r*, gramatická relačná morféma *-e* → *-a*) – otázne však je, či by bola takáto úprava aj jazykovo potrebná a funkčná.⁴⁸

ZÁVER

Záverom by sa teda dalo uviesť, že každý jazyk má právo prispôbovať si cudzie názvy, no umelo prekladať slovenské endonymá v cudzojazyčných, najmä turistických publikáciách a prekladať nové, a teda nevžitie cudzojazyčné názvy, prípadne umelo utvárať exonymá pre nové či zriedkavé endonymá, pre ktoré sa nevžil domáci názov alebo sa neadaptovali do slovenčiny, je vo všeobecnosti zbytočné⁴⁹ – pri propriách sa bez motivačnej reflexie neuplatňuje designačný, ale iba denotatívny vzťah s pomenúvaným predmetom, a preto je preklad cudzieho vlastného mena v podstate redundantný a komunikačne irelevantný. Čitateľ nepotrebuje mať uvede-

⁴⁸ V jazykovej praxi pri deklinácii cudzích proprií platí vo všeobecnosti úzus, že v nominatíve má cudzie proprium ohýbaci príponu pôvodného jazyka, no v nepriamych pádoch sa tvarotvornému základu pridáva už slovenská ohýbacia prípona (napr. N sg. *V. Vážný*, ale G sg. *V. Vážneho* /nie **Vážného*/; N sg. *Lednice*, ale I sg. *Lednicou* /nie **Lednici*/, N sg. *Čapí hnízdo*, ale G sg. *Čapieho hnízda* /nie **Čapiho hnízda*/, N sg. *Lázně Libverda*, ale I pl. *Láznami Libverda*); o tejto zásade pri cudzích antroponymách porov. napr. Ološtiak, 2002, s. 122; Zeman, 2015, s. 294. Pri toponymách, ktoré majú ohýbaci príponu už v základnom tvare, by sa azda dalo už v N pripustiť uplatnenie domácej adaptačnej ohýbacej prípony, čím by sa odstránil deklinačný nesúlad tvarov priameho pádu a nepriamych pádov (napr. *Čapie hnízdo*, *Lednica*, *Lázně Libverda* a pod.), čo sa však nateraz v jazykovej praxi uplatňuje len zriedka (ale porov. N pl. *Karlovy Vary* /oproti českému *Karlovy Vary*/, PSP, 2013; SNK: napr. N pl. *Františkovy Lázně* /8/ – *Františkove Lázně* /11/; N pl. *Mariánské Lázně* /PSP, 2013; SNK: 40/ – *Mariánske Lázně* /37/; N sg. *Dolní Bojanovice* /17/ – *Dolné Bojanovice* /6/; *Lázně Bohdaneč* /16/ – *Lázně Bohdaneč* /3/).

⁴⁹ „... štandardizovať sa majú len skutočne používané exonymá. Nepoužívané exonymá treba zaradiť medzi historické, aby sa uchovali napríklad na štúdium historického, kultúrneho či jazykového vývoja“ (Fičor, 2015, s. 167). Ak by neboli vlastné mená komunikačne funkčné, boli by zbytočné, pretože by boli len súčasťou lexikálnej periférie, pasívnej slovnej zásoby (Beláková, 2010, s. 64).

nú motivačnú či lexikálnu priezračnosť názvu, ale cieľom je identifikácia pomenovaného objektu a najmä komunikačná funkčnosť (napr. orientácia podľa pomenovaného objektu, lokalizácia pomenovaného objektu v priestore, spätosť názvu s objektom, komunikačná zrozumiteľnosť a pod.), ktorá sa prekladom vytráca (napr. ťažko by slovenskému turistovi v Česku s istotou poradili, kde sa nachádza *Bocianie hniezdo). Keďže tendenciou je skôr používať pôvodné endonymá a redukovať používanie exonym, utváranie nových exonym, najmä prekladmi, sa javí ako málo produktívny a komunikačne nefunkčný anachronizmus.⁵⁰ Prirodzene, iné adaptačné úpravy cudzích endonym by mali byť v slovenčine aj naďalej funkčné, pretože ich v našom preberajúcom jazyku treba zvukovo, v prípade prepisu z inej grafickej sústavy aj graficky⁵¹, a morfológicky, prípadne aj slovotvorne, prispôbiť domácim hláskoslovným či flektívnym špecifikám, hoci aj flektívna adaptácia cudzích endonym môže v dôsledku posilňovania aglutinačných črt nášho jazyka potenciálne ustupovať do úzadia.⁵² L. Dvonč už v roku 1976 (1976a, s. 284) hovoril o dvoch protichodných tendenciách v súvislosti s používaním cudzích miestnych (osadných)

⁵⁰ Tendencia redukovať počet používaných exonym je staršieho dáta, pretože napr. už v roku 1845 sa v stanovisku sekcie pre slovenskú filológiu Kráľovské české spoločnosti nauk uvádza požiadavka, aby sa cudzie názvy pisali tak, ako je obvyklé v ich pôvodnej krajine, a v roku 1871 sa na prvej medzinárodnej geografickej konferencii odporúčalo, aby všetky krajiny používajúce latinku preberali originálne formy názvov bez akýchkoľvek zmien (Harvalík, 2015, s. 288).

V rámci zásad vychádzajúcich z rezolúcií konferencií OSN o štandardizácii geografického názvoslovía sa okrem iného odporúčalo, aby názvoslovné authority pripravili zoznamy aktuálnych exonym a pristúpili k ich redukcii (porov. Glossary A, s. 10) a zároveň podnecovali iné štátne či súkromné organizácie k tomu, aby redukovali využívanie exonym a namiesto nich uprednostňovali štandardizované endonymá, v publikáciách, mapách a iných dokumentoch určených na medzinárodné použitie a tiež v medzinárodných publikáciách, v ktorých sa geografické názvoslovie neuvádza v súvislosti s textom, využívali štandardizované endonymá (o tom viac Harvalík, 2004, s. 120 – 123; Horňanský, 2000, s. 247 – 258). O tomto trende písal aj I. Časlavka (1989, s. 61), ktorý uvádza, že dynamický trend internacionalizácie pri štandardizácii (cudzích) geografických názvov vedie k obmedzovaniu používania exonym a k ich nahrádzaniu oficiálnymi tvarmi geografických názvov (endonym).

Ak ide o súvislý text, môžu sa používať aj exonymá, no súčasne by sa malo uviesť aj štandardizované endonymum. Exonymá sice podľa tvorcov zásad tvoria živú a vitálnu súčasť jazyka, ale ich potreba a opodstatnenie, najmä v medzinárodnom používaní, sa stráca. (ZPNGO, 2012, s. 8) Podľa I. Horňanského (1991, s. 145) sa na 3. konferencii OSN o štandardizácii geografického názvoslovía v Aténach v roku 1977 skonštatovalo, že nie všetky krajiny dokázali vytvoriť zoznamy svojich exonym, pretože redukcia exonym si v rôznych typoch jazykov vyžaduje rozličné prístupy. Z tohto dôvodu sa odporúčalo, aby tieto krajiny pokračovali v príprave predbežných zoznamov exonym, pričom vyberú tie exonymá, ktoré sú vhodné na skoré prehodnotenie. Na konferenciách OSN o štandardizácii geografických názvov v New Yorku v roku 1992 a 1998 hodnotil I. Horňanský (2000, s. 249, 254) diskusiu o exonymách ako kontroverznú, pretože kvôli protichodným názorom (zástancovia redukcie používania exonym ako prejav internacionalizácie štandardizovania geografických názvov – zástancovia používania exonym v záujme ochrany kultúrneho dedičstva národného spoločenstva, ale aj ako možný prejav osobitných teritoriálne orientovaných záujmov) nebolo možné dosiahnuť v diskusii nijaký posun.

⁵¹ Prepis názvu z jednej do inej grafickej sústavy, napr. z azbuky do latinky, sa nepovažuje za exonymum, ale endonymum (porov. Horňanský, 2000, s. 255).

⁵² Porov. Dolník, 2010, s. 82.

názvov – na jednej strane ide o zdomácnovanie, poslovenčovanie takéhoto typu názvov (ide o ich „dôslednejšie vradenie do štruktúry nášho jazyka“), na druhej strane ide o snahu nahrádzať zdomácnené formy názvov pôvodnými, úradnými podobami, čím sa zvyrazňuje „nemennosť vlastných mien ako ich základná vlastnosť“. Výsledkom týchto protichodných síl a tendencií je istý stav v používaní zdomácnených podôb cudzích miestnych názvov v istom čase.

Pozitívne možno vnímať zrealizovanie jedného z dlhšie avizovaných zámerov Názvoslovnnej komisie ÚGKK SR, ktorej sa podarilo spracovať a uverejniť metodickú príručku pre vydavateľov a prekladateľov publikácií obsahujúcich cudzojazyčný text, v ktorom sa nachádzajú slovenské endonymá (porov. Fičor, 2015, s. 165).

V používaní exoným na jednej či ich redukcii na druhej strane v určitom jazyku však treba pristupovať citlivo, vyhnúť sa zovšeobecňovaniu a funkčnosť každého exonyma v jazyku posudzovať osobitne. Ako uvádza M. Harvalík (2015, s. 289): „... jak puristické zdomácnování všech cizích zeměpisných jmen, tak i zachovávání jejich původní formy za každou cenu představují dva extrémní póly. Bylo by nesprávné nějakými administrativními zásahy napomáhat již zmíněné tendenci k ústupu exonym a prosazovat jednostranně původní cizí formy, pokud jim odpovídající exonyma jsou v současném jazykovém úzu obvyklejší, i když se zde úzus dostává do rozporu se všeobecným trendem.“

SKRATKY A ZNAČKY

* znak nevhodného tvaru vlastného mena

angl. anglicky	poľ. poľsky
azerb. azerbajdžansky	rak. rakúsky
biel. bielorusky	rum. rumunsky
čes. česky	rus. ruský
čín. čínsky	rusín. rusínsky
end. endonymum	slov. slovensky
franc. francúzsky	srb. srbsky
gréc. grécky	špan. španielsky
chorv. chorvátsky	tal. taliansky
maď. maďarsky	ukr. ukrajinsky
nem. nemecky	

Literatúra

BACK, Otto: Übersetzbare Eigennamen. Eine synchronische Untersuchung von interlingualer Allonymie und Exonymie. Österreichische Namenforschung, Sonderreihe 5, Salzburg: podľa Harvalík, Milan: Synchronní a diachronní aspekty české onymie. Praha: Academia 2004. 162 s.

- BELÁKOVÁ, Mária: Vlastné meno ako príbeh a hra (Didaktika vlastného mena). Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 2010. 131 s.
- BELÁKOVÁ, Mária: Hydronymia severnej časti povodia Malého Dunaja. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave. 184 s.
- BLANÁR, Vincent: Teória vlastného mena (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava: Veda 1996. 251 s.
- ČÁSLAVKA, Ivo: K súčasnému trendu internacionalizace při standardizaci geografických jmen. In: Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987 v Smoleniciach). Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied 1989, s. 61 – 69.
- DOLNÍK, Juraj: Synchronná dynamika morfológie. In: Morfológické aspekty súčasnej slovenčiny. Ed. J. Dolník. Bratislava: Veda – Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2010, s. 66 – 96.
- DORUEA, Ján: O historicko-jazykovej problematike slovenských miestnych názvov v niekdajšom Uhorsku. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, roč. XII, zv. 3. Slavistika (5. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a 5. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov). Zost. M. Blichá – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976, s. 181 – 183.
- DUDOK, Miroslav: Prepis a výslovnosť mien z blízkych jazykov. In: Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine. Bratislava: Veda 2002, s. 108 – 112.
- DUDOK, Miroslav: Z chorvátskej a srbskej propriálnej lexiky na Slovensku. In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Veda 2015, s. 72 – 76.
- DVONČ, Ladislav: Používanie zdomácnených a nezdomácnených podôb cudzích miestnych názvov v spisovnej slovenčine. In: Zborník Pedagogickej fakulty v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach, roč. XII, zv. 3. Slavistika (5. zasadanie Medzinárodnej komisie pre slovanskú onomastiku a 5. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov). Zost. M. Blichá – M. Majtán. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1976a, s. 277 – 285.
- DVONČ, Ladislav: Štandardizácia cudzích zemepisných názvov a obyvateľských mien v spisovnej slovenčine. In: VI. slovenská onomastická konferencia (4. – 6. apríla 1974, Nitra). Zborník materiálov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Veda 1976b, s. 149 – 152.
- DVONČ, Ladislav: Cudzie podstatné mená s rozdielom medzi pravopisom a výslovnosťou z hľadiska skloňovania. In: Kultúra slova, 1978, roč. 12, č. 7, s. 241 – 246.
- FIČOR, Dušan: Hranice štandardizácie geografického názvoslovía. In: Lexika slovenskej onymie. Bratislava – Trnava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV – Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2010, s. 61 – 71.
- FIČOR, Dušan: Cudzojazyčné exonymá slovenských endoným. In: Jazyková kultúra a terminológia. Ed. S. Mislovičová. Bratislava: Veda 2015, s. 165 – 173.
- HAJČÍKOVÁ, Marta: Niekoľko poznámok k zemepisným názvom v Slovníku slovenského jazyka. In: Slovenská reč, 1971, roč. 36, č. 2, s. 89 – 93.
- HAJČÍKOVÁ, Marta: Dynamika vývinu slovenských geografických exoným. In: Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987 v Smoleniciach). Zost. M. Majtán. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied 1989, s. 70 – 76.
- HARVALÍK, Milan: Synchronní a diachronní aspekty české onymie. Praha: Academia 2004. 162 s.
- HARVALÍK, Milan: Místo endonym a exonym v toponymickém systému češtiny. In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Veda 2015, s. 286 – 291.
- HLADKÝ, Juraj: Hydronymia povodia Nitry. Trnava: Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave 2004. 294 s.

- HLADKÝ, Juraj: Odras historických etnických vzťahov v hydronymii slovenskej časti Dunaja. In: *Romanoslavica*, 2014, roč. 50, č. 1, s. 161 – 172.
- HLADKÝ, Juraj – MACULÁK, Jozef – RENDÁR, Ľubomír – VESELSKÁ, Eva: *Pravopisno-gramatická príručka s cvičebnicou*. Žilina – Trnava: Dugaprint 2008. 176 s.
- HLADKÝ, Juraj – ZÁVODNÝ, Andrej: *Hydronymia Žitného ostrova*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 2015. 318 s.
- HORŇANSKÝ, Imrich: Medzinárodná regulácia štandardizácie a používania vžitých názvov – exonym. In: *Vlastné meno v jazyku a spoločnosti*. 14. slovenská onomastická konferencia (Banská Bystrica 6. – 8. júla 2000, Banská Bystrica). Zost. J. Krško – M. Majtán. Bratislava – Banská Bystrica: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Fakulta humanitných vied a Pedagogická fakulta UMB v Banskej Bystrici 2000. s. 247 – 258.
- HORŇANSKÝ, Imrich: Exonymá a kartografická prax. In: *Kultúra slova*, 1991, roč. 25, č. 5, s. 142 – 148.
- HORŇANSKÝ, Imrich: *Osudy slovenských geografických názvov*. Bratislava: Panslovanská únia 2016. 232 s.
- IŠGN – Úrad geodézie, kartografie a katastra SR: *Inštrukcia na štandardizáciu geografického názvoslovia*. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra SR 1996. 24 s.
- KRŠKO, Jaromír: *Spracovanie hydronymie Slovenska. Metodické pokyny na spracúvanie projektov Hydronymie Slovaciae*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2005. 103 s.
- LUBAŚ, Władysław: Kodyfikacja egzonimów w Polsce w świetle potrzeb komunikacyjnych. In: *Aktuálne úlohy onomastiky z hľadiska jazykovej politiky a jazykovej kultúry (Zborník príspevkov z 2. československej onomastickej konferencie 6. – 8. mája 1987 v Smoleniciach)*. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Slovenskej akadémie vied 1989. s. 77 – 82.
- MAJTÁN, Milan: Mená literárnych postáv a satira Jána Chalupku. In: *Slovenská reč*, 1972, roč. 37, s. 290 – 295.
- MAJTÁN, Milan: Metódy a ciele štandardizácie geografického názvoslovia. In: *Kultúra slova*, 1986, roč. 20, č. 5, s. 144 – 150.
- MAJTÁN, Milan: *Z lexiky slovenskej toponymie*. Bratislava: Veda 1996. 192 s.
- MIKUŠIAK, Marek: Filozofia jazyka medzi logikou a psychológiou. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, spoločné pracovisko trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 2018. 208 s.
- OLOŠTIAK, Martin: K problematike adaptácie anglických osobných mien v slovenčine. In: *Problémy adaptácie cudzích mien v slovenčine*. Bratislava: Veda 2002. s. 120 – 126.
- OLOŠTIAK, Martin – BILÁ, Magdaléna – TIMKOVÁ, Renáta: *Slovník anglických vlastných mien v slovenčine*. Bratislava: Kniha-spoločník 2006. 267 s.
- PALKOVIČ, Konštantín: Antické vlastné mená v prekladoch Jána Hollého. In: *VIII. slovenská onomastická konferencia. Zborník materiálov (Banská Bystrica-Dedinky, 2. – 6 júna 1980)*. Bratislava – Banská Bystrica – Prešov: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Pedagogická fakulta v Banskej Bystrici – Pedagogická fakulta UPJŠ v Prešove 1983, s. 369 – 374.
- PSP – *Pravidlá slovenského pravopisu*. 4. nezmen. vyd. Red. M. Považaj. Bratislava: Veda 2013. 592 s.
- Príručka slovenského pravopisu pre školy a prax*. Zost. I. Ripka – M. Imrichová – J. Skladaná. Bratislava: Ottovo nakladateľstvo 2005. 673 s.
- PZJ – LUTTERER, Ivan – KROPÁČEK, Luboš – HUŇÁČEK, Václav: *Původ zeměpisných jmen*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta 1976. 300 s.
- RIPKA, Ivor: *Zemepisné názvy, obyvateľské mená*. Praha: Ottovo nakladatelství 2008. 144 s.
- SIPOS, István: Adaptácia slovenských geografických názvov v maďarčine. In: *VI. slovenská onomastická konferencia (4. – 6. apríla 1974, Nitra)*. Zborník materiálov. Zost. M. Majtán. Bratislava: Veda 1976, s. 155 – 156.

- Slovník slovenského jazyka. Doplnky. 6. diel. Ved. red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1968. 336 s.
- ZÁVODNÝ, Andrej: Vplyv interlingválnych kontaktov na dynamiku slovenskej deklinácie. In: Pluralistic approaches to languages and cultures in education. Trnava: Typi Universitatis Tynaviensis, spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave a Vedy, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 2015, s. 227 – 240.
- ZEMAN, Jiří: Funkce exonym v mediální komunikaci. In: 19. slovenská onomastická konferencia (Bratislava 28. – 30. apríla 2014). Zborník referátov. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV v Bratislave – Veda 2015, s. 292 – 297.
- ZJČ – LUTTERER, Ivan – MAJTÁN, Majtán – ŠRÁMEK, Rudolf: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Praha: Mladá fronta 1982. 376 s.

Elektronické zdroje

- Babiš v roce 2009: „Je moje. Platím tolik, že snad můžu dostat dotaci“. In: Echo24.cz, 17. marec 2016. Dostupný na: <https://echo24.cz/a/iLeG3/babis-v-roce-2009-je-moje-platim-tolik-ze-snad-muzu-dostat-dotaci> [cit. 10. 7. 2019].
- Babiš oznámil, že svadbu bude mať na farme Bocianie hniezdo. In: Hlavné správy. Konzervatívny denník, 26. apríl 2017. Dostupný na: <https://www.hlavnespravy.sk/babis-oznamil-ze-svadbu-bude-mat-na-farme-bocianie-hniezdo/981436> [cit. 10. 7. 2019].
- Česká policia žiada Snemovňu o vydanie Babiša v kauze Bocianie hniezdo. In: Aktuality.sk, 10. august 2017. Dostupný na: <https://www.aktuality.sk/clanok/512234/ceska-policia-ziada-snemovnu-o-vy-danie-babisa-v-kauze-bocianie-hniezdo/> [cit. 10. 7. 2019].
- Česká policia ukončila vyšetrovanie kauzy Čapí hnízdo. In: Sme. Sme Svet, 26. 3. 2019. Dostupný na: <https://svet.sme.sk/c/22084585/ceska-policia-ukoncila-vysetrovanie-kauly-capi-hnizdo.html> [cit. 10. 7. 2019].
- Glossary A – Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names. United Nation Group of Experts on Geographical Names. 294 s. Dostupný na: https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/Glossary_of_terms_rev.pdf [cit. 10. 10. 2019].
- Glossary B – Glossary of Terms for the Standardization of Geographical Names. Addendum. 2007. (Dodatky. Zmena definície niektorých termínov z roku 2002 v Slovníku termínov pre štandardizáciu geografických názvov. 4 s.). Dostupný na: https://unstats.un.org/unsd/geoinfo/UNGEGN/docs/pubs/glossary_add_e.pdf [cit. 6. 2. 2020].
- HARVALÍK, Milan: K problému klasifikace exonym (On the problem of classification of exonyms). In: Slovo a slovesnost, 1998, roč. 59, č. 4. Dostupný na: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3803> [cit. 10. 10. 2019].
- HE – Historické exonymá. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2017. 3 s. Dostupný na: <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/ExonymA-historickA.pdf> [cit. 10. 10. 2019].
- JNM – Zákon vlády Slovenskej republiky č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín. Dostupný na: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/1277_zakon-184-1999.pdf [cit. 10. 10. 2019].
- KRČMÁRIK, Matúš: Babišovo Čapí hnízdo čerpá dotácie dodnes. Na chov kôz a baranov. In: Sme, 2. február 2018. Dostupný na: <https://svet.sme.sk/c/20751704/babisovo-capi-hnizdo-cerpa-dotacie-dodnes-na-chov-koz-a-baranov.html#ixzz5eCcCNBXR> [cit. 10. 7. 2019].
- KRČMÁRIK, Matúš: Babiš ovládal Čapí hnízdo. Rozhlas zverejnil dôkazy, ktoré zozbierala polícia. In: Sme, 6. november 2018. Dostupný na: <https://svet.sme.sk/c/20954460/capi-hnizdo-andrej-babis-vysetrovanie-cesky-rozhlas.html#ixzz5eCY4JXRg> [cit. 10. 7. 2019].

- NVSR – Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 534/2011 Z. z. – nový platný a účinný zoznam označení obcí v jazykoch národnostných menšín. Dostupný na: https://www.narodnostnemensiny.gov.sk/data/files/1614_nariadenie_534_2011.pdf [cit. 10. 10. 2019].
- PL – Myslíte si, že poznáte všetky šibnuté mená, tieto vás dorazia. In: Plus 7 dní. 21. september 2015. Dostupný na: <https://plus7dni.pluska.sk/relax/myslite-poznate-vsetky-sibnute-mena-tieto-vas-dorazia> [cit. 10. 7. 2019].
- SNK – Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <https://korpus.juls.savba.sk>.
- Správy. Ranný Rádiožurnál. In: Rádio Slovensko. RTVS. (27. marca 2019).
- SŠGN – Smernica na štandardizáciu geografických názvov. Úrad geodézie, kartografie a katastra SR 2015. 26 s. Dostupný na: <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/smernica-sgn.pdf> [cit. 10. 10. 2019].
- ŠTRBA, Pavol – ONDERČANIN, Lukáš: Zeman vymenoval Babišovu vládu. Bude závislá od komunistov. In: Sme, 27. jún 2018. Dostupný na: <https://svet.sme.sk/c/20858342/cesko-vlada-vymenovanie-zeman-babis.html#ixzz5eCbjdSGE> [cit. 10. 7. 2019].
- TASR: Zeman sa s premiérom Babišom porozpráva o údajnom únose jeho syna. In: Teraz.sk, 13. november 2018. Dostupný na: <http://www.teraz.sk/import/cr-zeman-sa-s-premierom-babisom-poro/360971-clanok.html> [cit. 10. 7. 2019].
- TS – Terminologický slovník. Exonymum. Dostupný na: <http://www.skgeodesy.sk/sk/terminologicky-slovník/?letter=e> [cit. 6. 2. 2020].
- ZÁVODNÝ, Andrej: Zopár poznámok k používaniu endoným a exoným v jazykovej praxi. In: Scientia et Eruditio. Filológia, 2019, č. 3, s. 1 – 14. Dostupný na: <http://pdf.truni.sk/see/cislo?2019-sk&filologia#ZAVODNY> [cit. 20. 1. 2020].
- ZE – Zoznam exoným. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2017. 148 s. Dostupný na: <http://www.skgeodesy.sk/sk/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/nazvy-geografickych-objektov-z-uzemia-mimo-sr/> [cit. 10. 10. 2019].
- ZPNGO – Zásady používania názvov geografických objektov v cudzojazyčnom texte publikácií vydaných v Slovenskej republike. Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky 2012. 28 s. Dostupný na: <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/geodezia-kartografia/standardizacia-geografickeho-nazvoslovia/dokumenty-k-cinnosti/ZAsady.pdf> [cit. 10. 10. 2019].

AKOMODAČNO-ASIMILAČNÉ PROCESY V INTERGENERAČNEJ KOMUNIKÁCIÍ Z POHĽADU SENIOROV^{1, 2}

Perla Bartalošová

*Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
Bratislava*

BARTALOŠOVÁ, P.: Accommodation-assimilation Activity in Intergenerational Communication from the Perspective of Older People. Slovak Language, 2020, Vol. 85, No. 1, pp. 62 – 75.

Abstract: The study falls into interactive stylistics. It deals with forms of accommodation-assimilation processes in communication between young and elderly, while examples from research material are from the perspective of older people. The accommodation-assimilation processes in interaction with seniors are influenced both by the stereotypes associated with these people and by the individual personality of both communication partners. We distinguish between overaccommodation and underaccommodation. The overaccommodation is language ageism or patronizing communication and is perceived negatively as it leads to underestimation of elderly and their negative self-image. Underaccommodation is perceived as not respecting the elderly and may lead to social exclusion of the elderly because they feel inferior and uneducated in such communication. The paper emphasizes the importance of optimal accommodation-assimilation

¹ Príspevok vznikol v rámci riešenia projektov VEGA 2/0014/19 *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* a APVV 18-0176 *Sociálna inklúzia kultiváciou používania jazyka*.

² Je možné skonštatovať, že na to, kto je v spoločnosti vnímaný ako senior, vplývajú hlavne štyri primárne faktory, a to a) **biologický vek** (biologické zmeny, choroby, vonkajšie charakteristiky, šedivé vlasy, vrásky), b) **kalendárny vek** (administratívna veková hranica – pri stanovení dolnej hranice dochádza v priebehu vývoja ľudstva neustále k posunom, v súčasnosti ohraničenie seniorského veku od 65 rokov uvádzajú V. Pacovský (1990), I. Stuart-Hamilton (1999) a H. Haškovcová (2010), ale aj c) **spoločenský obraz** o starobe a senioroch (štandardizované stereotypy, pričom tieto stereotypy sú časovo a kultúrne relatívne) a d) **sebapoňatie** seniora (typ osobnosti, či je človek aktívny/pasívny, pričom so seniorami sa spája skôr pasívnosť). V odbornej literatúre sa stretávame s definíciou seniorov najčastejšie na základe ich kalendárneho (chronologického) veku, pričom ten vnímame ako typický jav sociálneho konštruktú. Treba skonštatovať, že táto definícia je nedostatočná. Obraz seniorov sa totiž v čase globalizácie relativizuje, keďže sa kvalitatívne mení aj vnútorná štruktúra (stúpa podiel aktívnych, produktívnych seniorov) tejto sociálnej skupiny. V súčasnosti je na Slovensku početná skupina ľudí nad 65 rokov, ktorí sú aktívni, finančne nezávislí, v plnom sociálnom a pracovnom nasadení držiaci štandardne kontakt s napredovaním modernizácie, a teda osvojujú si aj bežné nové výrazy spájajúce sa s týmito inováciami, napr. učiteľia alebo lekári. Vek 65 rokov teda nemôžeme vnímať ako striktnú hranicu, ide totiž iba o administratívny medzník. Dôležité je sebapoňatie seniora, ktorý sa ani nad 65 rokov nemusí vnímať ako príslušník tejto sociálnej skupiny. **Preto ako seniorov vnímame tých ľudí vo vyššom veku, ktorí sú obyčajne už dôchodcovia (nepracujú) a sú pasívni, čo teda vplýva na sociálnu izoláciu týchto ľudí a na to, že nedržia krok s „napredovaním“ či si neosvojujú výrazy súvisiace s týmto „vývinom“.** Tito seniori sa cítia byť súčasťou tejto sociálnej skupiny a stotožňujú sa s vekovými stereotypmi viazanými sa so sociálnou rolou tejto generačnej skupiny. To, či sa človek vníma ako príslušník seniorskej sociálnej skupiny, možno zistiť aj v podvedomých prejavoch človeka, ktorý vo svojom prejave pri komunikácii o senioroch hovorí o inej skupine, napr. 65-ročný človek hovorí o senioroch v 3. osobe plurálu „seniori sa už nič nové nenaučia“, a naopak, ak sa považuje za príslušníka skupiny seniorov, tak v prvej osobe plurálu: „my už sa tie nové veci nenaučíme“.

processes in intergenerational communication, which is based on the individuality of both interactors and should lead to convergence of generations and to social inclusion.

Key words: accommodation, overaccommodation, underaccommodation, ageism, social inclusion, intergenerational communication

1. ÚVOD

Príspevok spadá do rámca súčasných pragmaticky orientovaných lingvistic-kých disciplín, akými sú napr. interakčná štylistika alebo interakčná sociolingvistika (porov. Orgoňová – Bohunická, 2018; Dolník, 2013, s. 356 – 364; Harwood – Gasiorek, 2019 a pod.). Cieľom interakčnej štylistiky alebo interakčnej sociolingvistiky je aj skúmanie asimilačno-akomodačných procesov medzi interaktantmi, ktoré títo komunikanti využívajú v záujme optimálnej korektnosti³ prejavu. Akomodácia je pritom prispôsobovanie sa predpokladanej relevantnej znalostnej báze príjemcu, kým asimilačný aspekt tkvie v rozšírenosti komunikačnej reprodukcie. Rešpektovanie akomodačnej stránky asimilačno-akomodačného princípu zabezpečuje stabilitu v jazykovej komunikácii a jeho asimilačný aspekt je v základe rozvíjania komunikácie, ktoré spočíva v obohacovaní znalostnej kongruenčnej bázy (Dolník, 2017, s. 321). Práve rozvinutosť tejto bázy je meradlom úrovne komunikačnej kultúry spoločnosti.

V rámci spomínaných disciplín je dôležitý pojem dialogická kompetencia (porov. Bohunická, 2018, s. 103), ktorú možno chápať ako schopnosť optimálne komunikovať (vedieť viesť rozhovor) v interakcii s druhým komunikantom. A. Bohunická (2018, s. 104) uvádza, že táto kompetencia v sebe zahŕňa: 1. organizačné zvládnutie rozhovoru (vedieť začať a ukončiť dialóg či plynule nadväzovať na repliky partnera v dialógu), 2. vedieť spolupracovať a „nájsť spoločnú reč“ (akomodácia, čiže prispôsobovanie sa svojmu komunikačnému partnerovi), 3. vedieť sa vyjadriť a počúvať (rešpektovanie názorov a záujmov komunikačného partnera – v priateľských rozhovoroch je tendencia k približovaniu sa k názorovej, postojovej zhode – postojová akomodácia). Samozrejme, treba dodať, že k dialogickej kompetencii patria základné princípy slušnosti, zdvorilosti, tzv. zdvorilostné maximy, ktoré komunikanti dodržiavajú v záujme optimálnej komunikácie. Keďže to, čo je slušné, zdvorilé, sa môže líšiť v jednotlivých kultúrach, tak je táto dialogická kompetencia ovplyvnená konkrétnym jazykovo-kultúrnym prostredím⁴, v ktorom sa komunikanti nachádzajú.

³ Optimálnu korektnosť chápem ako optimálnu zrozumiteľnosť (transparentnosť), funkčnosť. J. Dolník (2013, s. 362) uvádza v tomto zmysle *lokučnú korektnosť* (zrozumiteľná artikulácia, intonácia, ale aj obsah), *ilokučnú korektnosť* (adekvátna ilukočná sila vzhľadom na predstavy komunikanta) a *perlokučnú korektnosť* (reakcia interakčného partnera).

⁴ Pojem **jazykovo-kultúrne prostredie** vnímam ako termín vzťahujúci sa na konkrétne prostredie s istou kultúrou a jazykom, napr. slovenské jazykovo-kultúrne prostredie, maďarské, čínske či španielske jazykovo-kultúrne prostredie. Termín sa používa v rámci pragmatickej jazykovedy a naznačuje prí-

Práve kultúra vplýva na podobu dialógu, avšak zároveň v tejto interakcii sa kreuje kultúra. V rámci kultúry totiž existujú štandardizované stereotypy⁵ a pohľady na svet vytvárané práve v dialógu, ktoré sú všeobecne prijímané v spoločnosti a udržiavajú sa vďaka ich permanentnej artikulácii v komunikácii. Takýmto spôsobom sa potom odovzdávajú z generácie na generáciu (Noels, Clement et al., 2019). Stereotypy vplývajú na podobu asimilačno-akomodačných procesov v dialógu, tie sa totiž líšia podľa konkrétnych komunikantov. Komunikanti sa môžu líšiť vekovo, profesijne, pohlavím a pod.⁶ Spoločensky zdieľané stereotypy, ktoré sa viažu s danými komunikantmi (napr. s mládežou, seniormi, lekármi, policajtmí alebo so ženami či mužmi), sú relatívne stabilné a menia sa len vo výnimočných prípadoch. Napr. v prípade seniorov sa modifikoval obraz múdrych seniorov z dôvodu nástupu priemyselnej revolúcie a vzniku informačných technológií, a to takým spôsobom, že dnes je táto múdrosť starších ľudí chápaná skôr z hľadiska životnej skúsenosti, životnej múdrosti. Súčasťou dnešnej intergeneračnej komunikácie preto môže byť akomodácia mladých pri komunikácii so seniormi z hľadiska lexiky (nepoužívanie nových slov, často prebratých z cudzích jazykov v komunikácii so seniormi predpokladajúc, že starší ľudia týmto slovám nerozumejú).

Cieľom predkladanej štúdie je vymedzenie podôb asimilačno-akomodačného jazykového správania v intergeneračnej interakcii pri komunikácii mladých so seniormi. Optimálne asimilačno-akomodačné procesy sú dôležité z hľadiska inkluzívnosti komunikácie. V kontexte zrozumiteľnosti⁷ možno uviesť, že ak prehovor nie je dostatočne zrozumiteľný nášmu komunikačnému partnerovi, môže to viesť k sociálnej exklúzii – zjednodušene povedané, ak sa budem s komunikačným partnerom

stup, na základe ktorého sa jazyk nevníma oddelene od kultúry. V kontexte jazykového relativizmu (Humboldt, Sapir, Whorf atď.) je v každom jazyku osobité videnie sveta, ktoré závisí od kultúry a konkrétnej doby. Generačné postoje sa naprieč dejinami neustále menili. Boli ovplyvňované hlavne panujúcimi spoločenskými postojmi. V niektorých obdobiach išlo o pozitívne, v iných o negatívne postoje. V rámci pozitívnych môžeme hovoriť o rešpektovaní seniorov, o oceňovaní ich životných múdrostí a skúseností (Bartalošová, 2020). Negatívne postoje sa zakladali na predstave starých ľudí ako záťaže, keďže ich biologické zmysly sa znižovali a strácali svoju samostatnosť (porov. Čeledová – Kalvach – Čevela, 2016, s. 12).

⁵ **Stereotyp** vnímam ako ustálený komplex predstáv, ktoré majú príslušníci spoločenských skupín o sebe (autostereotyp) alebo o iných, napr. etnické, rasové, vekové stereotypy a iné. Väčšinou môžeme stereotypy označiť za jednostranný a schematický obraz nejakej veci v ľudskom vedomí, ktorý je udržiavaný v diskurze vďaka sprostredkovanej tradovanej skúsenosti iných a osvojený väčšinou skôr, než človek daný jav sám osobne spozná (Boroš, 2001). Vekové stereotypy sú štandardizované vlastnosti spájajúce sa so skupinami osôb na základe ich veku, napr. stereotypy o deťoch (všetci sú hraví), o mladých (neskúsení), o starých (sú konzervatívni, nevyznajú sa v modernej technológii a pod.) (Bartalošová, 2020).

⁶ Práve vďaka týmto faktorom môžeme hovoriť nielen o interakčnej štylistike, ale aj interakčnej sociolinguistike.

⁷ „Z komunikatívno-pragmatického zorného uhla ide o elementárny predpoklad úspešnosti komunikačného diania, ako aj o princípy, ktoré sú v základe zrozumiteľnosti.“ (Dolník, 2013, s. 318).

rozprávať vo vzťahu k nemu príliš vysokým štýlom, budem používať cudzie slová, termíny, ktorým on nerozumie, tento komunikačný partner nebude chcieť so mnou viackrát viesť dialóg, ale bude sa týmto situáciám, v ktorých sa cíti byť menejcenný a nerešpektovaný, vyhýbať. Práve v kontexte medzigeneračnej komunikácie je dôležité venovať sa podobám akomodácie v interakcii mladých so seniormi v záujme hľadania optimálnej akomodácie napr. z hľadiska transparentnosti/zrozumiteľnosti prejavu, aby sa predchádzalo sociálnej exklúzii seniorov.

2. VPLYV SOCIÁLNYCH ASPEKTOV NA AKOMODAČNO-ASIMILAČNÉ PROCESY V MEDZIGENERAČNEJ KOMUNIKÁCI

Sociálne roly seniorov pozostávajú zo štandardizovaných stereotypov o senioroch. Tieto stereotypy spoluvytvárajú spoločenský obraz o senioroch, ktorý ovplyvňuje komunikáciu s nimi. Vplývajú nielen na to, akú podobu má komunikácia mladých so staršími ľuďmi, ale aj na to, ako samotní seniori komunikujú. Spoločenský obraz o senioroch totiž ovplyvňuje aj ich sebaobraz. Generačné stereotypy sa môžu viazať na fyzický vzhľad seniorov alebo aj na ich osobnostné vlastnosti. A. Kruse a E. Schmitt (2006) alebo L. Vidovićová (2006) či T. Tošnerová (2002) uvádzajú nasledujúce stereotypy o starších ľuďoch: „*mnoho starých ľudí sa v súčasnom svete nevyzná; starí ľudia sú osamelí; starý človek už má najlepšie roky za sebou; starí ľudia predstavujú pre štátny rozpočet príliš veľkú záťaž; väčšina starých ľudí od svojej rodiny očakáva príliš mnoho podpory a starostlivosti*“. Medzi časté stereotypy ešte patria: *majú šedivé vlasy, vrásky, slovenskí seniori necestujú, seniorom sa znižujú ich telesné a duševné schopnosti (nepočujú, sú chorí, pomalšie rozprávajú a vnímajú, nerozumejú novej technológii a novým výrazom), strácajú vlastnú sebestačnosť a stávajú sa nutne závislými od pomoci okolia, rodiny či zariadení, sú chudobní, pasívni, dôverčiví*⁸.

Keď sa však tieto vlastnosti pripisujú celej skupine a dochádza ku generalizácii, môže to viesť k diskriminácii.

K diskriminácii dochádza v takom vzťahu dvoch subjektov (individuálnych alebo kolektívnych), v ktorom dochádza k narušaniu asimilačnej istoty diskriminovaného. Podľa A. H. Maslowa môžeme potrebu bezpečia – potrebu istoty, stability, ochrany, štruktúry, poriadku zaradiť hneď po fyziologických potrebách medzi základné ľudské potreby (Hall – Gardner, 2002, s. 165). J. Dolník (2017, s. 141) uvá-

⁸ Ďalšie stereotypy uvádzam na základe diskurznej analýzy, ktorú som realizovala v roku 2019. Výskumný materiál tvorilo napr. 8 reklám, ktoré mali formu audiovizuálneho spotu a boli vysielané na slovenských televíznych staniciach v slovenskom jazyku, pričom v nich vystupovali seniori. Ďalej som zároveň sledovala kolokácie vyskytujúce sa v databáze Slovenského národného korpusu (prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018) spájajúce sa s výrazmi senior, dôchodca a penzista. Celá diskurzna analýza sa nachádza v monografii *Jazyk seniorov z hľadiska sociolingvistiky* (Bartalošová, 2020), ktorá je v súčasnosti v recenznom konaní.

dza, že istota je poriadok, ktorý je v súlade s našim výkladom domovského sveta, ktorý stimuluje pocit všestrannej istoty, a preto sa jednotlivci správajú a vedome aj nevedome konajú v prospech poriadku tohto sveta. Pocit istoty motivuje jednotlivcov v zoskupeniach k „poriadkutvornému“ správaniu a konaniu. Diskriminácia prebieha v rovine poškodzujúceho rozlišovania, nerovného zaobchádzania a znevýhodňovania diskriminovaného. Ageizmus je pritom osobitný druh diskriminácie, ktorá sa týka istej generačnej skupiny, napr. detí, mladých ľudí alebo v našom prípade práve seniorov. Diskriminácia môže prebiehať na troch úrovniach: 1. na kognitívnej úrovni prejavujúcej sa typickým zaužívaným stereotypným vnímaním ľudí ako kognitívne menejcenných, ktorí sú príslušníkmi istých sociálnych skupín, napr. seniorov; 2. na afektívnej úrovni, pričom môžeme hovoriť o negatívnych alebo pozitívnych emóciách spájajúcich sa s príslušníkmi istej sociálnej skupiny. Táto úroveň je ovplyvnená predsudkami⁹ zakladajúcimi sa na zaužívaných stereotypoch o emocionálnej deficitnosti diskriminovanej society (napr. seniorov); 3. na behaviorálnej úrovni, keď už hovoríme o reálnej, praktickej manifestácii stereotypného uvažovania o príslušníkoch istých sociálnych skupín. V tomto prípade dochádza k nerovnakému zaobchádzaniu s diskriminovaným na základe stereotypov spájajúcich sa so sociálnou skupinou, z ktorej diskriminovaný pochádza, a takéto konanie má za následok reálne znevýhodňovanie a spôsobuje „škodu“ diskriminovanej osobe¹⁰. Preto hovoríme o poškodzujúcom rozlišovaní. Subjekt odlišíme od nás tak, že ho identifikujeme ako príslušníka druhej sociálnej skupiny (príslušníka skupiny „Oni“, čiže nie „My“). Potom mu automaticky pripíšeme stereotypy spájajúce sa s tou sociálnou skupinou, z ktorej pochádza. Následne sa k nemu správame odlišne a znevýhodňujeme ho. Ako príklad možno uviesť diskrimináciu seniorov na pracovnom trhu, keď potenciálnym zamestnávateľom je príslušník majority (v prípade seniorov mladý človek). **Zamestnávateľ** najprv identifikuje uchádzača o prácu ako seniora a následne, vychádzajúc zo štandardizovaných stereotypov viažucich sa so seniormi

⁹ **Predsudok** je predčasný úsudok, čiže „predúsudok“, ktorý pramení z emócií, sympatií/antipatií a vychádza z nadmernej kategoriálnej generalizácie. Je to zaužívaný názor, postoj k istým spoločenským javom, obyčajne hlboko zakorenený, ktorý sa zakladá na stereotypoch. Predsudky zakladajúce sa na negatívnych stereotypoch spočívajú v záporných emóciách, naopak, predsudky, ktoré sú ovplyvnené pozitívnymi stereotypmi, vnímam ako pozitívne predsudky. Pozitívne predsudky sa vyskytujú skôr medzi príslušníkmi jednej sociálnej skupiny (v rámci „ingroup“), kým negatívne predsudky sú typické skôr medzi príslušníkmi rozličných skupín (T. van Dijk, 2005, s. 25; Bartalošová, 2020).

¹⁰ Praktická forma diskriminácie sa môže prejavovať od bežných foriem znevýhodňovania (napr. uprednostnenie mladšieho človeka na výkon povolania namiesto staršieho, napriek tomu, že senior je kvalifikovanejší a prácu môže vykonávať rovnako dobre) či podceňovania ľudí (neberiem do úvahy názor tohto človeka, lebo je senior alebo Maďar či Róm atď.) až k rôznym podobám **agresie** (fyzická aktívna priama – bitie, zabitie; fyzická aktívna nepriama – najatie vraha; fyzická pasívna priama – bránenie; fyzická pasívna nepriama – odmietnutie plniť niečie požiadavky; verbálna aktívna priama – urážanie, nadávanie, znevažovanie; verbálna pasívna priama – odmietanie s niekým hovoriť) (Heretik, podľa Bartalošová, 2017).

(horší zdravotný stav, pasívnosť, konzervatívnosť – v zmysle nič nové sa nenaučia), neprijme seniora na pracovné miesto napriek tomu, že ten je odborne kvalifikovaný a skúsený. Týmto konaním spôsobí psychickú ujmu danému človeku, ktorý sa bude cítiť menejcenný, nebude mať už také sebavedomie, ale tým, že ho neprijme, spôsobí mu aj ekonomickú škodu vyplývajúcu z ušlej mzdy, ktorú by v potenciálnej práci dostal (Bartalošová, 2020). Príčinu diskriminácie je možné vidieť jednak v mocenských vzťahoch¹¹, ako aj v konformnom správaní členov spoločnosti. Mať taký postoj, ktorý je v spoločnosti štandardizovaný, znamená prijímať jedinca ako člena spoločnosti, v duchu spolupatričnosti, čo vplýva pozitívne na duševné zdravie jedinca. Podobne si konformné správanie vysvetľujú aj E. Aronson, D. R. Wilson a M. R. Akert (2004), ktorí tvrdia, že človek sa prispôsobuje a prijíma štandardizované postoje z potreby byť prijímaný (tzv. to be liked) (Bartalošová, 2020).

3. AKOMODAČNO-ASIMILAČNÉ PROCESY V KOMUNIKÁCIÍ MLADÝCH SO SENIORMI

V rámci medzigeneračnej komunikácie možno hovoriť o dvoch kľúčových konceptoch, a to o konvergencii, v rámci ktorej dochádza k akomodácii, napríklad hovoriaceho (v prízvuku, vo výbere slov, prozódii, neverbálnej komunikácii či v iných zložkách), a o divergencii, v rámci ktorej sa hovoriaci neprispôsobuje prijímateľovi, ale udržiava si vlastný štýl prejavu. V prvom prípade ide o akomodačné procesy, v druhom o asimilačné v jazykovej komunikácii. V (nielen jazykovej) komunikácii mladých so seniormi je možné hovoriť o dvoch dôležitých aspektoch. Prvý z nich označujeme ako nadmernú akomodáciu (overaccommodation) a druhý aspekt ako príliš nízku akomodáciu (underaccommodation) (porov. M. L. Hummert, 2019, s. 133 – 134). Nasledujúca časť sa venuje týmto akomodačno-asimilačným procesom v intergeneračnej komunikácii, konkrétne v komunikácii mladých so seniormi, pričom príklady z kvalitatívneho výskumu¹² (z rozhovorov) sú z pohľadu

¹¹ Daný mechanizmus funguje takým spôsobom, že sa podľa zaužívanej, štandardizovanej normality sankcionuje inakosť/cudzosť/odklon od normality (od stereotypov). Sankcionovanie sa prejavuje v podobe znevýhodňovania, poškodzovania, rôznych foriem diskriminácie, napr. v podobe verbálnej, ale aj fyzickej diskriminácie, agresie, a, naopak, odmeňuje/uprednostňuje/prijíma sa normalita/konformnosť (rozmyšľanie v rámci stereotypov) (prejavuje sa zvýhodňovaním osoby, ktorá sa pridŕžiava normality v porovnaní s človekom, ktorý sa vymyká norme) (porov. Foucault, 2004, s. 195). Prostredníctvom prirodzeného mechanizmu, a to vyžadovania disciplíny, sa udržiava moc majority a hierarchizuje sa spoločnosť na „lepších“ – majoritu (ktorá diskriminuje), ktorá je v dominantnom postavení, a „horších“ – minoritu (diskriminovanú sociálnu skupinu) v subordinálnej pozícii (Bartalošová, 2019).

¹² Výskum vznikol v rámci písania dizertačnej práce s názvom *Jazyk seniorov z hľadiska sociolinguistiky*. Rozhovory som realizovala v júli až v novembri 2018 na vzorke 22 respondentov v rámci kvalitatívnej metodológie výskumu podľa tiež J. Hendla (1. vyd. 2005, 2. vyd. 2012, 3. vyd. 2016) alebo tiež H. Garfinkela (1967) a konverzačných analytikov. Kvalitatívny výskum spočíva v tom, že nejde o zisťovanie štatisticky relevantných názorov v opozícii „áno – nie“, ale o vnáranie sa do prípadových štúdií na báze osobných rozhovorov výskumníka s respondentmi v snahe o dôkladné empirické sondy

seniorov¹³. Na asimilačno-akomodačné procesy v intergeneračnej komunikácii sa dá nazerať aj z hľadiska mladých ľudí, čo môže byť zároveň námetom na ďalší výskum.

3.1 Nadmerná akomodácia

Nadmerná akomodácia v komunikácii so seniormi je taká forma komunikácie, ktorá sa zakladá na stereotypných očakávaniach o neschopnosti starších osôb. Táto forma akomodácie je považovaná za prejav diskriminácie. Diskriminujúci prispôbuje svoje správanie diskriminovanému na základe stereotypov, ktoré sa spájajú so sociálnou skupinou, z ktorého diskriminovaný pochádza. Nadmerná akomodácia je v kontexte komunikácie so seniormi označovaná aj ako *elderspeak* (porov. Caporael, 1981). J. Hoffmannová a O. Müllerová (2007, s. 14) označujú tento spôsob komunikácie ako tzv. blahosklonný alebo „patrónsky“ štýl reči. V literatúre sa

do sociálnych javov bežného života. V rámci kvantitatívnych výskumných stratégií je cieľom štandardizovať určité postupy práce, v rámci kvalitatívnej stratégie je v popredí záujem o proces práce so skúmaným objektom, jeho špecifiká, pochopenie prebiehajúcich zmien a interakcií (Hendl, 2005, s. 104). Výskumníkov preferujúcich kvalitatívne metódy spája spoločné presvedčenie, že kvalitatívnymi metódami môžu sprostredkovať „hlbšie“ pochopenie spoločenských javov než prostredníctvom čisto kvantitatívnych dát. Tento druh výskumu je zaužívaný pri konverzačnej a diskurznej analýze. „Cieľom konverzačnej analýzy je rekonštrukcia priebehu rozhovoru ako interakčnej udalosti, ktorou sa odhalí poriadok v nej, vytváraná postupmi (metódami) aktérov, ktoré uplatňujú so zreteľom na koherenciu rozhovoru.“ (Dolník, 2013, s. 294). V rámci diskurznej analýzy pritom ide nielen o pochopenie jazykového posolstva komunikácie, ale aj o porozumenie samotných komunikantov ukotvených v konkrétnej situácii, kultúre, časopriestore. Ide teda o analýzu zahŕňajúcu aj interpretáciu okolností komunikácie (porov. Habermas, 2011; Orgoňová – Bohunická, 2013, s. 51). Sociálna realita je na základe etnometodologickej tézy totiž výsledkom spoločného konania aktérov v konkrétnych podmienkach, pričom rozhovor ako sociálna rola je konštrukčná činnosť, v rámci ktorej nadobúda zmysel podľa daných potrieb aktérov (porov. Dolník, 2013, s. 294). Jednotlivé prehovory v rámci rozhovoru treba vnímať ako interakčný produkt, ako výsledok súčinnosti aktérov, pričom na tieto prehovory vplývajú asimilačno-akomodačné princípy, podľa ktorých sa aktéri komunikačnej interakcie prispôbujú svojmu komunikačnému partnerovi (tamže, 2013, s. 294). Práve príliš nízke prispôbovanie sa adresátovi môže byť nezdvorilé. Nekula (2017, online) a Hirschová (2017, online) pritom uvádzajú, že v novších výskumoch zdvorilosti sa obrátila pozornosť práve na skúmanie nezdvorilosti, ktorá sa prejavuje v jazykovej interakcii predovšetkým pri porušení princíпов zdvorilosti (porov. Leech, 1983). S kvalitatívnymi výskumami sa v súčasnosti stretávame u nás napr. v publikáciách Faragulová (2016), Piatková (2017), Orgoňová – Bohunická (2018) alebo v českom prostredí v dielach Hoffmannová – Müllerová (2007), Čmejrková – Havlík – Hoffmannová – Müllerová (2013), Hoffmannová – Homoláč – Chvalovská a kol. (2016). Moja štúdia je príspevkom k prezentácii diskurzu seniorov, a teda výskum sa preferenčne zakladal na etnometodologických inšpiráciách a kvalitatívnych metódach práce. Kvalitatívny výskum považujem za najadekvátnejší prístup pri výskume identít a reálnej interakcie, pretože kvalitatívnymi metódami dokážeme hlbšie zistiť skutočné procesy v komunikácii. Medzi tieto metódy sa dajú zaradiť rozhovor, pozorovanie, experiment. V rámci tejto štúdie som vybrala pološtruktúrovaný rozhovor. Príklady z rozhovorov so seniormi, ktoré v štúdiu uvádzam, nezovšeobecňujem na celoslovenskú platnosť.

¹³ Je potrebné skonštatovať, že v príbuzenských interakciách sa asimilačno-akomodačné procesy v medzigeneračnej komunikácii môžu líšiť, keďže v rodinnom vzťahu sa daní interaktanti poznajú. V takejto komunikácii tiež prebiehajú asimilačno-akomodačné procesy. Môžu však byť inej kvality ako tie, ktoré prebiehajú medzi neznámymi komunikantmi. Je to námet, ktorý by mohol byť sledovaný v ďalšom výskume.

objavuje aj prívlastok *patronizujúca reč, patronizujúca komunikácia* (porov. Ryan – Hummenrt – Boich, 1995; Kwong See – Ryan, 2003; Bartalošová, 2020). Ďalším označením je aj výraz jazykový ageizmus. Takáto forma komunikácie sa prejavuje *spomalením rečového tempa, zdôraznenou intonáciou, častejším opakovaním výrazov, zriedkavejším používaním viacslabičných slov, jednoduchším slovníkom a gramatikou než v bežných rečiach dospelých* (porov. Kwong See – Ryan, 2003, s. 63).

S jazykovým ageizmom sa často stretávame v nemocniciach, keď personál používa rôzne techniky patronizujúcej reči v komunikácii s pacientom vo vyššom veku. Takýto spôsob komunikácie je podmienený obrazom seniorov, ktorým sa znižujú ich psychické spôsobilosti. Za elderspeak možno považovať aj také techniky, ktoré sú charakteristické pre komunikáciu s deťmi, čiže infantilizácia, používanie zdobnenín (*ručička, nožička, vodička, paplónik*), nadmerná mimika (Pokorná, 2010, s. 64). S. Zajacová (2012, s. 54) uvádza symbiotický plurál, keď namiesto 2. osoby singuláru použijeme 1. osobu plurálu, napr. „*ideme*“, „*naobedujeme sa*“, „*poumývame sa*“. Ďalej napr. využívanie eufemizmov v komunikácii so seniormi, ako „*napapáme sa*“, alebo familiárnych slov: „*dedko, babi, babka*“.

V interakcii so seniormi môžu byť využívané špecifické efektívne postupy na podporu účinnej komunikácie a vzájomného porozumenia s ohľadom na disabilitu (identifikované obmedzenie) jednotlivých seniorov. To znamená, že pokiaľ sme identifikovali ťažkosti seniora v komunikácii (napr. porucha zmyslových funkcií – oslabeného zraku, sluchu a pod.), sme schopní im prispôbiť vlastný komunikačný štýl. Vyskytujú sa však také situácie, v ktorých sú podporné postupy využité neadekvátne s ohľadom na aktuálny stav komunikujúcich subjektov. Najčastejšie ide o využitie špecifických prístupov a techník komunikácie bez ohľadu na potreby seniorov (napr. neopodstatnený predpoklad poruchy sluchu – zvýšený hlas). Hovoríme o *inhibujúcich* (negatívne ovplyvňujúcich, spomaľujúcich) *postupoch* v komunikácii so seniormi (porov. Pokorná, 2010).

Jazykový ageizmus však môže viesť k zhoršovaniu zdravotného (fyzického či psychického) stavu staršieho dospelého. Využívanie takéhoto komunikačného štýlu so seniormi vedie k zníženiu sebahodnotenia seniorov, zníženiu pocitu zodpovednosti za seba samého, depresiám, izolácii a reštrikcii možnosti sociálnej interakcie (Pokorná, 2010, s. 63).

Príklad na ageizmus uvádzam aj z môjho kvalitatívneho výskumu, ktorý prebiehal formou rozhovorov s ľuďmi nad 65 rokov. Týchto respondentov som sa pýtala na ich názor k Príručnému slovníku anglicizmov pre seniorov¹⁴ s tým, či by daná

¹⁴ Príručný slovník anglicizmov pre seniorov (Bartalošová) je lexikografickým spracovaním anglicizmov zo súčasného slovenského jazyka, ktorý má plniť účel praktického „príručného“ alebo „vreckového“ výkladového slovníka anglicizmov predovšetkým pre starších ľudí. Cieľom slovníka je priblížiť význam najpoužívanejších výrazov anglického pôvodu, ktoré sa vyskytujú v súčasnej každodennej komunikácii na Slovensku. Slovník nemá normatívny, kodifikačný charakter, plní len informačnú funkciu.

publikácia mohla pomôcť starším dospelým porozumieť anglickým výrazom. Jeden z respondentov sa vyjadril: „*myslím si, že to nemá význam. určite nie. nemajú šancu sa už starí naučiť po anglicky*“¹⁵ (R18¹⁶). Ide o 65-ročnú respondentku, ktorá sa nevníma ako príslušníčka tejto skupiny, keďže uvádza 3. osobu množného čísla: „oni“ v zmysle „starí“. Na tomto mieste môžeme teda zdôrazniť, že ak má človek 65 rokov, tak to neznamená, že ide o seniora. Ak sa človek nestotožňuje so štandardizovanými, stereotypnými predstavami o typickom seniorovi, tak sa nevníma ako súčasť skupiny seniorov. Podobne sa vyjadril aj respondent: R19¹⁷: „*myslím, že nie, lebo seniori majú problém zapnúť si mobil a v ňom si to pozrieť a nie si ešte v nejakom slovníku hľadať. aj tak by to nenašli, lebo sa to inak píše a inak číta*“. Daný respondent má tiež 65 rokov. Respondent sa zatiaľ nevníma ako senior, nestotožňuje sa totiž so stereotypmi, ktoré sa spájajú so sociálnou rolou seniora, a preto sa ani nepovažuje za člena tejto sociálnej skupiny.

3.2 Nízka akomodácia

Na druhej strane **príliš nízka akomodácia** tkvie v neprispôsobovaní sa komunikačnému partnerovi a udržiavaní si vlastného štýlu prejavu, čiže ide o prevahu asimilácie. (Takýto „nesenior“ očakáva, že senior sa prispôsobí /v reči/ jemu.) Na úrovni lexiky ide napr. o používanie anglicizmov, slangizmov, profesionalizmov v interakcii s tými staršími ľuďmi, ktorí týmto pomenovaniam nerozumejú. Ďalej ide o používanie príliš nízkej hlasitosti či rýchleho tempa rozprávania v komunikácii so seniorom. Na úrovni neverbálnej komunikácie ide o neudržiavanie očného kontaktu alebo nepočúvanie seniora (Hummert, 2019, s. 140). Príliš nízka akomodácia vedie k neoptimálnej komunikácii, keď napr. starší komunikačný partner nerozumie cudzím slovám, termínom alebo slangu mladých. V tomto prípade by bola totiž porušená zásada optimálnej zrozumiteľnosti. Príliš nízka akomodácia na rozdiel od nadmernej akomodácie je vnímaná ako prejav nízkeho rešpektu a srdečnosti k seniorom (porov. Giles – Gasiorek, 2011; Hummert, 2019, s. 140), čiže dochádza aj k porušeniu základných zdvorilostných maxím. Takáto komunikácia môže dokonca

Publikácia je určená všetkým, ktorí sa zaujímajú o význam najčastejších anglicizmov v slovenčine. Publikácia je v recenznom konaní a jej vydanie je naplánované na rok 2020.

¹⁵ Ukážky z rozhovorov uvádzam v prepise na základe odbornej literatúry: Kaderka, Petr – Svobodová, Zdeňka: Jak prepisovat audiovizuální záznam rozhovoru. Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů. In: *Jazykovědné aktuality*. Praha: Jazykovědné sdružení České republiky, 2006, r. 43, č. 3, s. 18 – 51. ISSN 1212-5326. Dostupné na: <http://www.jazykovedesndruzeni.cz/JA0634.pdf>; Hutchby, Ian. – Wooffitt, Robin. *Conversation Analysis*. Blackwell Publishers, 1998. ISBN 0-7456-1548-1. Dostupné na: <https://www.scribd.com/document/367363534/Hutchby-Wooffitt-Conversation-Analysis>

¹⁶ Respondentka č. 18 je 65-ročná seniorka, aktívna, ktorá cestuje, pracuje s jazykom (prekladá, robí korektúry), čiže anglicizmy a nové výrazy v jazyku pozná. Autorka respondentku pred rozhovorom nepoznala.

¹⁷ Respondent č. 19 je 65-ročný senior, ktorý je aktívny, cestuje. Stretáva sa s mladšími ľuďmi. Autorka respondenta pred rozhovorom nepoznala.

viest' k sociálnej exklúzii seniorov, tí sa totiž môžu cítiť v takejto komunikácii nepríjemne, menejcenne. Uvádzam príklady z rozhovorov, v ktorých seniori nechcú, aby s nimi ich komunikační partneri anglicizmy používali, lebo im nerozumejú. V prípade, ak s nimi komunikační partneri cudzie slová používajú alebo s nimi rozprávajú príliš rýchlym tempom, respondenti sa cítia nepríjemne. Napr.:

R1¹⁸: „*ja neviem s tým narábať* (mobil – poznámka autorky) *a nemá mi to kto vysvetliť. my sme starí a nešlapeme tak rýchlo. ja neznášam, keď mladí tak rýchlo rozprávajú a teraz ani neviete, že čo hovoria a ja ani dobre nepočujem*“. U seniorky sa stretávame so štandardizovaným obrazom seniorov, ktorí sú už pomalší, ich kognitívne funkcie sú znížené. S daným obrazom sa stotožňuje, čo vyjadruje svojou perspektívou (1. osoba množného čísla – „*my starí*“). Seniorke vadí, ak sa jej mladí ľudia neprispôsobujú v tempe a hlasitosti prejavu. Ďalej uvádza: „*oni začnú hovoriť niečo, ale v skratkách hovoria. a my máme čo robiť, aby sme prišli na to, že načo mysleli ((smiech))*“. Opäť sa stretávame s opozíciou „*my starí*“ vs. „*oni mladí*“ v zmysle „*mladí nám hovoria výrazy, ktorým my starí nerozumieme*“. V tomto prípade ide o neprispôsobovanie sa na úrovni lexiky, a to používaním skratiek.

R2¹⁹: „*väčšinou tí moji vnuci, keď hovoria, to ani neviem, čo hovoria. fejsbúk ((mienené Facebook)) a všelijaké takéto slová, tak to vôbec neviem*“ (...) „*lepšie pre mňa, keď nepoužívajú, ako keby som nemal rozumieť, by som vyzeral ako blbec. rozumiete. v dnešnej dobe je to tak, že tí mladší si myslia, že to každý musí vedieť a potom pôsobia ako nejaký zaostalý, alebo blbeček, alebo tak ((smiech))*“.
keď mám aj s mobilom niekedy dačo, tak to len dám do ruky vnukom a oni všetko hneď urobia“.

Opäť sa teda objavuje štandardizovaný koncept: „*mladí nám hovoria výrazy, ktorým my starí nerozumieme*“, pričom starší dospelý chce, aby sa mu mladí prispôbovali.

R3²⁰: „*tí slušní ich nepoužívajú, aby sme my starší im rozumeli ((smiech))*“.
„cítim sa hlúpy, lebo neviem, čo to znamená. keď niečo potrebujú ode mňa, tak požiadam o vysvetlenie, aby som aj ja tomu rozumel“.

¹⁸ Respondentka č. 1 je 85-ročná seniorka. Rozhovor bol nahrávaný v oddelení dlhodobochorých v špecializovanej geriatrickej nemocnici. Ide o pasívnu pacientku, ktorá sa s mladšími ľuďmi veľmi nestretáva, iba so svojou dcérou, ktorá jej nosí nákupy a stará sa o ňu. Žije v Bratislave. S anglicizmami a „novými“ výrazmi sa stretáva pri pozeraní televízie. Autorka respondentku predtým nepoznala.

¹⁹ Respondent č. 2 je 70-ročný senior, pracujúci ako vedúci technického úseku v špecializovanej geriatrickej nemocnici. Žije v Bratislave. Autorka respondentu predtým nepoznala. Spoznali sa počas realizácie rozhovoru. Rozhovor prebiehal v pracovni informátora, kde boli prítomní len respondent a autorka. Respondent sa s novými výrazmi stretáva hlavne v televízii a pri komunikácii s vnukmi a vnučkami.

²⁰ Respondent č. 3 je 65-ročný senior, ktorého autorka spoznala prostredníctvom spoločného známeho. Žije v Bratislave. Rozhovor prebiehal v kaviarni v Bratislave. Respondent je stále aktívny a stretáva sa s mladšími komunikačnými partnermi, s vnukmi a pod. Zvykne cestovať do zahraničia.

R4²¹: „prispôsobujú sa. vnímam to kladne“.

Vo viacerých odpovediach sa môžeme stretnúť aj so smiechom ako spontánnou reakciou. Vyskytuje sa v prípade, keď respondenti hovoria o tom, že nechcú pôsobiť ako „hlúpi“. Smiechom odľahčia situáciu, pričom môže ísť aj o egoobrannú reakciu vo forme afektualizácie, keď prostredníctvom protichodných emócií vytesnia hroziace nepríjemné emócie. Pomáha im to zachovať si dôstojnosť a necítiť sa zle.

V tomto kontexte môžeme hovoriť aj o zdvorilosti alebo nezdvorilosti²². Ak sú v rozhovore so seniormi používané také výrazové prostriedky, ktorým nerozumejú, tak to môžeme zo strany mladšieho komunikačného partnera vnímať ako nezdvorilé. Tak sa senior dostáva do subordinačnej pozície, sú totiž odokryté jeho nedostatky, ktoré chce ukryť (nízka anglická jazyková kompetencia). Aj preto je prispôsobovanie sa seniorom vnímané ako zdvorilé.

4. INDIVIDUÁLNY ASPEKT V AKOMODAČNO-ASIMILAČNÝCH PROCESOCH Z HĽADISKA OPTIMÁLNEJ KOREKTNOSTI

Dôležitá je práve otázka optimálnej korektnosti v asimilačno-akomodačných procesoch v rámci intergeneračnej komunikácie, ktorá by mohla dopomôcť k sociálnej inklúzii. Kým nadmerná akomodácia môže vplývať negatívne na sebaobraz seniorov, príliš nízka akomodácia k sociálnej exklúzii starších dospelých. Ako pristupovať k starším dospelým v komunikácii s nimi, aby sme predišli ich nadmernému podceňovaniu alebo, naopak, preceňovaniu?

Jednotný prístup k akomodácii nie je. Seniori sú heterogénna skupina s rozdielnou vzdelanosťou úroveňou a skúsenostným zázemím. J. Dolník (2013, s. 318) uvádza na margo zrozumiteľnosti, že: „z jazykovokultúrneho aspektu ide o najzákladnejší predpoklad kultúrnosti vyjadrovania“. Prispôbovaním svojho prejavu individuálnej osobnosti poslucháča je možné kultivovať svoj prejav. Táto kultivácia je pritom možná z dvoch hľadísk, a to z pozície mladého človeka, ktorý sa prispôsobuje seniorovi, a z pozície seniora, ktorý sa prispôsobuje mladému človeku. Z hľadiska mladších hovoriacich je adekvátne, aby sa akomodačno-asimilačné procesy v inter-

²¹ Respondent č. 4 je 68-ročný senior, ktorý sa zdržiava doma po ťažkom úraze. Žije vo vidieckej oblasti Nitry. Autorka respondenta predtým nepoznala. Respondent sa s novými výrazmi stretáva hlavne v televízii a pri komunikácii s vnukmi a vnučkami.

²² Teória ne/zdvorilosti vychádza z kultúrne-historicky akceptovaných konvencií a noriem (Hirschová, 2017, online). Pri nezdvorilosti je pritom dôležité, že žiadne jazykové prostriedky nie sú nezdvorilé inherentne, ich nezdvorilosť je interpretovaná podľa kontextu ich použitia v konkrétnej situácii, individuálne. Výrazové prostriedky využívané v komunikácii nemusia byť nezdvorilé nutne a automaticky, pretože výsledné vyznenie/hodnotenie je podmienené situačným kontextom a interpretáciou zo strany adresáta (porov. Hirschová, 2017, online). Viac ako vyjadrovacie prostriedky určuje nezdvorilú povahu výpovede medzi komunikujúcimi ich použitie v konkrétnej situácii, t. j. v istých situáciách môže byť nezdvorilé práve použitie anglicizmov s takými seniormi, ktorí týmto výrazom nerozumejú, kým v inej situácii, keď adresát týmto pomenovaniam rozumie, použitie týchto výrazov vôbec nemusí byť nezdvorilé.

generačnej komunikácii uskutočňovali na základe reálnych (jazykových) schopností konkrétneho staršieho dospelého. Ide o taký model komunikácie, v rámci ktorého sa rešpektuje individualita konkrétneho seniora (porov. Hummert, 2019, s. 149). Významné sú pritom aj kultúrne vplyvy, rešpekt voči staršiemu komunikačnému partnerovi a optimálna komunikácia z hľadiska zrozumiteľnosti a dodržiavania základných konverzačných maxím, v tomto prípade predovšetkým maximy spôsobu podľa Gricea (porov. Nekula, 2017, online) (vyjadruj sa jasne, zrozumiteľne, presne, jednoznačne vo vzťahu k svojmu komunikačnému partnerovi). Samozrejme, nestačí sa prispôbovať len na úrovni zrozumiteľnosti. Môžeme hovoriť o kultivovaní svojho prejavu pri komunikácii so seniorom z hľadiska prispôbovania na viacerých úrovniach, napr. výberom témy podľa konkrétneho seniora; na úrovni suprasegmentálnych prvkov (ak zistím, že konkrétny senior nepočuje, budem hovoriť hlasnejšie) alebo všeobecne na úrovni štýlu. Dôležitá je teda optimálna korektnosť na úrovni lokučnej aj ilokučnej, aby to zároveň viedlo k optimálnej perlokúcii.

ZÁVER

Cieľom predkladanej štúdie bolo vymedziť podoby akomodačno-asimilačného jazykového správania v intergeneračnej komunikácii z pohľadu seniorov. Môžeme hovoriť o nadmernej akomodácii, ktorá je nazývaná aj ako jazykový ageizmus, a o príliš nízkej akomodácii, ktorá môže viesť k sociálnej exklúzii. V prvom prípade ide o prispôbovanie sa všetkým seniorom na základe stereotypných očakávaní, ktoré sa spájajú s ich sociálnou skupinou bez toho, aby sme spoznali reálne komunikačné schopnosti konkrétneho seniora. V prípade nízkej akomodácie zas ide o „egoisticky“ zameraný prístup ku komunikačnému partnerovi, keď si hovoriaci udržiava vlastný štýl prejavu a očakáva, že starší komunikačný partner sa mu bude prispôbovať. Takýto prístup však môže viesť k porušeniu zásady zrozumiteľnosti, ako aj princípov zdvorilosti. Starší komunikačný partner nebude tomu mladšiemu rozumieť a bude sa cítiť menejcenný. To ho môže demotivovať a nebude sa chcieť ďalej zúčastňovať na takejto komunikácii. Také komunikačné praktiky sú neoptimálne a môžu viesť k sociálnej exklúzii seniorov a k vzdaľovaniu generácií. Dôležité v tomto kontexte je preto rešpektovanie individuálnej osobnosti konkrétneho komunikačného partnera a jeho reálnej komunikačnej kompetencie. Používanie optimálneho, zrozumiteľného jazyka mladého človeka so starším komunikačným partnerom považujem za inkluzívny jazyk.

Literatúra

BARTALOŠOVÁ, Perla: Jazyk seniorov z hľadiska sociolingvistiky. Bratislava: Veda 2020. 142 s. Ru-
kopis.

- BARTALOŠOVÁ, Perla: Xenodiskurz o Maďaroch, Rómovch a maďarských Rómovch na Slovensku. In: *Jazyk a jazykoveda v pohybe. 2. Zborník z medzinárodnej konferencie (Socio)lingvistika - perspektivy, limity a mýty* (Smolenice 11. – 13. 4. 2016). Eds. B. Chocholová – L. Molnár Satinská – G. Múcsková. Bratislava: Veda 2017, s. 95 – 107.
- BOROŠ, Július: *Základy sociálnej psychológie*. Bratislava: Iris 2001. 228 s.
- CAPOREAL, R. Linda: The paralinguistic of caregiving: Baby talk to the institutionalized aged. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 1981, roč. 5, č. 40, s. 876 – 884.
- ČELEDOVÁ, Libuše – KALVACH, Zdeněk – ČEVELA, Rostislav: *Úvod do gerontologie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze Karolinum 2016. 154 s.
- DIJK, van, Teun, A. Opinions and Ideologies in the Press. In: *Approaches to Media Discourse*. Eds. A. Bell – P. Garrett. Oxford: Blackwell Publishing 2005, s. 21 – 63.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda. 2. dopl. vyd.* Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk v sociálnej kultúre*. Bratislava: Veda 2017. 248 s.
- FARAGULOVÁ, Alena: *Cudzosť, jazyk, Slováci*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016. 152 s.
- FOUCAULT, Michel: *Dozerať a testovať*. Bratislava: Kalligram 2004. 312 s.
- GARFINKEL, Harold: *Studies in Ethnomethodology*. Los Angeles: University of California 1967.
- GILES, Howard. – GASIOREK, Jessica: Intergenerational communication practices. In: *Handbook of the psychology of aging*. Eds. K. W. Schaie – S. Willis. 7th ed.. London (UK): Academic Press 2011, s. 233 – 248.
- GRICE, Herbert, Paul: Logic and Conversation. In: *Syntax and Semantics. 3. (Speech Acts)*. Eds. P. Cole – J. L. Morgan. New York: Academic Press 1975, s. 41 – 58.
- HABERMAS, Jürgen: *Teória jazyka a východiská sociálnych vied. Úvodné štúdie a dodatky k teórii komunikatívneho konania*. Bratislava: Kalligram 2011. 672 s.
- HALL, S. Calvin – GARDNER, Lindsey: *Psychológia osobnosti*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002. 510 s.
- HAŠKOVCOVÁ, Helena: *Fenoméni stáří*. Praha: Brain team 2010. 368 s.
- HENDL, Jan: *Kvalitatívni výzkum*. Praha: Portál 2005. 407 s.
- HENDL, Jan: *Kvalitatívni výzkum*. Praha: Portál 2012. 407 s.
- HENDL, Jan: *Kvalitatívni výzkum*. Praha: Portál 2016. 440 s.
- HIRSCHOVÁ, Milada: *Nezdvořilost*. Dostupné na: <https://www.czechency.org/slovník/NEZDVOŘILOST> [cit. 22. 2. 2020].
- HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga: *Čeština v dialogu generací*. Praha: Academia 2007. 455 s.
- ČMEJRKOVÁ, Světa – HAVLÍK, Martin – HOFFMANNOVÁ, Jana – MÜLLEROVÁ, Olga – ZEMAN, Jiří: *Styl mediálních dialogů*. Praha: Academia 1997. 314 s.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia 2016. 528 s.
- HUMMERT, L. Mary: Intergenerational Communication. In: *Language, Communication, and Intergroup Relations*. Eds. J. Harwood – J. Gasiorok – H. Person et al. Cambridge (UK): Cambridge University Press 2016, s. 130 – 161.
- HUTCHBY, Ian. – WOOLFITT, Robin: *Conversation Analysis*. Cambridge (UK): Blackwell Publishers 1998. 273 s.
- KADERKA, Petr – SVOBODOVÁ, Zdeňka: Jak přepisovat audiovizuální záznam rozhovoru. *Manuál pro přepisovatele televizních diskusních pořadů*. In: *Jazykovědné aktuality*, 2006, roč. 43, č. 3, s. 18 – 51.
- KRUSE, Andreas – SCHMITT, Eric: A multidimensional scale for the measurement of agreement with age stereotypes and the salience of age in social interaction. In: *Ageing Society*, 2006, roč. 26, č. 3, s. 393 – 411.

- KWONG, See, T. Sheree – RYAN, B. Ellen: Sprache, Kommunikation und Altern. In: Sprache und Kommunikation im Alter. Eds. Fiehler, Reinhard – Thimm, Caja. Radolfzell: Verlag für Gesprächsforschung 2003, s. 57 – 71.
- LEECH, N. Geoffrey: Principles of Pragmatics. London: Longman 1983. 250 s.
- NEKULA, Marek: Konverzační maxima. Dostupné na: https://www.czechency.org/slovník/KONVERZAČNÍ_MAXIMA [cit. 22. 2. 2020].
- NOELS, A. Kimberly – CLÉMENT, Richard – COLLINS, Katherine – MACINTYRE, Peter: Language and Culture. In: Language, Communication, and Intergroup Relations. Eds. Harwood – J. Gasior – H. Person et al. Cambridge (UK): Cambridge University Press 2016, s. 19 – 33.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Medzi štylistikou a diskurznom analýzou. In: Jazykovedný časopis, 2013, roč. 64, č. 1, s. 49 – 65.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – BOHUNICKÁ, Alena: Interakčná štylistika. Bratislava: Univerzita Komenského 2018. 207 s.
- PACOVSKÝ, Vladimír: O stárnutí a stáří. Praha: Avicenum 1990. 135 s.
- PIATKOVÁ, Kristína: Štylistika a každodenná komunikácia. In: Varia. 25. Ed. K. Gajdošová. Bratislava: Slovenská jazykovedná spoločnosť 2017, s. 333 – 372.
- POKORNÁ, Andrea: Komunikace se seniory. Praha: Grada 2010. 160 s.
- RYAN, Ellen Bouchard – HUMMERT, Mary Lee. – BOICH, Linda H. Communication predicaments of aging: Patronizing behavior toward older adults. In: Journal of Language and Social Psychology, 1995, roč. 14, s. 144 – 166.
- Slovenský národný korpus – prim-8.0-public-sane. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2018. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk> [cit. 22. 2. 2020].
- STUART-HAMILTON, Ian: Psychologie stárnutí. Praha: Portál 1999. 319 s.
- TOŠNEROVÁ, Tamara: Ageismus – průvodce stereotypy a mýty o stáří. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, Ústav lékařské etiky 3. LF UK a FN Kralovské Vinohrady 2002. 45 s.
- VIDOVIČOVÁ, Lucie: Stárnutí, věk a diskriminace – nové souvislosti. Brno: Masarykova univerzita, Mezinárodní politologický ústav 2008. 232 s.
- ZAJACOVÁ, Stanislava: Komunikačné registre v rolových hrách detí. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2012. 227 s.

KOLIK PROCENT LEXIKÁLNÍCH VÝPŮJČEK MŮŽEME OČEKÁVAT VE SLOVENSKÉM TEXTU?¹

Jiří Milička

*Ústav Českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Praha*

MILIČKA, Jiří: What is the Loanword Percentage We Can Expect in Slovak Texts? *Slovak Language*, 2020, Vol. 85, No. 1, pp. 76 – 81.

Abstract: The study builds on the article *Frequency of Lexical Units of Foreign Origin in Slovak* (Garabík – Karčová, 2019) which describes the origins of the most frequent words in Slovak texts and concludes that there is unexpectedly low percentage of loanwords in the sample. Our study analyses their dataset further to explore the relation of the word's frequency and its probability of being a loanword, discovering that there is an inverse proportion between these two variables. Upon these findings we build the model of the loanword distribution that answers our question articulated in the title of this paper.

Key words: corpus, etymology, loanwords, Slovak language, statistics, vocabulary

1. ÚVOD

Tato studie přímo navazuje na článek *Frekvencia lexikálnych jednotiek cudzieho pôvodu v slovenčine* (Garabík – Karčová, 2019), který popisuje podíl výpůjček ve 2000 nejčastějších slovech, respektive v té části korpusu, kterou 2000 nejčastějších slov pokrývá. Docházejí k obecnému závěru, že tato část korpusu obsahuje cca 7 % výpůjček.

Při interpretaci tohoto čísla je třeba si uvědomit, že se týká nejčastějších slov, tedy jakéhosi jádra slovní zásoby. Nejčastější slova jsou přitom výjimečná a není důvod se domnívat, že podíl výpůjček je mezi nimi stejný jako podíl výpůjček mezi méně častými slovy. Nejčastější slova jsou totiž z diachronního pohledu nejstabilnější (Haspelmath – Tadmor, 2009, s. 15, Haspelmath, 2008, s. 50), a jsou tedy častěji domácího původu. Je proto nutno najít model, který popíše, jak závisí podíl cizích slov na velikosti vzorku, který zahrnuje určitý počet nejčastějších slov. Tento model nám následně dovolí extrapolovat výsledky ze vzorku na celý korpus a odpovědět tak na otázku v nadpisu tohoto článku, tedy *kolik procent lexikálních výpůjček můžeme očekávat ve slovenském textu?*

¹ Tato studie vznikla v rámci programu *Progres Q08 Český národní korpus* uskutečňovaného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

2. DATA A METODA

Data použitá v tomto článku jsou identická s daty, na kterých prováděli své analýzy Garabík a Karčová,² k naší reanalýze je možno přistoupit jen díky tomu, že autorská dvojice svá pečlivě oánotovaná data velkoryse sdílí, což bohužel v lingvistice stále ještě není samozřejmost. Operacionalizaci týkající se rozhodování, které slovo je považováno za přejímku, tedy přejímáme z tohoto článku. I naše studie tedy popisuje slovenštinu, tak jak ji reprezentuje korpus *prim-7.0-public-vyv*.

V souladu s metodologií článku, na který navazujeme, bereme v potaz pouze slova, nikoli interpunkci, číslice, zkratky a fragmenty, zahrnujeme ovšem do modelu i vlastní jména (tedy analyzujeme stejná data jako autoři v tabulce 4).

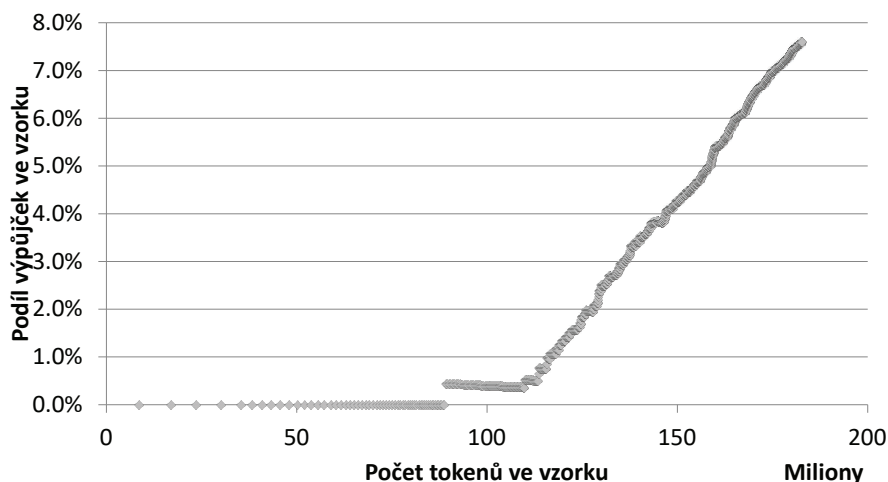
3. MODEL

Při pohledu na data zjistíme, že sto nejčastějších lemmat (budeme je nazývat *typy*) pokrývá cca 10 milionů slovních pozic v korpusu (budeme je nazývat *tokeny*). Z těchto tokenů náleží k přejímkám téměř 400 tisíc tokenů, tedy podíl přejímek činí kolem 0,4 %. Když se však podíváme na dvě stě nejčastějších typů, které pokrývají bezmála 12 milionů tokenů, bude podíl přejímek již 1,2 %. Podíl přejímek tedy není nezávislý na velikosti vzorku, neboť čím je slovo méně frekventované, tím pravděpodobněji pochází z jiného jazyka.

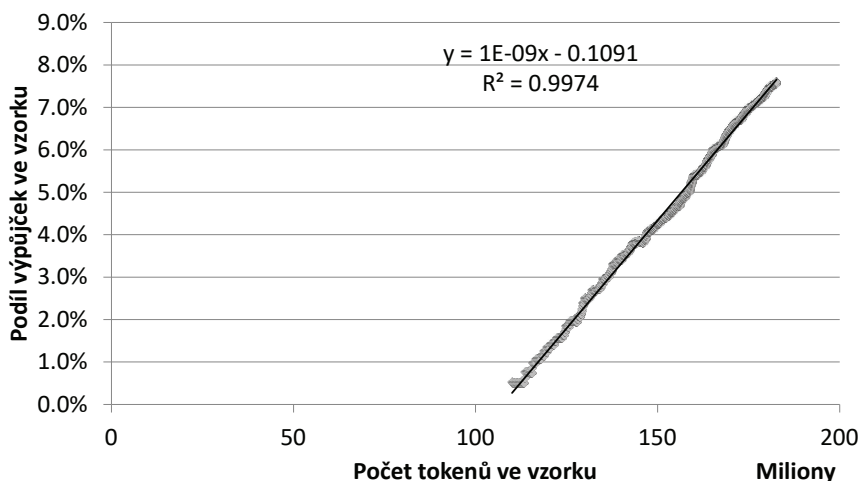
Máme tedy za úkol zjistit, jakou má tato závislost povahu. K tomu nám pomůže graf na obrázku 1, v němž každý bod reprezentuje vzorek určité velikosti. Na ose x je počet tokenů, které daný vzorek reprezentuje, na ose y je vynesena podíl přejímek v procentech. Tedy například čtvrtý bod zleva značí vzorek, který obsahuje právě čtyři slovní typy, totiž ty nejčastější, tedy typy *byť*, *a*, *v* a *sa*, které dohromady reprezentují 30 milionů tokenů, což určuje pozici tohoto bodu na ose x. Na ose y má tento bod pozici na nule, neboť ani jeden z těchto čtyř typů není cizího původu.

Určitý skok okolo 90miliontého tokenu má na svědomí sloveso *musiet'*, které v souladu s Garabíkem s Karčovou kategorizujeme jako původně hornoněmecké (detaily o výpůjčce viz Hansen, 2000) a které poměrně značně ovlivní celou statistiku. S výjimkou tohoto slovesa jsou až do 110miliontého tokenu všechny tokeny domácího původu a od 110. milionu se podíl přejímek chová lineárně, jak ostatně vidíme, když daty proložíme lineární model (obrázek 2). Model, který tvrdí, že podíl výpůjček ve vzorku je roven přibližně jedné miliardtině velikosti vzorku zmenšené o konstantu cca 11 procentních bodů, se podařilo nafitovat s velkou úspěšností ($R^2 = 0,9974$). Z našeho modelu mimo jiné vyplývá, že od určité frekvenční hladiny můžeme najít nepřímou úměru mezi frekvencí slova a pravděpodobností, že se jedná o výpůjčku.

² Najdete je na adrese <https://www.juls.savba.sk/data.html>.



Obr. 1: Závislost podílu výpůjček na velikosti vzorku. Datové body představují lemmata a jejich pozice na ose x jejich souhrnnou frekvenci.



Obr. 2: Závislost podílu výpůjček na velikosti vzorku. Daty je proložen lineární model.

Nutno dodat, že model o daných parametrech je funkční pouze pro slovenský korpus a pouze pro tuto velikost korpusu, nicméně nemáme důvod předpokládat, že by stejně konstruovaný model s jinými parametry nemohl platit i pro jiné korpusy.

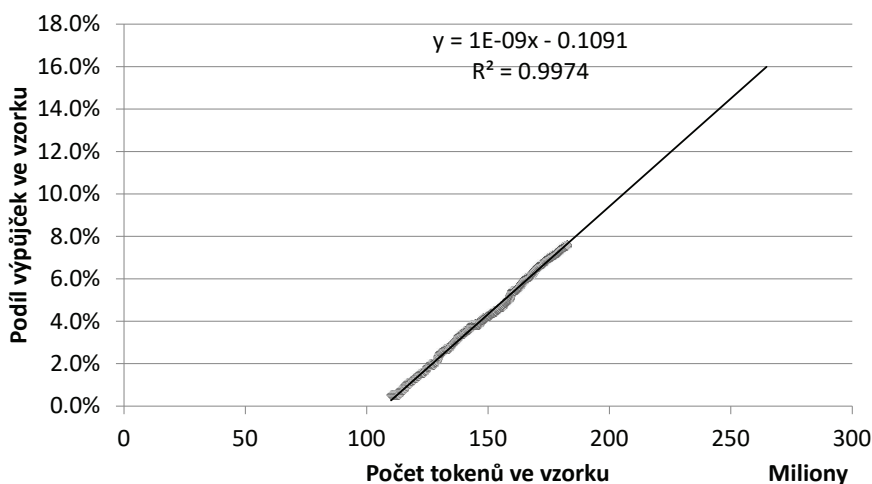
Tento lineární model znamená, že když přidáme do vzorku dalších deset milion tokenů z daného korpusu, tak se zvýší podíl výpůjček zhruba o jeden procentní bod bez ohledu na to, kolik typů je těmito tokeny reprezentováno.

4. EXTRAPOLACE

Pokud z korpusu odstraníme veškerou interpunkci, tokeny obsahující číslice a tokeny, které Garabík s Karčovou označují jako fragmenty, získáme korpus o délce cca 264 milionů tokenů. Tedy ze vzorku o délce 182,4 milionu tokenů extrapolujeme na cca 264milionový korpus.

Je otázka, nakolik je rozumné předpokládat, že si data zachovají svou linearitu i v druhé půlce. Velmi frekventovaná slova se ostatně podle tohoto modelu nechovají: jakou máme motivaci věřit, že se podle něj budou chovat naopak velmi málo frekventovaná slova? Zde je důležité podotknout, že velmi málo frekventovaná slova sice zabírají většinu slovních typů,³ nicméně reprezentují pouze malé množství textu (konkrétně slova s frekvencí 5 a nižší zabírají pouze cca 0,86 % korpusu *prim-7.0-public-vyv*, bereme-li v potaz pouze slovní tokeny, tedy nikoli interpunkci a tokeny obsahující číslice). Na výsledek tedy budou mít velmi malý vliv.

Jednoduchým dosazením do vzorce z předchozí kapitoly přicházíme k výsledku, že slovenský text obsahuje přibližně 16 % výpůjček (viz obrázek 3).



Obr. 3: Závislost podílu výpůjček na velikosti vzorku. Daty je proložen lineární model, který je extrapolován až do úrovně celkové velikosti korpusu.

5. OVĚŘENÍ MODELU

Tento model nebyl dosud v literatuře popsán a na úplná data nebyl dosud použit, proto si nemůžeme být jisti, jak spolehlivé predikce od něj lze očekávat.

Proto jsme ho otestovali následujícím způsobem:

³ Jenom samotná hapax legomena (bez těch, která obsahují číslice) zaujímají v korpusu *prim-7.0-public-vyv* cca 52 % z celkového počtu slovních typů.

1) z korpusu *prim-7.0-public-vyv* jsme náhodně vybrali vzorek o velikosti 500 tokenů;⁴

2) z tohoto vzorku jsme v souladu s metodologií Garabíka a Karčové odstranili 134 tokenů, které reprezentovaly interpunkci, číslice a fragmenty;

3) ke zbylým 366 slovním tokenům jsme pak přiřadili informaci, jestli jde, nebo nejde o přejímky. Vzhledem k tomu, že 256 z nich patřilo k typům, které již Garabík s Karčovou zpracovali, využili jsme jejich dataset, zbývajících 117 tokenů jsme zpracovali ručně podle *Stručného etymologického slovníku slovenčiny* (Králík, 2015), co nejvíce se držíce jejich metodologie.⁵

Výsledek je nepřekvapivý: z 366 slovních tokenů je jich 303 domácího původu a 63 jsou přejímky. Tedy výsledná hodnota je 17,2 %.⁶ To znamená, že jsme velmi blízko číslu, které predikuje náš model.

6. DISKUSE

Podle reanalýzy dat, která poskytli Garabík a Karčová (2019), můžeme očekávat, že zhruba každé šesté slovo ve slovenském textu bude výpůjčka.

Nejdůležitějším výsledkem této studie však není toto jedno číslo, jeden odhad, ale samotný model, který je zde publikován poprvé a který, jak se ukazuje, obstojí při nezávislém testování. Vzhledem k tomu, že není důvod, proč by neměl mít obecnou platnost, stálo by za to model otestovat na dalších jazycích.

Je ovšem třeba zmínit omezení této studie, na které narazíme, pokud bychom chtěli konfrontovat zjištěné výsledky s naší každodenní zkušeností. Průměrná hodnota v korpusu (v tomto případě korpusu *prim-7.0-public-vyv*) je skutečně jen průměrnou hodnotou, která neodráží variabilitu v jazyce. Můžeme očekávat, že jednotlivé žánry, ba i jednotliví autoři se budou velmi lišit v podílu výpůjček ve svých textech. Tato studie o variabilitě zcela mlčí, přitom právě ona variabilita je velmi důležitá a zároveň málo probádaná.

Jako ideální metodologie pro zkoumání tohoto fenoménu se nám jeví vybrat větší množství náhodných kusů textů z korpusu, tyto vzorky následně oantovat (s částečným použitím dat, která shromáždili Garabík a Karčová) a na těchto vzorcích vytvořit statistiky o variabilitě napříč žánry a tématy nebo různými sociologickými vlastnostmi autorů, jako jsou věk a vzdělání. Takto získaná data by nakonec bylo možno použít i k rigoróznějšímu testování navrženého modelu, popřípadě k jeho dalšímu vylepšování.

⁴ Využili jsme k tomu soupis všech lemmat a jejich frekvencí, který je k dispozici na adrese <http://korpus.sk/files/prim-7.0/prim-7.0-public-vyv-lemma-frequency.txt.gz>.

⁵ Náš dataset sdílíme na adrese milicka.cz/sklad/sk_vypujcky.zip pod licencí *Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International*.

⁶ Jedná se o poměrně malý vzorek. Jak moc z něj můžeme usuzovat na celý korpus? 95procentní binomický konfidenční interval (Wallis 2013) má rozmezí 13,5–21,5 %. Výsledek, který predikuje náš model (tedy 16 %), je uvnitř tohoto konfidenčního intervalu.

Zároveň je třeba se zamyslet, co nám ono pracně získané číslo vlastně vůbec říká. Velmi staré výpůjčky, které již přirozeně splynuly s jazykem a příjemce textu je jako výpůjčky již nevnímá, jsou zde bok po boku s novými přejímkami. Přitom to, jaký dojem text v příjemci vyvolá, je nejspíše závislé právě na tomto diachronním aspektu, který ovšem můžeme adresovat jen obtížně, neboť nám bohužel chybí historická data. Podobně nám chybí data pro rigorózní zpracování výpůjček z ostatních slovanských jazyků, neboť máme nedostatečné informace o tom, jak slova migrovala v rámci (západo)slovanského areálu. Náš článek by se vlastně měl jmenovat spíše *Slovenské texty prizmatem Stručného etymologického slovníku slovenčiny*, což ovšem dle nás jeho hodnotu nesnižuje, neboť etymologické slovníky jsou tradiční součástí našeho popisu jazyka a toho, jak na jazyk odborně nahlížíme.

Literatura

- GARABÍK, Radovan – KARČOVÁ, Agáta: Frekvencia lexikálnych jednotiek cudzieho pôvodu v slovenčine. In: Slovenská reč, 2019, roč. 84, č. 1, s. 26 – 46.
- HANSEN, Björn: The German modal verb müssen and the Slavonic languages — The reconstruction of a success story. In: Scando-Slavica, 2000, roč. 46, č. 1, s. 77 – 92.
- HASPELMATH, Martin: Loanword typology: Steps toward a systematic cross-linguistic study of lexical borrowability. In: Empirical Approaches to Language Typology 35. Eds. G. Bossong – B. Comrie – Y. Matras. Berlin: Mouton de Gruyter 2008, s. 43 – 63.
- KRÁLIK, Eubor: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda 2015. 704 s.
- Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook. Eds. M. Haspelmath – U. Tadmor. Berlin: Mouton De Gruyter 2009. 1081 s.
- Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-vyv. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- WALLIS, Sean: Binomial Confidence Intervals and Contingency Tests: Mathematical Fundamentals and the Evaluation of Alternative Methods. In: Journal of Quantitative Linguistics, 2013, roč. 20, č. 3, 178 – 208,

DIACHRÓNIA POUŽÍVANIA PRVEJ OSOBY SINGULÁRU V SLOVENSKÝCH JAZYKOVEDNÝCH ŠTÚDIÁCH A ČLÁNKOCH¹

Milada Walková

University of Leeds a Technická univerzita v Košiciach

Leeds – Košice

WALKOVÁ, Milada: The Diachrony of the First Person Singular in Linguistic Journal Articles in Slovak. *Slovak Language*, 2020, vol 85, No 1, pp. 82 – 95.

Abstract: This paper presents a diachronic study of authorial self-mention first person singular in linguistic journal articles from 1966 to 2015. The overall frequency of the first person singular in the corpus is influenced by the total number of texts in which the first person singular is used, as well as by the overall frequency of the first person singular in individual texts, which is high especially in subjective narrative texts. The results show that there is no statistically significant increase in the use of the first person singular. Formally, the most frequent means of the first person singular is the verb. Pragmatically, the most frequent rhetorical functions of the first person singular are textual signposting and expression of author's viewpoint and argumentation.

Key words: personal pronouns, authorial self-mention, personal deixis, academic writing, academic discourse

1. ÚVOD

Odborný štýl sa tradične považuje za neosobný a vyhýbajúci sa prvej osobe singuláru (Slančová, 1996, s. 47; Mistrík, 2002, s. 113). Neosobná prezentácia vedeckých poznatkov sa zakladá na pozitivistickom chápaní vedeckého výskumu ako faktického a objektívneho procesu, v rámci ktorého musí samotná osoba vedca prejavovať skromnosť a pokoru (Hyland, 2001; Piaček – Kravčík, 1999). Podriadenie sa takýmto vedeckým konvenciám má autorovi textu zabezpečiť prijatie výsledkov a uznanie vedca akademickou obcou (Hyland, 2001, 2002; Martínez, 2001). Používanie prvej osoby singuláru i prvej osoby plurálu v zahraničnej vede bolo preto dlho zaznávané (napr. Webb, 1992; Chang – Swales, 1999; Cameron, 2012). Diachrónny výskum na anglických textoch v štyroch vedných odboroch (aplikovaná lingvistika, biológia, inžinierstvo a sociológia) naznačuje, že táto konvencia sa v priebehu niekoľkých dekád zmenila (Hyland – Jiang, 2016). Bohatý synchronný výskum dokazuje, že v angličtine sa dnes prvá osoba singuláru a/alebo plurálu vo vedeckých textoch bežne používa v rôznych vedných odboroch vrátane lingvistiky, filozofie, sociológie, ekonómie, marketingu, manažmentu, mikrobiológie, fyziky, strojníckeho a elektrického inžinierstva a informatiky (Kuo, 1999; Hyland, 1999, 2001; Harwood, 2005a, b; Zapletalová, 2009; Walková, 2018). Predchádzajúce štúdie zá-

¹ Štúdia vznikla v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0099/16 *Personálna a sociálna deixa v slovenčine*.

roveň ukazujú, že niektoré vedné odbory ako prírodné vedy a inžinierstvo uprednostňujú prvú osobu plurálu pred prvou osobou singuláru (Kuo, 1999; Hyland, 2001; Harwood, 2005a), čo môže byť čiastočne dané aj prevažne kolektívnym autorstvom v daných vedných disciplínach. Výskum na iných jazykoch ukazuje tendenciu vyhýbať sa osobnému vyjadrovaniu vo francúzštine, nemčine, dánčine a perzštine, ako aj tendenciu používať autorský plurál v španielčine, taliančine, portugalcine, ruštine, bulharčine a litovčine, čo je v protiklade s tendenciou používať prvú osobu singuláru v anglických a nórskech odborných textoch (Mur-Dueñas – Šinkūnienė, 2016).

O používaní prvej osoby v odbornom štýle v slovenčine však vieme málo. Walková (2014) konštatuje, že slovenskí autori jazykovedných textov používajú autorský plurál, resp. plurál skromnosti (Mistrík, 1993, s. 325), t. j. použitie prvej osoby plurálu jediným autorom na odkazovanie na seba samého s cieľom text objektivizovať. Walkovej (2014) vzorka piatich textov je však príliš malá na vyvodzovanie všeobecnejších záverov. Walková (2018) pracuje so vzorkou 27 textov a prichádza k záveru, že autori slovenských jazykovedných textov využívajú na odkazovanie na samých seba spravidla plurál skromnosti (90 %), no do istej miery aj prvú osobu singuláru (10 %). Prvá osoba singuláru sa v danej vzorke vyskytuje spolu v siedmich z 27 skúmaných textov (t. j. 26 % textov), z toho v štyroch textoch opakovane a v troch textoch sporadicky, t. j. len na vyjadrenie poďakovania.

Podobne Čmejrková (2007) prichádza k záveru, že slovenskí autori uprednostňujú autorský plurál a že prvá osoba singuláru sa v slovenských vedeckých textoch objavuje zriedka, a to predovšetkým na vyjadrenie autorovho názoru, chápania či definície konceptov, príp. na autobiografickú sebaaprezentáciu. Hoci Čmejrková (2007) prezentuje synchronný kvalitatívny výskum, ktorý analyzuje výhradne texty z roku 2005, predsa tvrdí, že „ak porovnáme staršie jazykovedné texty s novšími (hoci aj v takom krátkom období, ako je minulé desaťročie), je zjavné, že perspektíva plurálu u niektorých autorov ustupuje perspektíve vyjadrenia subjektu autora použitím singuláru, t. j. autorského *ja*“ (Čmejrková, 2007, s. 23, preklad²). Keďže Čmejrková toto svoje tvrdenie nepodopiera kvantitatívnymi dátami, táto štúdia si kladie za cieľ overiť, či používanie prvej osoby singuláru vo vedeckom texte v priebehu niekoľkých desaťročí stúpa. Vzhľadom na to, že autorský plurál v slovenských vedeckých textoch výrazne prevláda nad prvou osobou singuláru a oba jazykové prostriedky autorskej autoreferencie sa môžu vyskytovať popri sebe v jednom texte (Walková, 2014, 2018), sledujeme len použitie prvej osoby singuláru a neusúvzťazňujeme ho k použitiu autorského plurálu, keďže možno predpokladať, že pozorované zmeny v takomto porovnaní by boli zanedbateľné.

² Pôv. „However, if we compare older linguistic texts with newer ones (even in a period as brief as the past decade), it is evident that the plural perspective of some authors is declining in favor of the perspective of the authorial subject expressed using the singular, i.e. the authorial *I*.“ (Čmejrková, 2007, s. 23)

Prvú osobu singuláru v odbornom štýle v slovenčine skúmame podobne ako Čmejrková (2007) a Walková (2014, 2018) na materiáli jazykovedných vedeckých článkov a štúdií. Aby sme zachytili diachrónny vývin používania autorského singuláru, sledujeme obdobie od roku 1966 do roku 2015 vrátane (podobne ako napríklad diachrónna štúdia Hylanda – Jianga, 2017). Celkový výskyt prvej osoby singuláru v korpuse ovplyvňuje jednak celkový počet textov, v ktorých je prvá osoba použitá, a jednak frekvencia prvej osoby singuláru v jednotlivých textoch, ktorá je vysoká predovšetkým v subjektívne ladených príspevkoch. Aby sme poskytli hlbšiu analýzu prvej osoby singuláru, sledujeme nielen jej celkový výskyt, ale aj gramatické prostriedky jej vyjadrenia a pragmatické funkcie jej použitia.

2. ANALYZOVANÝ KORPUS A KÓDOVANIE DÁT

Zdrojom analyzovaných textov boli dva slovenské jazykovedné časopisy – *Slovenská reč* (SR) a *Jazykovedný časopis* (JČ). Tieto časopisy sme vybrali pre ich dlhú tradíciu, ktorá umožnila diachrónny výskum, a tiež pre ich primárnu orientáciu na vedeckú obec na rozdiel od vedecko-popularizačných časopisov, ako napríklad *Kultúra slova*. Korpus sme rozdelili do podkorpusev podľa časopisu (SR/JČ) a dekády (6 pre obdobie 1966 – 1969, 7 pre 1970 – 1979, 8 pre 1980 – 1989, 9 pre 1990 – 1999, 0 pre 2000 – 2009 a 1 pre 2010 – 2015). Aby sme pomerne veľké množstvo dát obmedzili na vzorku veľkosti umožňujúcej podrobnú analýzu, do štúdie sme nezaradili príspevky sekcie Diskusia a rozhľady, texty v inom jazyku ako slovenčina (pričom otázka, či je slovenčina materinským jazykom autora, pre nás nebola relevantná) a texty dvoch alebo viacerých autorov (hoci aj v takýchto textoch sa ojedinele môžeme stretnúť s použitím prvej osoby singuláru, pozri Walková, 2018).

Jednotlivé čísla časopisov boli v elektronickej podobe vo formáte pdf stiahnuté z webstránok časopisov. Potom boli pomocou softvéru AntFileConverter (Anthony, 2015) prevedené do formátu txt a z jednotlivých čísel boli vyextrahované jednotlivé cieľové texty.³ Týmto spôsobom sme zostavili korpus s celkovým počtom 1 338 textov. Vzhľadom na rozsiahlosť korpusu neuvádzame bibliografický zoznam primárnych zdrojov. Úprava textov odstránením autorského záhlavia, paginácie, tabuliek a podobne nebola pre naše potreby žiaduca a vzhľadom na veľké množstvo dát ani možná. Z tohto dôvodu výsledky nerelativizujeme na počet slov, ale počet textov (pozri časť 3). Vzhľadom na Walkovej (2018) zistenia, že prvá osoba singuláru sa vyskytovala len približne v štvrtine skúmaných textov, sme sledovali nielen priemerný výskyt prvej osoby singuláru na jeden text, ale aj počet textov v korpuse, kde je prvá osoba singuláru použitá.

³ Použitý softvér zároveň odstránil formátovanie pôvodných textov. Z tohto dôvodu štúdia nerozlišuje medzi použitím prvej osoby singuláru v hlavnom texte a v poznámkach pod čiarou.

Vo výsledných textoch sme výskyt prvej osoby singuláru vyhľadali pomocou softvéru AntConc (Anthony, 2014).⁴ Vyhľadali sme:

1. osobné a privlastňovacie zámená prvej osoby singuláru vo všetkých pádoch, napr. *ja sám, zaujal ma, môj výskum*;
2. slovesá v prvej osobe singuláru, napr. *usudzujem, uviedol som, budem analyzovať*.

Všetky výsledky vyhľadávania sme ručne pretriedili. Do dát sme nezaradili v textoch uvádzané príklady, napr. (1), citované pasáže (2) ani prvú osobu v genericom význame (3).⁵

- (1) ... namiesto *robit jem* (sic) sa povie *robit som...* (JČ6)
- (2) Pozoruhodné je, že autor monografie v úvode medzi jazykovedcami, ktorých práce poznal alebo sa o ne opieral, R. Jakobsona neuvádza. Ale na s. 45 doslova čítame: „*Ďakujem p. Dr. R. Jakobsonovi za cenné rady a pokyny z oboru fonologie* (sic).“ (JČ9)
- (3) Ako *mám* (mentálne alebo fyzicky) primerane reagovať v danej situácii? Primerane reagovať znamená reagovať tak, ako to zodpovedá *môjmu* aktuálnemu kognitívno-motivačnému svetu (motivačnú zložku tohto sveta tvoria potreby, záujmy, predstavy, želania, ideály, ciele a pod.). Tým, že jazykový priestor *vnímam* ako fiktívny priestor, t. j. ako metaforickú entitu, *dávam* najavo, že orientácia v tomto priestore je motivovaná orientáciou v reálnom (fyzickom) priestore. (JČ0)

Získané dáta sme potom kodovali podľa formy a pragmatickej funkcie nasledovne. Formálne sme dáta zaradili do troch kategórií – slovesá (skr. VERB), napr. (4), osobné zámená (PRON o), napr. (5), a privlastňovacie zámená (PRON p), napr. (6). V prípadoch, kde boli kombinované zámená so slovesami, napr. *a ja po maďarsky dostatočne neviem* (pozri príklad č. 30 v časti 3.3), boli zámeno a sloveso kódované osobitne, keďže zámeno predstavuje alternatívu k nevyjadrenému podmetu.

- (4) Zámerne *uvádzam* väčší počet dokladov v širšom kontexte, aby bol význam skúmanej častice dostatočne preukazný. (SR8)
- (5) A pretože spisovný jazyk plní najdôležitejšie funkcie v štýle verejného styku, pripadá *mi* celkom samozrejmé, že to musí byť kodifikácia pre túto funkciu. (SR6)

⁴ Naším pôvodným zámerom bolo na tento účel použiť tagovací softvér TreeTagger (Ó Duibhín, 2016). Pri predbežnom výskume sa však jeho použitie na starších textoch ukázalo ako nespôľahlivé, napr. softvér náhodne neotagoval niektoré časti textu alebo neúplne otagoval zámená, neznačiac gramatickú osobu. Z tohto dôvodu sme použili softvér AntConc (Anthony, 2014). Zámená sme vyhľadali ako slová vo všetkých tvaroch a slovesá sme vyhľadali ako reťazec **m*, výsledky abecedne zoradili a ručne pretriedili.

⁵ Pri príkladoch uvádzame kód podkorpusu. Písmená odkazujú na časopis, t. j. *Slovenská reč* (SR) alebo *Jazykovedný časopis* (JČ), a číslce odkazujú na dekádu, napr. 9 odkazuje na roky 1990 – 1999.

- (6) Rýchlo písané znaky boli aj na strojopisných stránkach *môjho* prvého väčšieho príspevku prijatého do Jazykovedných štúdií IX, ktoré Jozef Mistrik pripravoval ako pracovník Ústavu slovenského jazyka SAV. (SR1)

Dáta sme na základe literatúry (Hyland, 2002; Čmejrková, 2007; Walková, 2019) priradili k nasledovným pragmatickým funkciám, ktoré tu radíme od najvyššej miery subjektívnej prítomnosti autora:

- osobný naratív (OSOB), autobiografická sebareprezentácia, napr. (7). Táto pragmatická funkcia sa vyznačuje vysokou mierou subjektivity, keďže približuje osobné zážitky, zväčša spojené so samotným výskumom len nepriamo;
 - autorov názor, chápanie, argumentácia (ARG), napr. (8). Pri tejto pragmatickej funkcii ide o snahu autora presvedčiť čitateľa o svojom subjektívnom pohľade, osoba vedca je teda stále výrazná;
 - autorov prínos, zistenia, výsledky (VÝSL), napr. (9). V tejto pragmatickej funkcii autor prezentuje svoje pôvodné zistenia a výsledky výskumu objektívnym spôsobom. Do popredia sa tu dostáva výskumný proces, no osoba vedca je tu stále citeľná ako pôvodca jedinečných zistení;
 - opis výskumného procesu, zdôvodnenie výberu metód (MET), napr. (10). Pri tejto pragmatickej funkcii sa do popredia dostáva samotný výskumný proces, autor vystupuje len ako pôvodca metodologických rozhodnutí;
 - odkazovanie na text (TEXT), vyjadrenie cieľov či zamerania textu, pričom autor môže odkazovať na predchádzajúci diskurz, napr. (11), nasledujúci diskurz, napr. (12), alebo iný text, napr. (13). V tejto pragmatickej funkcii osoba vedca ustupuje vedeckému textu;
 - poďakovanie a venovanie iným (ĎAK), napr. (14). S touto pragmatickou funkciou je osoba vedca v prvej osobe singuláru najviac potlačená, keďže sa vyzdvihuje iná osoba alebo osoby.
- (7) Czambelovo sympóziu pred rokom *ma* pomklo prečítať si lepšie aj jeho publikácie, kde mu ide o slovenský jazyk – a tiež o slovenskú kultúru – ako politikum. (SR0)
- (8) Podľa *mojej* mienky osudnou prekážkou bolo to, že návrh na zdokonalenie jazyka raz a navždy predpokladá jednoznačnú, úplnú a statickú referenčnú oblasť, či už by to bola sama ‚realita‘ alebo nejaká filozofická konštrukcia. (JČ9)
- (9) Podľa kartoték *som* zistila, že Sbierka krajinských zákonov (ďalej SKZ) vychádzala od r. 1868, a to na základe zákonného článku o národnostiach... (SR8)
- (10) Aby *som odstránil* heteronymiu a súčasne *si zaistil* mená pre obidva prípady... (SR8)
- (11) Ako *som* už *spomenul*... (JČ0)

- (12) Pri skúmaní syntaktickej stránky frazeologických jednotiek *budem sledovať* dva druhy vzťahov: (JČ6)
- (13) Celú analýzu *publikujem* v časopise Slavica Slovaca (2005)... (SR0)
- (14) Na vhodnosť uvedenia aj iného pádového stvárnenia *ma* upozornila recenzentka tejto štúdie. (SR1)

V prípade, že jednotlivý výskyt prvej osoby singuláru bol použitý s viac než jednou pragmatickou funkciou, kodovali sme ho podľa jeho primárnej pragmatickej funkcie. Nasledovný príklad je ukážkou prvej osoby s dvoma pragmatickými funkciami – autorov názor, chápanie, argumentácia (ARG) a odkazovanie na text (TEXT):

- (15) Aplikuje sa tu frekvenčné kritérium v rozsahu, ktorý *som odmietol* v predchádzajúcej kapitole (3.12). (SR6)

Podľa nášho názoru je v tomto príklade primárnou pragmatickou funkciou autorov názor, chápanie, argumentácia (ARG), keďže autor tu hodnotí predchádzajúci výskum a odkazovanie na text (TEXT) slúži len na lepšiu orientáciu čitateľa.

3. VÝSLEDKY

3.1. Celkový výskyt prvej osoby singuláru v korpuse

Výsledky prezentujeme v jednotlivých dekádach, t. j. 1966 – 1969, 1970 – 1979 atď. Celkový výskyt prvej osoby v oboch podkorpusoch uvádzame v Tabuľke 1. Frekvencia prvej osoby singuláru v korpuse sa pohybuje od 0,29 použitia na jeden text v sedemdesiatych rokoch až po 2,16 použitia po roku 2009. Z frekvenčného a diachrónneho hľadiska pozorujeme dva javy. Prvým je mierne stúpajúci trend použitia prvej osoby singuláru v korpuse (pozri trendovú líniu v Grafe 1). Tento trend však nie je štatisticky významný ($p = 0,611$, lineárna regresná analýza), a preto uzatvárame, že frekvencia používania prvej osoby singuláru v slovenských jazykovedných časopisoch je za posledných päťdesiat rokov približne rovnaká. Čmejrkovej (2007) tvrdenie o stúpajúcom trende v použití prvej osoby singuláru v slovenských jazykovedných textoch teda nemožno vo všeobecnosti potvrdiť.

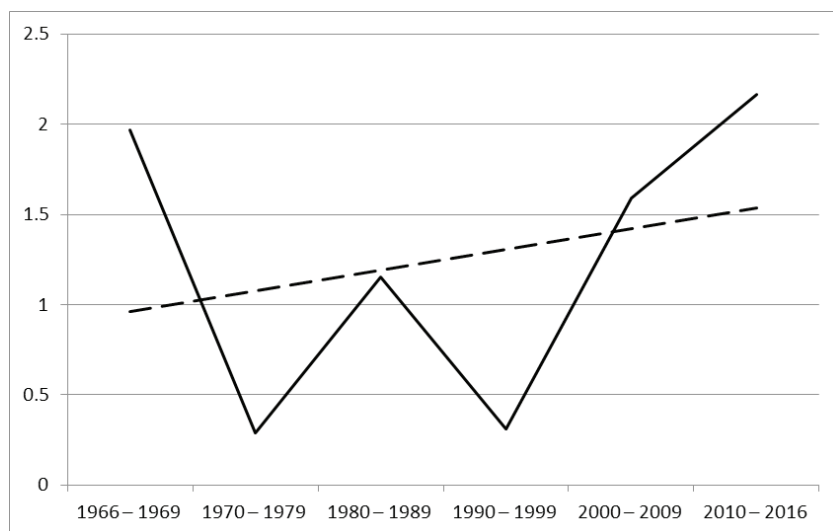
Druhým pozorovaným javom je striedanie nárastu a následného poklesu frekvencie prvej osoby singuláru (pozri Graf 1). Čmejrkovej tvrdenie o zjavnom náraste použitia prvej osoby singuláru v priebehu dekády teda platí pre osemdesiate roky, pre dekádu od roku 2000 a pre súčasnosť (od roku 2010). V sedemdesiatych a deväťdesiatych rokoch však sledujeme pokles používania prvej osoby singuláru. Toto kolísanie v priebehu dekád by bolo možné vysvetľovať spoločensko-politickými zmenami: Khoutyzová (2013, s. 8) je toho názoru, že autorský plurál v ruských vedeckých textoch sa začal používať následkom socialistického režimu, ktorý potláčal „individualitu a osobnú angažovanosť“ ruských vedcov. Takéto vysvetlenie u nás síce podporuje prudký pokles prvej osoby singuláru v sedemdesiatych rokoch, t. j.

po nástupe normalizácie, no nezodpovedá mu opätovný nárast v osemdesiatych rokoch, t. j. v čase pretrvávania socialistického zriadenia, ani opätovný pokles v deväťdesiatych rokoch, t. j. po páde socialistického režimu.

Sledované kolísanie čiastočne korešponduje s pomerným zastúpením textov, v ktorých je prvá osoba singuláru použitá, pozri Tabuľku 2 a Graf 2: Aj tu vidíme pokles v sedemdesiatych a deväťdesiatych rokoch a nárast od roku 2000. V osemdesiatych rokoch ostáva výskyt textov s použitím prvej osoby singuláru rovnaký ako v predchádzajúcej dekáde, čo však neplatí pre celkový výskyt prvej osoby singuláru v korpuse (porovnaj Graf 1). Celkové zastúpenie textov, v ktorých je prvá osoba singuláru použitá, sa pohybuje v rozmedzí od 10 % do 36 % (pozri Graf 2). Inými slovami, väčšina textov v korpuse prvú osobu singuláru vôbec nepoužíva. Z toho vyplýva, že celkový výskyt prvej osoby singuláru v korpuse je do istej miery ovplyvnený počtom textov, ktorých autori si zvolili na vyjadrenie vlastnej prítomnosti v texte použiť singulár namiesto plurálu.

	1966 – 1969	1970 – 1979	1980 – 1989	1990 – 1999	2000 – 2009	2010 – 2016
Počet textov	129	355	328	271	163	92
Celkový výskyt 1SG	257	104	379	84	259	199
Frekvencia 1SG	1,99	0,29	1,16	0,31	1,59	2,16

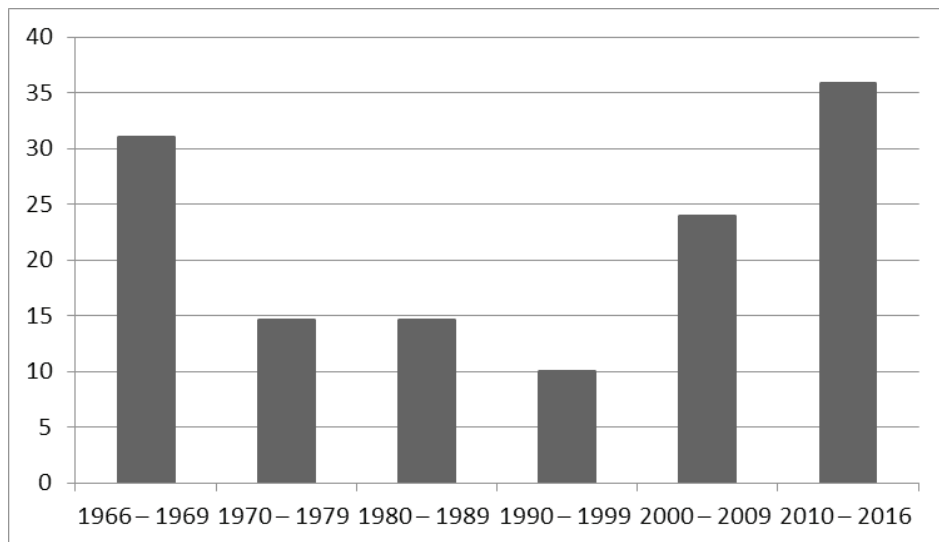
Tab. 1: Použitie prvej osoby singuláru v korpuse – celkový výskyt a frekvencia na jeden text.



Graf 1: Použitie prvej osoby singuláru v korpuse – frekvencia (plná čiara) a trendová línia (prerušovaná čiara).

	1966 – 1969	1970 – 1979	1980 – 1989	1990 – 1999	2000 – 2009	2010 – 2016
Celkový počet textov	129	355	328	271	163	92
Počet textov s 1SG	40	52	48	27	39	33

Tab. 2: Počet textov s výskytom prvej osoby singuláru v korpuse.



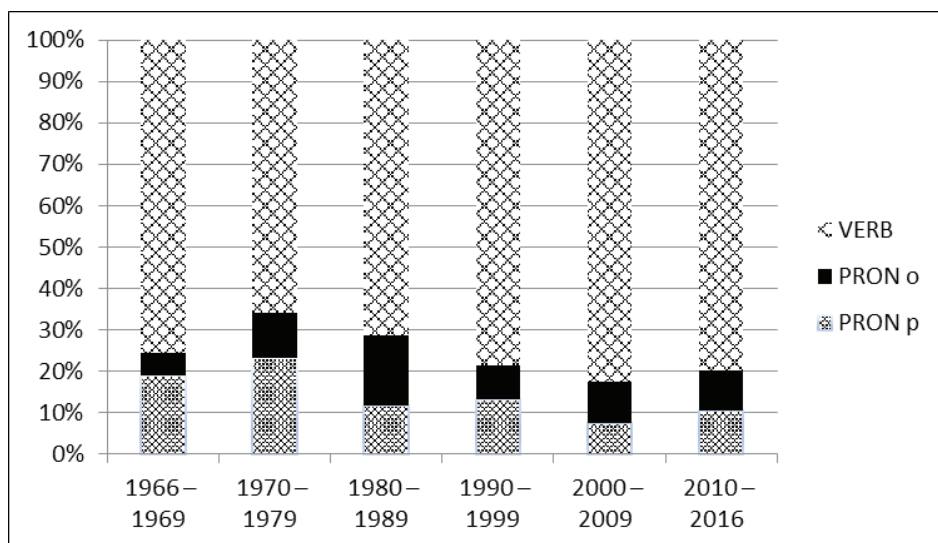
Graf 2: Percentuálne zastúpenie textov s výskytom prvej osoby singuláru z celkového počtu textov v korpuse.

3.2. Zastúpenie gramatických foriem

Pomerné zastúpenie formálnych prostriedkov vyjadrujúcich prvú osobu singuláru v korpuse uvádzame v Tabuľke 3 a Grafe 3. Najčastejším gramatickým prostriedkom sú slovesá (cca 70 – 80 %). Privlastňovacie zámená (cca 10 – 20 %) sú o niečo častejšie než osobné zámená (5 – 15 %). Od sedemdesiatych rokov vidíme mierny nárast pomerného zastúpenia sloves na úkor pronomín.

	1966 – 1969	1970 – 1979	1980 – 1989	1990 – 1999	2000 – 2009	2010 – 2016
VERB	192	68	271	66	214	159
PRON o	14	11	64	7	26	19
PRON p	48	24	44	11	19	21

Tab. 3: Zastúpenie formálnych prostriedkov prvej osoby singuláru v korpuse – celkový výskyt.



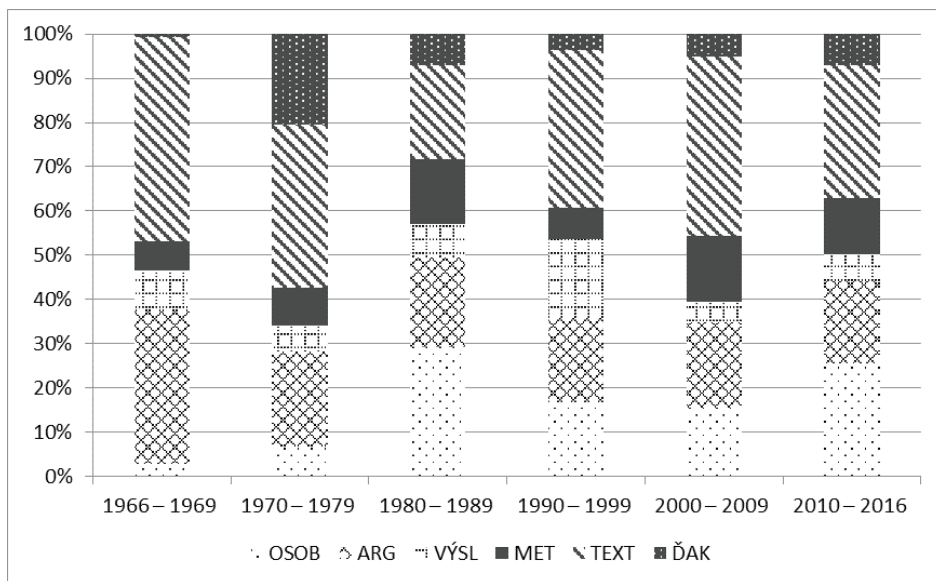
Graf 3: Percentuálne zastúpenie formálnych prostriedkov prvej osoby singuláru v korpuse.

3.3. Zastúpenie pragmatických funkcií

Výskyt jednotlivých pragmatických funkcií v korpuse uvádzame v Tabuľke 4 a Grafe 4. Najčastejšími pragmatickými funkciami sú odkazovanie na text (21 – 46 %) a autorov názor, chápanie, argumentácia (19 – 35 %), najmenej častými pragmatickými funkciami sú poďakovanie (1 – 20 %) a autorov prínos, zistenia a výsledky (5 – 18 %). Pri jednotlivých pragmatických funkciách nepozorujeme postupný nárast ani pokles, ale kolísanie, ako to bolo aj v prípade celkového výskytu prvej osoby singuláru.

	1966 – 1969	1970 – 1979	1980 – 1989	1990 – 1999	2000 – 2009	2010 – 2016
OSOB	7	7	111	14	40	51
ARG	89	22	77	16	50	37
VÝSL	22	6	28	15	12	12
MET	17	9	56	6	39	25
TEXT	117	38	80	30	105	60
ĎAK	2	21	27	3	13	14

Tab. 4: Zastúpenie pragmatických funkcií prvej osoby singuláru v korpuse – absolútna frekvencia.



Graf 4: Percentuálne zastúpenie pragmatických funkcií prvej osoby singuláru v korpuse.

Pragmatická funkcia odkazovanie na text (TEXT) je najfrekvencovanejšia vďaka svojej neutralite, keďže obracia pozornosť na text, a vďaka tomu, že slúži lepšej orientácii čitateľa v predkladanom texte tým, že špecifikuje oblasť výskumu, napr. *budem sa zaoberať* (16), zavádza pojmy, napr. *budem používať termín* (17), a uvádza príklady, napr. *uvediem ... príklad* (18). Zároveň je to príležitosť pre autora textu priviesť vlastné publikované texty do pozornosti čitateľa zaujímajúceho sa o danú tému, napr. *pozri bližšie v mojej práci* (19).

- (16) V tomto príspevku *sa budem zaoberať* faktormi, ktoré takisto ako jazyková a teritoriálna blízkosť, sociálna indexácia a vnímaná vitalita slovenčiny zohrávajú svoju úlohu v jazykovej asimilácii a retencii u Slovákov v Česku. (SR0)
- (17) V tejto komparatívningvistickej štúdii *budem používať* termín interlingválna motivácia... (SR1)
- (18) Na ukážku *uvediem* aspoň jeden príklad z Nemecka... (JČ1)
- (19) Pozri bližšie v *mojej práci* Doplnok v slovenčine (v tlači). (JČ7)

Pragmatická funkcia autorov názor, chápanie, argumentácia (ARG) patrí k najčastejším pragmatickým funkciám preto, že je zreteľným prejavom autorovho hlasu v texte, vďaka čomu sa daný príspevok jedinečne líši od iných príspevkov, napr.

podľa *môjho* úsudku (20). Autor touto pragmatickou funkciou zaujíma k citovaným a prezentovaným myšlienkam stanovisko, či už pozitívne, napr. *súhlasím* (21), alebo negatívne, napr. *nemôžem súhlasiť* (22). Zároveň má autor príležitosť uznať hranice svojho poznania, pozri príklad č. (23).

- (20) Podľa *môjho* úsudku podstata dištingtívnych príznakov je v ich vzťahovosti a identifikačnej dynamickosti. (JČ8)
- (21) S týmto stanoviskom J. Stanislava *súhlasím*, lebo práve tu sa vypracúva explicitná forma spisovnej výslovnosti. (SR6)
- (22) *Nemôžem súhlasiť* s vysvetlením, v ktorom Finsterwalder hľadá súvislosť s gréckym slovesom chalan „zostúpiť“. (JČ6)
- (23) Písmená i, í, y, ý sa používajú promiscue, bez nejakého – aspoň *mne* pochopiteľného – princípu: aj pri mäkkosti predchádzajúcej spoluhlásky sa môže vyskytnúť napísanie s y, ý (any, rýkay). (SR0)

Pragmatická funkcia osobný naratív (OSOB) je najsubjektívnejším použitím prvej osoby singuláru. Autori ňou približujú anekdoty spojené s vlastným výskumom, napr. (24), a komentujú osobnú históriu, napr. (25), alebo kolektívnu históriu, napr. (26). Vzhľadom na vysokú mieru subjektívnosti je použitie singuláru pri tejto pragmatickej funkcii prirodzenejšie než použitie autorského plurálu. Subjektívne ladené príspevky preto môžu autorov viesť k uprednostneniu prvej osoby singuláru pred plurálom skromnosti: Napríklad príspevok *Fenomén Viktor Krupa* Slavomíra Ondrejoviča (JČ0) obsahuje 15 prípadov použitia prvej osoby singuláru a príspevok *Zo spomienok hlavného redaktora Slovenskej reči* Eugena Jónu (SR8) obsahuje až 50 prípadov použitia prvej osoby singuláru. Časté používanie prvej osoby singuláru v takýchto subjektívnych príspevkoch následne do istej miery ovplyvňuje celkový výskyt prvej osoby singuláru v korpuse.

- (24) Jednému respondentovi na otázku, čo *hovorím* na to, ako rozprávajú, *som odpovedal*, že je to „slovenské nárečie ako každé iné“. (SR0)
- (25) Tento článok vznikol už roku 1973, bol určený do Vlastivedného zborníka Liptov ... ale nebol publikovaný pre známe vtedajšie príčiny – *nesmel som publikovať*. (SR9)
- (26) Kto nepoznal predchádzajúce dielo a činnosť R. Jakobsona (ako to bolo v prípade *mojej* generácie, lebo v tých časoch sa neobyčajne ostro bojovalo proti štrukturalizmu)... (JČ9)

Pragmatická funkcia opis výskumného procesu, zdôvodnenie výberu metód (MET) autorovi umožňuje predostrieť teoretické východiská, napr. *pri metodike* ...

som sa opierala o (27), predstaviť primárne zdroje, napr. *čerpám z kartotéky* (28), detailne opísať výber výskumných metód, napr. *som urobila na základe* (29), a prípadne ich odôvodniť, pozri príklad č. (30). Vďaka tejto pragmatickej funkcii je opísaný výskum replikovateľný a čitateľ môže zhodnotiť platnosť, resp. obmedzenia, výsledkov výskumu.

- (27) Pri metodike zisťovania motivačnej nasýtenosti *som sa opierala o* Furdíkovu štúdiu motivačná nasýtenosť textu v slovenčine a nemčine (Furdík, 1993, s. 125 – 138). (SR1)
- (28) V príspevku použitý materiál *čerpám z kartotéky* Slovníka slovenských nárečí a z dotazníka Vinohradníctvo (1969), ktoré sú v dialektickom oddelení JÚLEŠ SAV. (SR8)
- (29) Výber slov, ktoré počítačové programy neidentifikovali, *som urobila na základe vlastnej introspekcie a upozornení kolegov*. (JČ9)
- (30) Pretože táto brožúra do slovenčiny nikdy preložená nebola (a ja po maďarsky dostatočne neviem), *budem používať* jej český preklad Minulost, přítomnost a budoucnost česko-slovenské národní jednoty. (SR0)

Pragmatická funkcia autorov prínos, zistenia, výsledky (VÝSL) prezentuje najoriginálnejšie informácie v texte, napr. *nové objavy, ktoré som tu zhrnul* (31) a *zistil som, že* (32). Jej nízku frekvenciu v korpuse vysvetľuje fakt, že približuje čiastkové alebo celkové závery výskumu, a teda je obmedzená svojím rozsahom.

- (31) Nové objavy, ktoré *som tu zhrnul*, vedú k novým perspektívam vo výskume jazyka... (JČ9)
- (32) *Zistil som, že* to, čo bolo do istej miery záhadné v rozvoji francúzštiny z latinčiny, totiž vznik expresívnej predpony *ca-*, v skutočnosti sa dá vysvetliť porovnaním s podobnými predponami v slovanských jazykoch. (JČ6)

Pragmatická funkcia poďakovanie a venovanie iným (ĎAK) je najmenej frekventovaná vzhľadom na svoju orientáciu na inú osobu, t. j. mimo pisateľa, čitateľa i text. Autorovi dáva príležitosť vyjadriť poďakovanie tým vedcom, ktorí nejakým spôsobom prispeli k finálnemu textu, napr. (33), alebo prostredníctvom venovania vzdať úctu kolegovi, napr. (34), či inej blízkej osobe, napr. (35). Nízka frekvencia tejto pragmatickej funkcie v dátach však neznamená, že slovenskí jazykovedci vo svojich štúdiách zriedka vyjadrujú poďakovanie – dáta však nezachytávajú neosobné prostriedky s rovnakou pragmatickou funkciou, napr. *s poďakovaním* (36). Keďže použitie plurálu skromnosti s touto pragmatickou funkciou by mohlo vyznieť strojene, na vyjadrenie tejto pragmatickej funkcie po prvej osobe singuláru siahajú

aj tí autori, ktorí v odbornom texte bežne používajú autorský plurál: Napríklad Mária Ivanová-Šalingová vo svojom príspevku (SR7) používa prvú osobu singuláru len raz, a to na vyjadrenie poďakovania; podobne Jana Kesselová vo svojom príspevku (JČ1) používa prvú osobu singuláru dvakrát, v oboch prípadoch na vyjadrenie poďakovania. Uzatvárame preto, že pragmatická funkcia poďakovanie a venovanie iným (ĎAK), podobne ako pragmatická funkcia osobný naratív (OSOBY), môže autorov viesť k uprednostneniu prvej osoby singuláru pred autorským plurálom.

- (33) Za tieto doklady *d'akujem* dr. M. Majtánovi, CSc. (JČ7)
- (34) *Venujem* Jurajovi Furdíkovi k šesťdesiatym narodeninám. (SR9)
- (35) Venovanie: túto prácu *venujem* svojej starej mame, ktorá zomrela v Prahe pred jej dokončením, 5. júla 2005. (SR0)
- (36) Profesorovi Jozefovi Mlackovi k životnému jubileu *s poďakovaním* za to, že položil hlboké a stále nosné základy slovenskej frazeológie a svojimi inovačnými a inšpiratívnymi prácami udržiava túto disciplínu v skvelej kondícii. (JČ0)

4. ZÁVER

Táto štúdia analyzuje použitie prvej osoby singuláru na autorskú autoreferenciu v jazykovedných štúdiách a článkoch publikovaných v odborných časopisoch v období od r. 1966 po rok 2015. Hoci sa frekvencia prvej osoby singuláru v sledovanom období vyznačuje kolísaním, nepozorujeme štatisticky významný pokles ani nárast. Najčastejším formálnym prostriedkom vyjadrenia prvej osoby singuláru sú slovesá; najčastejšími pragmatickými funkciami sú odkazovanie na text a autorov názor, chápanie, argumentácia. Prvá osoba singuláru sa javí ako vhodnejšia pre vyjadrenie poďakovania a venovania, ako aj na opis osobného naratívu predovšetkým v subjektívne ladených príspevkoch.

Náša diachrónnu štúdiu by bolo vhodné doplniť ďalším synchronným výskumom. Jedným spôsobom rozšírenia nášho výskumu by bolo obohatenie o ďalšie vedné oblasti. Vhodná by bola tiež etnolingvistická štúdia, ktorá by prostredníctvom interview zisťovala, prečo sa autori v texte rozhodnú uprednostniť prvú osobu singuláru pred autorským plurálom, alebo naopak, prečo sa prvej osobe singuláru vo svojich textoch vyhýbajú. Takýto výskum obohatí poznanie odborného štýlu v slovenskom jazyku.

Literatúra

- ANTHONY, Laurence: AntConc. Verzia 3.4.4. Tokyo: Waseda University 2014. Dostupný na: <http://www.laurenceanthony.net> [cit. 2018-10-21].
- ANTHONY, Laurence: AntFileConverter. Verzia 1.2.0. Tokyo: Waseda University 2015. Dostupný na: <http://www.laurenceanthony.net> [cit. 2018-10-21].

- CAMERON, Deborah: Epilogue. In: *Stance and voice in written academic genres*. Eds. K. Hyland – C. Sancho Guinda. Basingstoke: Palgrave Macmillan 2012, s. 249 – 256.
- ČMEJRKOVÁ, Světlá: The (re)presentation of the author in Czech and Slovak scientific texts. In: *Jezik in slovstvo*, 2007, roč. 52, č. 3, s. 21 – 31.
- HARWOOD, Nigel: 'I hoped to counteract the memory problem, but I made no impact whatsoever': Discussing methods in computing science using *I*. In: *English for specific purposes*, 2005a, roč. 24, č. 3, s. 243 – 267.
- HARWOOD, Nigel: 'Nowhere has anyone attempted... In this article I aim to do just that': A corpus-based study of self-promotional *I* and *we* in academic writing across four disciplines. In: *Journal of Pragmatics*, 2005b, roč. 37, č. 8, s. 1207 – 1231.
- HYLAND, Ken: Disciplinary discourses: Writer stance in research articles. In: *Writing: Texts, processes and practices*. Eds. C. N. Candlin – K. Hyland. Londýn: Longman 1999, s. 99 – 121.
- HYLAND, Ken: Humble servants of the discipline? Self-mention in research articles. In: *English for Specific Purposes*, 2001, roč. 20, č. 3, s. 207 – 226.
- HYLAND, Ken: Authority and invisibility: Authorial identity in academic writing. In: *Journal of Pragmatics*, 2002, roč. 34, č. 8, s. 1091 – 1112.
- HYLAND, Ken – JIANG, Feng Kevin: Is academic writing becoming more informal? In: *English for Specific Purposes*, 2017, roč. 45, s. 40 – 51.
- CHANG, Yu-Ying – SWALES, John Malcolm: Informal elements in English academic writing: Threats or opportunities for advanced non-native speakers? In: *Writing: Texts, processes and practices*. Eds. C. N. Candlin – K. Hyland. Londýn: Longman 1999, s. 145 – 167.
- KHOUTYZ, Irina: Engagement features in Russian & English: A cross-cultural analysis of academic written discourse. In: *Teachers College, Columbia University Working Papers in TESOL & Applied Linguistics*, 2013, roč. 13, č. 1, s. 1 – 20.
- KUO, Chih-Hua: The use of personal pronouns: Role relationships in scientific journal articles. In: *English for specific purposes*, 1999, roč. 18, č. 2, s. 121 – 138.
- MARTÍNEZ, Iliana A.: Impersonality in the research article as revealed by analysis of the transitivity structure. In: *English for Specific Purposes*, 2001, roč. 20, č. 3, s. 227 – 247.
- MISTRÍK, Jozef: *Lingvistický slovník*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 2002. 295 s.
- MUR-DUEÑAS, Pilar – ŠINKŮNIENĚ, Jolanta: Self-reference in research articles across Europe and Asia: A review of studies. In: *Brno studies in English*, 2016, roč. 42, č. 1, s. 71 – 92.
- Ó DUIBHÍN, Ciarán: Windows Interface for TreeTagger. 2016. Dostupný na internete: <http://www.smo.uhi.ac.uk/~oduibhin/oideasra/interfaces/wintntinterface.htm> [cit. 2018-10-21].
- PIAČEK, Jozef – KRAVČÍK, Miloš: Pozitivismus. In: *Filit*. 1999. Dostupný na internete: <http://dai.fmph.uniba.sk/~filit/fvp/pozitivismus.html> [cit. 2018-10-21].
- SLANČOVÁ, Dana: *Praktická štylistika (Štylistická príručka)*. Prešov: Slovacontact 1996. 178s.
- WALKOVÁ, Milada: Rozdiely medzi slovenským a angloamerickým odborným štýlom na príklade jazykovedných textov. In: *Jazyk a kultúra*, 2014, roč. 5, č. 19 – 20.
- WALKOVÁ, Milada: Author's self-representation in research articles by Anglophone and Slovak linguists. In: *Discourse and Interaction*, 2018, roč. 11, č. 1, s. 86 – 105.
- WALKOVÁ, Milada: A three-dimensional model of personal self-mention in research papers. In: *English for Specific Purposes*, 2019, roč. 53, s. 60 – 73.
- WEBB, Christine: The use of the first person in academic writing: Objectivity, language and gatekeeping. In: *Journal of Advanced Nursing*, 1992, roč. 17, č. 6, s. 747 – 752.
- ZAPLETALOVÁ, Gabriela: *Academic discourse and the genre of research article*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici a Ostravská univerzita v Ostrave 2009. 234 s.

ÚSPEŠNÁ A UŽITOČNÁ VEDECKÁ PUBLIKÁCIA

LIGOŠ, Milan: Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti (Kapitoly z dejín vyučovania slovenčiny s výzvami do budúcnosti). Bratislava: Veda 2019. 240 s.

František Ruščák

Teoreticko-metodologické otázky súvisiace s vyučovaním slovenského jazyka sa v ostatných rokoch koexistenčne včlenili do samostatnej vedeckej disciplíny teória vyučovania slovenského jazyka (a literatúry), ktorá má na Slovensku dlhú vývinovú cestu s postupným kvalitatívnym rastom vyúsťujúcim do súčasnej, optimálne vyhovujúcej podoby, fungujúcej v súlade s pohybmi a výsledkami vedeckých výskumov slovistiky a slavistiky, rovnako v súlade či súvedne s funkciami a spoločenskými potrebami súčasného slovenského spisovného jazyka a predovšetkým s potrebami najnovšej školskej vyučovacej praxe. Práve z toho azda najviac pramení motív spracovania a vydania vedeckej monografie Milana Ligoša, popredného slovenského vedca didaktika a vysokoškolského učiteľa, s názvom **Vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka v minulosti, prítomnosti a budúcnosti** (Kapitoly z dejín vyučovania slovenčiny s výzvami do budúcnosti). Hneď na začiatku poznamenávam, že je to práca, ktorá dlhodobo chýbala v paradigme aktuálnej odbornej literatúry zameranej na vyučovanie slovenčiny v základných, stredných a vysokých školách s analyticko-kritickým obhliadnutím sa na jeho podoby v rokoch či storočiach za nami.

Milan Ligoš bol i je na takúto náročnú prácu pripravený. Má za sebou, ako to i sám konštatuje, dlhoročnú prax učiteľa slovenčiny a literatúry (takmer polstoročie) v základných a stredných školách vrátane súčasného postu vysokoškolského učiteľa v univerzitnom prostredí, v ktorom sa intenzívne venuje výskumne i publikačne teoreticko-metodologickým a rovnako aj praxeologickým otázkam, ktoré prezentuje v citovanej knihe.

Diachrónno-synchrónnou a analyticko-kriticky orientovanou optikou detailne a konfrontačne zmapoval všetky vektory (spoločensko-politicky determinovaných) pohybov týkajúcich sa vývinových etáp a tendencií vo vyučovaní slovenčiny od Veľkej Moravy po súčasnosť. Už tento historicko-panoramatický časový oblúk naznačuje, že spracovanie témy bolo náročné, vyžadujúce trpezlivé štúdium archívnych, často cudzojazyčných materiálov. A navyše autor v rámci pretraktovania sledovaných javov vecne a presvedčivou argumentáciou zdôrazňuje postavenie slovenčiny

v časoch pre ňu nepriaznivých, v časoch nepokojných sociálno-politických vlnobití či dokonca nepriateľských. Túto koexistenčne fungujúcu tematickú líniu čitateľ nevníma ako (iba) pozadie výkladov centrálnej témy (tém), lež ako jej systémovo-štruktúrnú súčasť.

Monografia M. Ligoša je kompozične dobre štruktúrovaná. Predurčuje ju na to prehľadne zvolená koncepcia – postupná analýza a vedecký výklad východiskových a rovnako aj základných, historicko-kauzálne sa vyvíjajúcich situácií týkajúcich sa výučby materinského jazyka, teda dejín jeho vyučovania, ktoré vymedzil do štyroch stĺpových etáp – 1. od najstarších čias po vydanie významného dobového dokumentu *Ratio educationis*, 2. od vydania uvedeného dokumentu po rok 1918, 3. od roku 1918 do začiatku 60. rokov minulého storočia a 4. od 60. rokov po súčasnosť vrátane autorových predložených výziev a potenciálnych očakávaní v budúcnosti. Z takejto koncepcie mu vychodí postup či postupy, ktoré zacielfuje na podstatné a fundamentálne miesta výkladov a argumentácií, teda na podrobnejší prehľad dejín vyučovania slovenčiny od Veľkej Moravy po súčasnosť vrátane diachrónneho pohľadu na jej charakter a na jej používateľa – slovenského národa, na dejiny vyučovania slovenčiny na podloží s témou aktuálnych vybraných pedagogických dokumentov z novšieho obdobia (konkrétne po vydaní 1. školského zákona u nás – *Ratio educationis* – 1777, 1806) a na postupy dotýkajúce sa súčasnej koncepcie vyučovania slovenčiny ako materinského jazyka.

V kapitole (1. 1.) Z diachronie slovenského jazyka (s. 14 n.) sa v stručnej chronologickej postupnosti dotýka najstarších podôb slovenčiny počnúc prehistorickým obdobím vzťahujúcim sa na praslovančinu; pokračuje sledovaním veľkomoravskej a povelkomoravskej etapy, keď „na území dnešného Slovenska okrem kultúrnej podoby domáceho jazyka (starej slovenčiny) bola kodifikovaná staroslovienčina ako spisovný jazyk.“ Historický prierez v jeho podaní pokračuje základnými údajmi od predpisovného obdobia staršieho (11. – 15. st.) a mladšieho (16. – 18. st.) po prvú bernolákovskú kodifikáciu v reči vzdelancov v kultúrnej západoslovenčine a následne po nej po štúrovskú etapu završenú kodifikovaním kultúrnej stredoslovenčiny. Poznamenávam, že uvedený historický vývinový oblúk nevybočuje z tematickej koncepcie knihy, naopak, tvorí axiologicko-východiskové pozadie počiatkov vyučovania slovenčiny. Následne sa to týka predovšetkým obdobia od vzniku Československa (1918), v ktorom už slovenčina žila síce v nových podmienkach ako štátny (úradný) a vyučovací jazyk, no bola usmerňovaná štátnou politickou tézou o jednom (československom) národe s jedným spisovným jazykom fungujúcim v dvoch variantoch – českom a slovenskom. Túto kapitolu autor zakľučuje novým obdobím, začínajúcim vydaním prvých pravidiel slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom (1940) po terajšie roky, ktoré sa vyznačujú inštitucionálnym a koncepčným výskumom spisovnej slovenčiny a jej variet či útvarov.

V týchto súvislostiach (na pozadí sociálno-politických pomerov) sú cenné a argumentačne presvedčivé Ligošove analýzy základných míľnikov postupného a systémového kreovania vyučovania slovenčiny. Ide najmä o tieto hybné páky: prvý školský zákon *Ratio educationis* (1777), ktorým bola prvýkrát ustanovená povinná školská dochádzka s cieľom získať „elementárnu gramotnosť, t. j. čítať, písať a počítat’ v materinskom – slovenskom jazyku“ (s. 25). Pre vyučovanie slovenčiny ako materinského jazyka zdôrazňuje význam kodifikačných prác A. Bernoláka, L. Štúra a M. M. Hodžu, zástoj Matice slovenskej a Gymnázia A. Sládkoviča v B. Bystrici (1850), v ktorom sa po prvý raz začalo vyučovanie slovenčiny ako vyučovacieho (sic) jazyka. Posilňovanie tejto tendencie nastalo po vzniku patronátnych slovenských gymnázií v Revúcej, Martine a Kláštore pod Znievom a učiteľských ústavov pre učiteľov ľudových škôl. Autor monografie upozorňuje na skutočnosť, že do roku 1918 sa vyučovanie slovenčiny uberalo protichodnými tendenciami – na jednej strane sledovalo posilňovanie komunikačných činností a vyjadrovacích schopností žiakov, na druhej strane často trpelo náučno-memorovacím prístupom k poznatkom o materinskom jazyku, dôrazom na katechetickú a formálno-gramatickú koncepciu teoretizovania a encyklopedizmu.

Od roku 1918 po obdobie 60. rokov boli spočiatku vytvorené dobré podmienky na to, „aby sa spisovná slovenčina ako jedna z podôb jednotného československého jazyka stala štátnym a vyučovacím jazykom na všetkých stupňoch vzdelávania“ (s. 28) a zároveň v tejto súvislosti pripomína neblahý vplyv ideológie čechoslovakizmu a po roku 1948 zasa ideologický vplyv školských riadiacich orgánov riadených komunistickou stranou, ktoré prikazovali zahrňovať do učebných osnov a do obsahu vyučovania slovenského jazyka a najmä literatúry komunistické ideologické myšlienky často aj spôsobom nesystémového inkorporovania týchto ideí do tematických plánov a metodických postupov vo vyučovaní.

Značnú časť výkladov M. Ligoša nachádzame v 2. kapitole s názvom Dejiny vyučovania slovenčiny v pedagogických dokumentoch novšieho obdobia. Ide v nej o pohľad na vyučovanie slovenčiny v Učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule, v prvom slovenskom štátnom gymnázii v B. Bystrici, o podrobnejší výklad metodической príručky *Listár z polovice 19. storočia*, o ktorej hovorí: „Ak by sme jej spracovanie porovnali s požiadavkami medzinárodného merania čitateľskej gramotnosti v testovaní PISA krajín OECD..., tak vidíme jej aktuálnosť pre školy nielen z hľadiska historickej doby, ale aj vo svetle trendov vzdelávania v 21. storočí“ (s. 95). Tu poznamenávam v súlade s autorom, že aj tento, azda menej známy pedagogický dokument potvrdzuje, že dakedy nie je na škodu veci obrátiť pedagogicko-vzdelávaciu pamäť dozadu (týka sa to najmä administratívno-riadiacich školských orgánov) a funkčne využiť to, čo by výučbe vyhovovalo a prosperovalo. Je nespornou zásluhou autora monografie, že na tento dokument aktualizovaním funkčne upozorňuje.

Zásadnú zmenu vo vyučovaní slovenčiny, ako som to už vyššie uviedol, vyvolali udalosti po roku 1948, keď nastúpila tendencia unifikácie s cieľom vybudovať model jednotného školstva (zákon č. 95 Zb). Toto bolo „teoreticko-metodologickým“ podložíom nastupujúcej výučby formálnej gramatiky so zreteľným zanedbávaním komunikačnej funkcie jazyka. Na týchto miestach osobitne vystupuje do pozornosti súčasných učiteľov slovenčiny toto autorovo konštatovanie: „... napriek rôznym vylepšujúcim či inovačným zákonom, nariadeniam, pokynom i reformám sa toto prejavuje aj v súčasných koncepciách“ (s. 33).

Pre čitateľov a, verím, aj aktívnych používateľov sledovanej Ligošovej monografie sú závažné nasledujúce kapitoly s názvami Z vybraných prác pred rokom 1989 pre súčasnú teóriu a prax vyučovania slovenčiny (s. 117 n.) a Základné tendencie v dejinách vyučovania slovenčiny (s. 160 n.). V prvej sa dozvedáme o kreovaní didaktiky materinského jazyka začiatkom 60. rokov ako mladšej vednej disciplíny do priestoru novej, theoreticko-metodologickej inovovanej teórie vyučovania slovenského (materinského) jazyka a literatúry; na jej etablovaní mali zásluhu tvoriví učitelia všetkých stupňov škôl (osobitnú pozornosť venuje jednej z prác autora tejto recenzie; pozri aj ďalej) vrátane vysokých a rovnako aj známi jazykovedci (Nitrianska literárno-komunikačná škola, časopis Slovenský jazyk a literatúra v škole, Kultúra slova, vedecké zborníky z konferencií o vyučovaní slovenčiny; činnosť Výskumného ústavu pedagogického v Bratislave a i.). Nesporne dôležitý a z dnešného pohľadu stále aktuálny je zástož V. Betákovvej – zakladateľky modernej teórie vyučovania slovenčiny, ktorá tu má fundamentálne miesto; je dobré a spravodlivé, že M. Ligoš jej venuje výraznejšiu pozornosť, pretože V. Betákovú si rovnako vážia nielen starší, ale aj mladší učitelia slovenčiny. Pri vyratúvaní a stručnej charakteristike Betákovvej vedeckých prác zdôrazňuje, že okrem nej, ako aj súvedne s ňou na základných koncepčných prácach smerujúcich k prehľbovaniu teórie vyučovania slovenčiny, majú zásluhu aj známi jazykovedci (Findra, Horecký, Miko, Mistrík, Kačala, Rýzková, Tarcalová...). Do popredia vystupuje najmä F. Miko, jeho práca Sloh a rovnako aj prínos jeho známej teórie o výrazových kategóriách na línii operatívnej – ikonickosť.

Nielen autorovi tohto textu je známa zásluha, vzťahujúca sa na vyučovanie slovenčiny, dvoch pracovníkov VÚP v Bratislave – oboch metodikov a autorov kníh o didaktike slovenčiny – Jozefa Ballaya a N. Ihnátkovej. J. Ballay svojimi metodikami pre základné a stredné školy oslovil takmer všetkých učiteľov nášho materinského jazyka. M. Ligoš dobre urobil, ak oboch uvádza, lebo, zdá sa mi, že sa v spleti súčasných školských reforiem na nich dakedy zabúda, pričom ide o autorov, ktorých práce rezonovali (predovšetkým J. Ballaya) aj v zahraničí. Do radu úspešných a autorsky tvorivých učiteľov slovenčiny zaradil J. Janeka, E. Cesnakovú, M. Kikťavú, Ž. Tarcalovú, M. Záhradkovú, F. Ruščáka a i. Podrobnejšie analyzuje „... pozoruhod-

nú prácu F. Ruščáka, ktorá sa môže stať inšpiračným zdrojom učiteľov aj v súčasnej koncepcii vyučovania SJL“ (s. 129 n.). Ide o prácu Nácvik invencie, kompozície a štylizácie na hodinách slohu (SPN Bratislava 1971, 100 s.). Po podrobnej analýze citovanej práce M. Ligoš píše: „... ide o aktuálne dielo spred polstoročia (!)..., ktoré jednoznačne je orientované na efektívne rozvíjanie jazykovej kultúry a komunikačnej kompetencie žiakov“ (s.135), dokonca v závere uvádza, že „... bolo by vhodné a užitočné, aby po istých úpravách (tzv. „dobové stopy“, pozn. F. R.) bola táto práca opäť vydaná ako metodická príručka pre učiteľov slovenčiny“ (s. 135).

V záverečných kapitolách monografie sú v chronologickej postupnosti zachytené tendencie vyučovania v 70. rokoch s cieľom priblížiť vtedajšie (aj normalizačiou poznačené) tendencie vyučovania slovenčiny v zmysle dokumentu *Ďalší rozvoj československej výchovno-vzdelávacej sústavy – 1976*, keď do popredia vystúpila jednota gramatickej a slohovej zložky. V tejto súvislosti autor nemohol nespomenúť zásluhnú prácu opôr slovenskej didaktiky slovenčiny V. Betákovvej a Ž. Tarcalovej s názvom *Didaktika materinského jazyka* (SPN Bratislava, 1981).

V recenznom texte monografie sa dostávam do priestoru jej záverečných kapitol; v jednej z nich autor zdôrazňuje (vidím a vnímam to akoby jeho krédo či jedno z nich; F. R.), že po porovnaní aktuálnych vzdelávacích programov slovenčiny, češtiny a nemčiny môže vecne a argumentačne presvedčivo konštatovať toto: „... súčasné centrálné pedagogické dokumenty na vyučovanie slovenčiny v SR treba zjednotiť, skrátiť a sprehľadniť, aby sa vyznačovali zrozumiteľnosťou a inštruktívnosťou na ich aplikáciu v konkrétnych podmienkach pedagogickej praxe“ (s. 162). A dodáva: „Komparácia ukázala, že do centra pozornosti sa má dostať človek , t. j. žiak, žiaci, učiteľ, učiteľia (aj rodičia)“ (s. 162). Do čitateľsko-odbornej pozornosti ponúkam či priam núkam Ligošove náhľady a hodnotenia základných a pritom neraz aj protichodných tendencií v dejinách vyučovania slovenčiny, ktoré enumeratívne a podrobne predstavuje prehľadne v 24 hodnotovo-výpovedných argumentoch (s. 164 – 165).

V kapitole 3. 2. – Charakteristika súčasnej koncepcie vyučovania slovenčiny – sa pristavením dotknem toho, na čo už M. Ligoš viackrát upozornil vo svojich publikovaných prácach a teraz to syntetizuje; učiteľom (a nielen im, lež všetkým zainteresovaným vrátane ministerstva školstva; F. R.) ponúka aj tézu, že vzostup demokracie a civilizačného posilňovania spisovno-jazykového života „spôsobuje dôraz na socio-kultúrne, pragmatické a komunikačno-kognitívne osvojenie si materinského jazyka v intenciách jeho prirodzeného ovládania..., pričom týmto spôsobom sa dostáva do popredia isté napätie medzi inštitucionálnym osvojením si, používaním a zaobchádzaním so spisovným jazykom a prirodzenou jazykovou kultúrou“ (s. 166). Metodologicky sa tu opiera o viaceré práce J. Dolníka, ktorý presadzuje myšlienku o zvyšovaní prirodzenosti jazyka ako bežne používaného jazykového

útvaru väčšiny Slovákov. Dnes sa, podľa M. Ligoša, jazyk prezentuje ako prirodzený fenomén kultúrnej vybavenosti človeka a na pozadí tejto axiomy sa tvorí, resp. sa má tvoriť aj koncepcia vyučovania slovenčiny tak, aby ako „... učebný predmet prispievala k rozvoju týchto kľúčových kompetencií žiaka: komunikačnej, kognitívnej, personálnej, sociálnej a kultúrnej“ (s. 173). Aby sa, ako autor uvádza, tento cieľ dosiahol či dosahoval, treba dosiahnuť stav, aby v školskom vzdelávaní mali jazyk a komunikácia kľúčové postavenie ako základná vzdelávacia oblasť; túto perspektívu vidí „... najmä v kontexte úzkeho prepojenia s najnovšími lingvisticko-komunikačnými a pedagogicko-psychologickými poznatkami“ (s. 177).

Osobitne cenná je autorova vízia vyučovania slovenčiny v budúcich rokoch, ktoré rámcovo vymedzuje v troch základných tematických okruhoch: prvý sa vzťahuje na najnovšie aktuálne jazykovedné a literárnovedné poznatky „... so zreteľom na moderné konceptuálne kurikulum, t. j. kognitívny model daného vedného odboru usporiadaného z hľadiska didaktickej komunikácie“ (s. 201); v tejto – a nielen v tej – súvislosti uvádza Ľ. Liptákovú (et al., 2015), ktorá je vedúcou autorkou úspešnej monografie *Integrovaná didaktika slovenského jazyka a literatúry pre primárne vzdelávanie*; druhý tematický okruh sa dotýka prípravy a spracovania celého vzdelávacieho programu v zmysle platných legislatív – zákonov a vyhlášok – a rovnako platných pedagogických dokumentov a v zhode s Ľ. Liptákovou koncepcie smerovať k didaktickému a edukačnému systému, k projektu smerujúcemu k dosiahnutiu kurikula; tretí tematický okruh má povahu presahujúcu tému monografie, no je s ňou v inkluzívnom vzťahu; M. Ligošovi ide o to, aby učiteľ mal iný spoločensko-kultúrny status než doposiaľ, lebo je zástancom tézy, že „inovatívna reforma školy a vzdelávania ťažiskovo stojí na kvalitných a kompetentných učiteľoch“, pričom „je najvyšší čas... učiteľovi vrátiť status, ktorý vychádza z vážnosti, dôstojnosti tohto povolania pre dobro ľudí a spoločnosti“ (s. 215). Toto konštatovanie, a to podčiarkujem, nie je v podobe apoteózy, ako by sa niekto domnieval, ale vystihuje základ uchopenia všetkého, o čo M. Ligošovi ide. Monografiu funkčne podporuje aj bohatá literatúra, pramene a dokumenty v abecednom poradí.

Záverom jednoznačne konštatujem, že profesor Milan Ligoš napísal užitočnú a tematicky ojedinelú prácu, ktorá doposiaľ v sledovanej teoreticko-praktickej oblasti chýbala. Jej vydaním sa čitateľ pod historicko-panoramatickým oblúkom mnoho dozvie o tom, ako to bolo a prečo, ako to je a rovnako ako si tento špičkový odborník v teórii a praxi vyučovania slovenského jazyka predstavuje jeho optimálnu koncepciu realizovanú v slovenských školách.

SPRÁVA O ČINNOSTI JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV ZA ROK 2019¹

Sibyla Mislovičová

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Bratislava*

V uplynulom roku pokračovali pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v sústredenej vedeckovýskumnej činnosti v oblastiach stanovených domácimi a medzinárodnými výskumnými projektmi, ako aj v jazykovoporadenskej a vedecko-popularizačnej činnosti. Výsledky svojich výskumov priebežne publikovali vo vedeckých a odborných publikáciách a časopisoch a takisto ich prezentovali na vedeckých konferenciách doma i v zahraničí. Naďalej pôsobili ako členovia domácich a medzinárodných vedeckých organizácií a komisií, intenzívne spolupracovali s vysokými školami a inými významnými inštitúciami a realizovali výchovu doktorandov.

I. PERSONÁLNE ZASTÚPENIE A ORGANIZAČNÉ ČLENENIE

V Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (ďalej JÚĽŠ) bolo v roku 2019 v pracovnom pomere 63 zamestnancov, z toho 52 vedecko-výskumných pracovníkov (28 vedeckých a 24 odborných pracovníkov s vysokoškolským vzdelaním), 11 pracovníkov (z toho traja s vysokoškolským vzdelaním) zabezpečovalo ekonomický a technický chod ústavu vrátane sekretariátu a knižnice. V priebehu roka ukončilo pracovný pomer päť pracovníkov a 10 bolo prijatých (na rozličné pracovné úväzky).

Pracovisko sa člení na šesť oddelení, a to oddelenie sociálnej lingvistiky (vedúca oddelenia PhDr. Lucia Molnár Satinská, PhD.), oddelenie súčasnej lexikológie a lexikografie (vedúca oddelenia Mgr. Bronislava Chocholová, PhD.), oddelenie jazykovej kultúry a terminológie (vedúca oddelenia PhDr. Sibyla Mislovičová), dialektologické oddelenie (vedúca oddelenia Mgr. Katarína Balleková, PhD.), oddelenie dejín slovenčiny, onomastiky a etymológie (vedúca oddelenia Mgr. Iveta Valentová, PhD.) a oddelenie Slovenského národného korpusu (vedúca oddelenia Mgr. Jana Levická, PhD.).

¹ Pripravené z podkladov Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Viac na https://www.juls.savba.sk/attachments/vyrocná_sprava/2019.pdf.

II. VEDECKOVÝSKUMNÁ ČINNOSŤ

V roku 2019 boli pracovníci ústavu riešiteľmi 20 pokračujúcich i nových domácich a zahraničných vedeckých projektov a výskumných úloh.

II.1. DOMÁCE PROJEKTY

Z jedenástich domácich vedeckých projektov bolo deväť projektov podporovaných agentúrou VEGA.

V šiestich projektoch je koordinátorom JÚLŠ SAV – *Slovník súčasného slovenského jazyka 6. etapa (Koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)* (zodpovedná riešiteľka N. Janočková), *ETYMO – etymologická databáza slovenskej lexiky (2. etapa)* a *súvisiaci etymologický výskum* (zodpovedný riešiteľ Ľ. Králik), *Slovanský jazykový atlas – odraz prirodzeného vývinu jazyka* (zodpovedný riešiteľ M. Chochol), *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* (zodpovedný riešiteľ S. Ondrejovič), *Slovník slovenských nárečí* (zodpovedný riešiteľ M. Smatana) a *Výskum lexiky slovenských terénnych názvov – 2. etapa* (zodpovedná riešiteľka I. Valentová).

Ústav je koordinátorom jedného projektu ŠPVV (Štátny program výskumu a vývoja) – *Slovenský národný korpus* (zodpovedná riešiteľka M. Šimková).

Pracovníci ústavu sa podieľajú aj na štyroch domácich projektoch, v ktorých JÚLŠ nie je koordinátorom. Z toho tri sú podporované agentúrou VEGA – *Exolingválna komunikácia v korpusovom spracovaní* (zodpovedná riešiteľka z JÚLŠ K. Gajdošová, koordinátor Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici), *Menšinová varieta maďarského jazyka na Slovensku* (zodpovedná riešiteľka z JÚLŠ L. Molnár Satinská, koordinátor Fakulta stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre) a *Synchrónne modely a modelovanie chrématoným* (zodpovedná riešiteľka z JÚLŠ N. Kolenčíková, koordinátor Katedra slovenského jazyka a komunikácie FF UMB v Banskej Bystrici). Jeden z projektov je podporovaný agentúrou APVV – *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment* (zodpovedná riešiteľka z JÚLŠ L. Molnár Satinská, koordinátor Katedra maďarského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty UK v Bratislave).

II.2. MEDZINÁRODNÉ PROJEKTY

Pracovníci ústavu sú riešiteľmi deviatich medzinárodných projektov.

V rámci medziakademických dohôd (MAD) sú to tri projekty – *Analýza bulharsko-slovenských/slovensko-bulharských lexikálnych dát pomocou metód počítačového spracovania jazyka* (koordinátor JÚLŠ, zodpovedná riešiteľka M. Šimková, spoluriešiteľia z Bulharska), *Slovanský jazykový atlas* (koordinátor Medzinárodná komisia pre Slovanský jazykový atlas pri Medzinárodnom komitáte slavistov, zod-

povedný riešiteľ z JÚLŠ M. Chochol, spoluriešitelia z Bulharska, Bosny a Hercegoviny, Bieloruska, Česka, Nemecka, Chorvátska, Macedónska, Poľska, Ruska, Srbska, Slovinska, Ukrajiny) a *Nové kvality a hodnoty v súčasných slovanských jazykoch* (koordinátor Inštitút slavistiky Poľskej akadémie vied, zodpovedná riešiteľka z JÚLŠ SAV J. Wachtarczyková).

Dva projekty sa riešia v rámci programu COST – *European network for Web-centred linguistic data science (Nexus Linguarum)* (Európska sieť pre webovocentrickú lingvistickú dátovú vedu (zväzok jazykov), koordinátor Universidad de Zaragoza, Španielsko, zodpovedný riešiteľ z JÚLŠ R. Garabík, spoluriešitelia zo 41 inštitúcií) a *European Network for Combining Language Learning with Crowdsourcing Techniques; enetCollect* (Európska sieť na prepájanie jazykového vzdelávania a techník crowdsourcingu, koordinátor European Academy of Bozen/Bolzano, Taliansko, zodpovedná riešiteľka M. Šimková).

Dva projekty sa realizujú v rámci programu Horizont 2020 – *European Language Grid* (Európska jazyková sieť, koordinátor Deutsches Forschungszentrum für Künstliche Intelligenz, Nemecko, zodpovedný riešiteľ z JÚLŠ R. Garabík, spoluriešitelia z deviatich krajín) a *European Lexicographic Infrastructure (ELEXIS)* (Európska lexikografická infraštruktúra, koordinátor Jože Stefan Institute, Slovinsko, ústav má zatiaľ status pozorovateľa, zodpovedný z JÚLŠ V. Benko).

Jeden projekt je podporovaný z iných európskych programov – *Multilingual Resources for CEF.AT in the legal domain (MARCELL)* (Viacjazyčné zdroje pre CEF.AT v oblasti práva (MARCELL), koordinátor Magyar Tudományos Akadémia, Maďarsko, zodpovedný riešiteľ z JÚLŠ R. Garabík, spoluriešitelia z Bulharska, Chorvátska, Maďarska, Poľska, Rumunska a Slovinska).

Na pracovisku sa rieši jeden bilaterálny projekt, ktorého koordinátorom je JÚLŠ, a to *Dohoda o spolupráci medzi Jazykovedným ústavom L. Štúra Slovenskej akadémie vied a Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku* (zodpovedný riešiteľ S. Ondrejovič).

Okrem toho v rámci členstva v medzinárodnej organizácii European Federation of National Institutions for Language (EFNIL) sa J. Choleva podieľa na riešení troch projektov – *The European Language Monitor* (Európsky jazykový monitor), *European Languages and their Intelligibility in the Public Space* (Európske jazyky a ich zrozumiteľnosť vo verejnej sfére) a *Language Legislation in Europe* (Jazyková legislatíva v Európe), ktorého je hlavnou riešiteľkou.

III. PUBLIKAČNÁ A EDIČNÁ ČINNOSŤ

Výsledky, resp. čiastkové výsledky vyplývajúce z riešenia projektov publikujú pracovníci ústavu priebežne v podobe rozličných výstupov. K najvýznamnejším za rok 2019 patria tieto knižné publikácie a elektronické databázy:

1. *Človek a jeho jazyk. 4. Terminologické inšpirácie profesora Jána Horeckého – Man and His Language. 4. Selected Terminological Papers of J. Horecký.* Eds. Jana Levická, Miroslav Zumrík, rec. Jozef Štefčík, Markéta Štefková, Marián Zouhar. Bratislava: Veda 2019. slov. mutácia 188 s., angl. mutácia 209 s. ISBN 978-80-224-1740-2.

Vo štvrtom voľnom pokračovaní série *Človek a jeho jazyk* sa editori usilujú predstaviť dielo Jána Horeckého ako zdroj inšpirácií pri ďalšom skúmaní jazyka a terminológie v historickom i systémovom aspekte. Publikácia prináša výber štúdií a textov J. Horeckého, v ktorých sa autor zamýšľal nad kľúčovými terminologickými a onomaziologickými otázkami, akými sú teoretické otázky terminológie, vzťah termínu a pojmu, onomaziologické hľadisko terminotvorby či sémantické vzťahy v terminológii, jej interlingválne skúmanie a ustáľovanie slovenskej terminológie. Špecifickosťou tohto zväzku je bilingválne slovensko-anglické spracovanie, ktorého cieľom je sprostredkovanie terminologického uvažovania a prác profesora Jána Horeckého nielen slovenskému, ale aj zahraničnému čitateľovi.

2. *FERENČÍKOVÁ, Adriana: Poklady pod povrchom slov ukryté. Výber z diela.* Eds. Katarína Balleková, Ľubica Dvornická, Gabriela Múcsková, Miloslav Smatana. Bratislava: Veda 2019. 480 s. ISBN 978-80-224-1800-3.

Publikácia vyšla pri príležitosti životného jubilea významnej osobnosti slovenskej dialektológie, rešpektovanej aj v širšom slovanskom dialektologickom spoločenstve. Odbornej verejnosti prináša najrozsiahlejší výber vedeckých textov A. Ferenčíkovej, pôvodne uverejňovaných v rôznych lingvistických časopisoch, zborníkoch či príležitostných knižných dielach domácej aj zahraničnej proveniencie, ktoré dosiaľ neboli publikované v inom súbornom vydaní. Vedecké texty, tvoriace jadro publikácie, sú rozdelené do troch hlavných kapitol: *Lexika v zrkadle areálovej lingvistiky*, *Gramatické slová v zrkadle syntaktických vzťahov* a *Sondy do vývinu jazyka*, v ktorých sa v najreprezentatívnejšej podobe ukazuje rámec autorkinho vedeckého záberu. Odkrýva v nich málo známe a často nevnímané gramatické a lexikálne osobitosti nárečí a zásadne posúva lingvistické poznanie areálovej diferencovanosti jazyka, jeho dynamiky a vývinu.

3. *Konvergenie a divergencie v propriálnej sfére. 20. slovenská onomastická konferencia. Zborník referátov.* Eds. Alexandra Chomová, Jaromír Krško, Iveta Valentová, rec. Artur Gałkowski, Milan Majtán, Pavol Žigo. Bratislava: Veda 2019. 539 s. ISBN 978-80-224-1732-7.

Zborník zahŕňa štúdie prezentujúce výsledky klasických výskumov a analýz onymie, ako aj súčasné trendy a metodologické postupy v onomastike s prihliadnutím na interdisciplinárne aspekty. Príspevky sú zamerané na všeobecné teoretické otázky onomastiky, onomastickú metodológiu a predovšetkým na problematiku onomastickej terminológie a na analytické spracovanie a syntézu toponymického,

antroponymického a chrématického materiálu. Nechýbajú ani príspevky z oblasti literárnej onomastiky.

4. *Jazykovedný časopis*, 2019, roč. 70, č. 2 – *SLOVKO 2019*. Eds. Jana Levická, Miroslav Zumrík.

Tematické číslo Jazykovedného časopisu obsahuje príspevky slovenských a zahraničných autorov z oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka, korpusovej lingvistiky, jazykovej dynamiky a zmien. Príspevky sú rozdelené do štyroch tematických celkov. Prvú časť tvoria štúdie opierajúce sa o korpusy, resp. vychádzajúce z nich, ako aj štúdie zamerané na oblasť tzv. Digital Humanities. Druhú skupinu príspevkov tvoria tie, ktoré sa venujú otázkam budovania korpusov a digitálnych infraštruktúr. Predmetom tretej skupiny príspevkov je tvorba a využívanie jazykových zdrojov a príspevky vo štvrtnej skupine sa zaoberajú tradičnými výskumnými úlohami počítačového spracovania prirodzeného jazyka. Rôznorodosť v čísle prezentovaných prístupov, výskumných otázok, zdrojov a nástrojov je dôkazom životaschopnosti a pokračujúceho rozvoja korpusovej lingvistiky a príbuzných odborných oblastí. Všetky príspevky sú v anglickom jazyku a sú dostupné aj online (<http://www.juls.savba.sk/ediela/jc/2019/2/jc19-02.pdf>).

5. ŠIMKOVÁ, Mária – LEVICKÁ, Jana – DEBNÁR, Marek. *Dynamické javy v súčasnej slovenčine a jej výskume*. Zomp. red. Mária Šimková, rec. Mária Bujalková, Jana Hoffmannová, Tibor Žilka. Bratislava: Veda 2018. 194 s. ISBN 978-80-224-1679-5.

V monografii sa reflektujú zmeny v súčasnej slovenčine, v jej skúmaní a opise, ktoré súvisia s vývinom celého jazykového spoločenstva i s novými metódami a možnosťami výskumu jazyka a textových útvarov. Autori sa zamerali na niekoľko oblastí: pravopis alebo adaptácia prevzatých slov, lexikológia vrátane terminológie, štylistika s presahom do dištančného čítania. Premennivé vlastnosti jazykového systému slovenčiny a sondy do pohybov v parole sú dokumentované na báze dát Slovenského národného korpusu s názornými ukážkami efektívneho využitia korpusových zdrojov a metód korpusovej lingvistiky.

6. NOVÁK, Ľudovít: *Súborné dielo. I. diel (1929 – 1934)*. Eds. Júlia Behýlová, Slavomír Ondrejovič, Ján Sabol, rec. Daniela Slančová, Miroslav Dudok. Bratislava: Veda 2019. 528 s. ISBN 978-80-224-1777-8.

Prvý zväzok súborného diela Ľudovíta Nováka (1908 – 1992) obsahuje chronologicky usporiadané žánrovo rôznorodé texty Ľudovíta Nováka z rokov 1929 až 1934, ktoré boli publikované v rozličných jazykoch a na rozličných miestach. Ľ. Novák bol priamym účastníkom jazykových „zápasov“ o slovenčinu hlavne v 30. rokoch 20. storočia, písal o jazykovej situácii na Slovensku po vzniku Československej republiky, o príprave *Pravidiel slovenského pravopisu* (1931), o založení časopisu *Slovenská reč*, o prácach na slovenskej odbornej terminológii, o vývine a cha-

raktere básnickej reči, o používaní slovenčiny v rozličných sférach spoločenského života atď. Slovenskej lingvistiky zanechal vzácny vedecký odkaz v ortoepii a ortografii, v interpretácii umeleckého štýlu, v synchronickej a historickej fonológii, v dejinách slovenského jazyka i vo všeobecnej jazykovede. Texty v prvom z troch pripravovaných zväzkov vychádzajú v podobe zodpovedajúcej pôvodnej jazykovej norme z konca 20. a začiatku 30. rokov 20. storočia.

7. KRÁLIK, Ľubor: *Stručný etymologický slovník slovenčiny*. 2., opravené vyd. Bratislava: Veda 2019. 704 s. ISBN 978-80-224-1767-9.

V novom vydaní tejto slovníkovej príručky, určenej okrem jazykovedcov aj širšej kultúrnej verejnosti a všetkým záujemcom o slovenský jazyk, boli uskutočnené zmeny súvisiace s opravou drobných chýb, ktoré neboli odstránené počas prípravy prvého vydania, ako aj s modifikáciou niektorých formulácií použitých v texte jednotlivých hesiel.

8. *Slovensko-španielsky paralelný korpus par-skes-1.0*.

V roku 2019 bola verejnosti sprístupnená prvá verzia Slovensko-španielskeho paralelného korpusu. V tejto špecifickej textovej databáze je korpusovo spracovaných celkovo 77 prekladov textov: zo španielčiny do slovenčiny, zo slovenčiny do španielčiny, z iných jazykov do slovenčiny aj španielčiny. Slovensko-španielsky paralelný korpus predstavuje užitočný zdroj využiteľný nielen v lingvistickom výskume a didaktike španielskeho jazyka, ale aj v translatológii.

9. *Rozličnosti o slovenčine*. Eds. Sibyla Mislovičová, Iveta Vančová, rec. Daniela Slančová, Lucia Molnár Satinská. Bratislava: Veda 2019. 272 s. ISBN 978-80-224-1790-7.

Publikácia je voľným pokračovaním knižky *Spytovali ste sa* (2017) zostavenej z kratších príspevkov, ktoré vychádzali vo vedecko-popularizačnom časopise pre jazykovú kultúru a terminológiu Kultúra slova od jeho založenia (v r. 1967) v rubrike *Spytovali ste sa*. Tentoraz editorky vybrali a upravili z vyše päťdesiatich ročníkov časopisu mierne rozsiahlejšie príspevky prevažne z rubriky *Rozličnosti*, ktoré sa týkajú viacerých oblastí používania slovenčiny (pravopisu, tvorenia a ohýbania slov, používania cudzích mien a priezvisk, predložiek, geografických názvov ap.). Kritériom pri výbere bola aktuálnosť tém aj v súčasnosti. Zámerom publikácie je poskytnúť nielen profesionálnym používateľom slovenčiny (napr. učiteľom, prekladateľom či redaktorom), ale aj iným záujemcom o slovenský jazyk užitočnú pomôcku.

10. *Očami slovenských jazykovedcov. Rozhovory o premenách jazyka a jeho výskumu na Slovensku*. Zost. Jana Wacharczyková a kol., rec. Tomáš Horváth, Vladimír Patráš. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV a SAP – Slovak Academic Press 2019. 240 s. ISBN 978-80-89607-74-7.

Kniha rozhovorov so štrnástimi významnými slovenskými jazykovedcami staršej i najstaršej generácie je prvým ucelenejším príspevkom do orálnej histórie slovenskej

jazykovedy. Na prítlačlivosti dodáva publikácii skutočnosť, že osobnosti jazykovedcov sa predstavujú i zo svojej ľudskej stránky – väčšina z nich sa ponára aj späť do mladých liet, keď ešte neboli vedeckými pracovníkmi a profesormi, ale mladými ľuďmi hľadájúcimi svoju cestu v živote, a odpovedajú na otázku, prečo sa ich osudom stal jazyk a jeho výskum. Rozhovory však majú aj svoju vedeckú stránku, ktorá je v nich dominantná: jazykovedci tu hovoria o témach a problémoch, ktorými sa zaoberali a zaoberajú vo svojej práci, reflektujú ich a zväčša formulujú aj svoje vedecké krédo či poslanstvo, ktoré stručne vystihujú názvy jednotlivých rozhovorov.

Na pracovisku sa pripravujú tlačové podklady troch časopisov, ktoré majú rozličné zameranie a iný cieľových okruh čitateľov, a to *Jazykovedný časopis, Slovenská reč* a *Kultúra slova*.

IV. VEDECKÉ PODUJATIA

Pracovníci Jazykovedného ústavu v roku 2019 zorganizovali viaceré vedecké podujatia (väčšinou v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri JÚLEŠ SAV) a pôsobili aj ako členovia najmä programových výborov konferencií, ktoré spoluorganizovali.

Uskutočnili sa tri medzinárodné vedecké konferencie:

XXI. slovenská onomastická konferencia Vlastné mená v interdisciplinárnom kontexte, Nitra 10. 9 – 12. 9. 2019, 64 účastníkov.

Konferencia bola zameraná na interdisciplinárne aspekty onomastických výskumov. Referáty okrem teoretických tém pokryli každú oblasť onomastiky – antroponomastiku, toponomastiku, chrématonomastiku i literárnu onomastiku. Tematickými okruhmi konferencie boli teoretické otázky onomastiky, analýza jednotlivých onymických sústav a onomastická terminológia.

SLOVKO 2019. Počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, korpusová lingvistika, dynamika jazyka, Bratislava 23. 10. – 25. 10. 2019, 77 účastníkov.

Táto bienálna konferencia bola minulý rok zameraná na prezentáciu výskumov v oblasti počítačového spracovania prirodzeného jazyka, korpusovej lingvistiky a dynamiky jazyka so zameraním na zmeny v súčasnom jazyku na báze korpusového materiálu, ale aj v oblasti e-lexikografie; e-terminológie; analýzy a opisu jazykových zdrojov pre menej spracované jazyky, využitia existujúcich postupov na spracovanie menej rozšírených jazykov, automatizovaného prekladu, nástrojov textovej analýzy, tvorby a využitia jazykových zdrojov; hovorených a nárečových korpusov; rečovej analýzy a syntézy.

XXVIII. kolokvium mladých jazykovedcov, Nitra 20. 11. – 22. 11. 2019, 50 účastníkov.

Na tradičnej medzinárodnej konferencii sa stretli mladí vedci zo Slovenska (33) a zahraniční z krajín Bulharsko, Francúzsko, Holandsko, Nemecko, Poľsko, Ra-

kúsko, Rusko, Ukrajina, Česká republika, Švajčiarsko, Švédsko (44). Prezentovali výsledky svojej výskumnej práce a diskutovali o nej so svojimi rovesníkmi aj staršími kolegami.

Konala sa aj jedna domáca konferencia:

14. celoslovenské stretnutie jazykovedcov a Valné zhromaždenie Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri Jazykovednom ústave E. Štúra SAV, Bratislava 13. 11. – 14. 11. 2019, 56 účastníkov.

Cieľom podujatia bolo vytvoriť priestor na vzájomné informovanie členov jazykovednej obce o výskumných projektoch, publikovaných i pripravovaných prácach a iných aktivitách našich slovackistických pracovísk, ale aj diskutovať o potenciálnych možnostiach spolupráce v rámci výskumných tímov. Podujatie ponúklo priestor na diskusiu aj osobitne počas dvoch okrúhlych stolov s názvom Edukačná lingvistiká – aktuálne otázky vzťahu lingvistiky a školy a Jazyk súčasných slovenských médií.

V. VÝCHOVA DOKTORANDOV A SPOLUPRÁCA S VYSOKÝMI ŠKOLAMI

V.1. Doktorandské štúdium

V roku 2019 mal ústav troch interných doktorandov (P. Bartalošová, J. Rusinková, R. Soóky), doktorandka A. Gál nastúpila po prerušení do externej formy štúdia. Jaroslava Rusinková ukončila doktorandské štúdium 25. 6. 2019 úspešnou obhajobou práce *Slovenčina ako prirodzený jazyk* a získala titul PhD. Od 1. 9. je zamestnaná v oddelení sociálnej lingvistiky. PhDr. Perla Bartalošová ukončila doktorandské štúdium 25. 6. 2019 úspešnou obhajobou práce *Jazyk seniorov z hľadiska sociolingvistiky* a získala titul PhD. Od 1. 9. je zamestnaná v oddelení sociálnej lingvistiky. Mgr. Anežka Gál ukončila doktorandské štúdium 27. 8. 2019 neúspešnou obhajobou. Mgr. Roman Soóky pokračuje v štúdiu a 30. 9. 2019 úspešne absolvoval doktorandskú skúšku. Na doktorandské štúdium nastúpila 1. 9. 2019 Mgr. Katarína Rausová s témou dizertačnej práce *Etymologická analýza vybranej lexikálno-sémantickej skupiny v slovenčine*. Jej školiteľom je PhDr. Ľubor Králik, CSc.

Vedecká príprava doktorandov (aj postdoktorandov) bola skordinovaná s vedeckou činnosťou ústavu, pričom doktorandi boli začlenení do základných a grantových výskumných úloh. Jedna postdoktorandka (L. Molnár Satinská) pracovala v ústave aj s príspevím podporného fondu Š. Schwarza.

Minulý rok sa obnovila tradícia doktorandských seminárov, ktorú iniciovala M. Šimková. Od septembra sa v JÚLEŠ SAV začali realizovať Stretnutia mladých jazykovedcov, ktorých cieľom je poskytnúť (nielen) mladým jazykovedcom z JÚLEŠ systematický a pravidelný kontakt s teoretickými poznatkami zo všeobecnej lingvistiky, aktuálnych lingvistických smerov, výskumov a metód.

S cieľom zvýšiť záujem absolventov vysokých škôl o doktorandské štúdium poskytuje od roku 2019 ústav možnosť absolvovania krátkodobej stáže, vďaka ktorej študenti získajú odborné zručnosti v oblasti výskumu a spracovania slovenského jazyka a nazrú do zákulisia jednotlivých oddelení a projektov ústavu.

V.2. Spolupráca s vysokými školami

Jazykovedný ústav aj v r. 2019 úzko spolupracoval s domácimi a so zahraničnými vysokoškolskými slovakistickými pracoviskami. Viacerí pracovníci ústavu pôsobili ako školitelia doktorandov, oponovali dizertačné a habilitačné práce, pôsobili ako členovia komisií pre obhajoby doktorandských dizertačných prác a v habilitačnom a inauguračnom konaní na vysokých školách. Boli tiež v spoločných odborných komisiách študijných programov doktorandského štúdia ako členovia alebo predsedovia. Takisto boli členmi vedeckých rád fakúlt a univerzít, a to na Filozofickej fakulte UPJŠ v Košiciach, na Filozofickej fakulte UK v Bratislave, Filozofickej fakulte PU v Prešove, Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici a Filozofickej fakulte UKF v Nitre a na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe.

Niektorí pracovníci sa zapojili aj do pedagogickej činnosti na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave.

V rámci medzinárodnej spolupráce absolvovali v roku 2019 vedeckovýskumné pobyty v JÚŁŚ Artur Gałkowski z Filozofickej fakulty Lodžskej univerzity v Lodži (Poľsko), Urszula Bijak z Ústavu poľského jazyka Poľskej akadémie vied v Krakove (Poľsko), Tünde Tušková a Alžbeta Uhrinová z Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe (Maďarsko). Okrem toho navštívila ústav Mariola Szymczak-Rozlach z Poľska a Szymon Pogwizd zo Slavistického inštitútu PAV v Krakove (Poľsko).

VI. JAZYKOVOPORADENSKÁ ČINNOSŤ

Pracovníci ústavu, predovšetkým pracovníčky oddelenia jazykovej kultúry a terminológie, poskytovali odborné konzultácie v otázkach slovenského jazyka a jazykovej kultúry.

Pracovníčky jazykovej poradne v r. 2019 vypracovali vyše 563 písomných odpovedí, poskytli vyše 4 000 odpovedí v rámci telefonickej jazykovej poradne a poskytli niekoľko desiatok osobných konzultácií. Niektoré odpovede vypracovali v spolupráci s pracovníkmi iných oddelení ústavu. Okrem toho vypracovali pracovníci ústavu vyše 100 písomných odpovedí na otázky, ktoré boli adresované priamo pracovníkom ústavu alebo na adresu ústavu.

Odpovede na listy priebežne publikovali vo webovej jazykovej poradni (v databáze odpovedí dostupnej na adrese jazykovaporadna.sme.sk), dopĺňali staršie, došiaľ nezverejnené odpovede (vyše 200) a kontrolovali správnosť, priebežnú opravu

či aktualizáciu uverejnených hesiel. Webová jazyková poradňa slúži ako databáza odpovedí pre širokú verejnosť a koncom minulého roka obsahovala vyše 6 400 odpovedí. Slúži aj na zefektívnenie jazykovoporadenskej činnosti, teda kontaktu jazykovedcov s verejnosťou, a tak prispieva k zvýšeniu jazykovej kultúry používateľov slovenského jazyka.

Istou formou jazykového poradenstva je aj Slovníkový portál na webovej stránke ústavu na adrese www.slovník.juls.savba.sk, sprístupnenie kompletného archívu troch ústavných časopisov, publikácií, lexikálnych databáz a korpusových výstupov.

Viaceri pracovníci ústavu sa aj minulý rok podieľali na expertíznej činnosti pre orgány štátnej správy a samosprávy.

VII. VEDECKO-POPULARIZAČNÁ ČINNOSŤ

VII.1. Popularizačné príspevky v časopisoch a v ostatných médiách

Pracovníci ústavu vypracovali popularizačné príspevky o slovenskom jazyku nielen do odborných lingvistických časopisov, ale aj autorsky a redakčne zabezpečili jazykové rubriky v médiách. Spolupracujú s médiami – vyjadrujú sa k aktuálnym témam o jazyku, zúčastňujú sa na besedách a diskusiách. Pracovníci ústavu vystupujú aj v pravidelných reláciách o slovenčine a ich popularizačné pôsobenie je mimoriadne aktívne, čo prispieva k šíreniu dobrého mena slovenskej jazykovedy. V minulom roku to bolo spolu vyše 350 rozsiahlejších i stručnejších vedecko-popularizačných príspevkov, rozhovorov, vystúpení, z ktorých väčšina je dostupná aj na internete. Napríklad S. Mislovičová vystupuje každý pracovný deň v relácii Slovenského rozhlasu *Slovenčina na slovičko* (odpovede sú dostupné aj na internetovej stránke RTVS), autorsky sa podieľala na ďalších 15 častiach animovaného seriálu *Slovenčina na slovičko*, ktorý nadväzuje na populárnu rozhlasovú reláciu a stvárňuje S. Mislovičovú ako superhrdinku riešiacu rozličné jazykové problémy. Seriál vznikol z iniciatívy RTVS v r. 2018. Spolu sa zatiaľ vyrobilo 35 častí, ktoré sa opakovane vysielať na oboch televíznych programoch RTVS. V roku 2019 vystupovala aj ako hosť v troch divadelných predstaveniach, a to v predstavení *Music a la carte* s moderátorom Petrom Danišovičom v Štúdiu L+S v Bratislave, v predstavení *Talkshow Mariana Lechana* v Komornom divadle v Martine a v predstavení *Trochu inak* s Adelou vo veľkej sále Slovenského rozhlasu, ktoré sa vysielať aj v RTVS.

VII.2. Podujatia pre verejnosť

Podobne ako v minulých rokoch sa pracovníci JÚLŠ aktívne zapojili do akcií s cieľom priblížiť verejnosti výsledky výskumu, poodhaliť dianie na pracovisku, ako aj prístupnou a zábavnou formou nadchnúť najmä mladých ľudí pre vedu.

V dňoch 21. a 22. 6. 2019 sa na Primaciálnom námestí v Bratislave konal 2. ročník podujatia *Vikend so SAV* venovaného popularizácii práce vedcov zo Slo-

venskej akadémie vied a propagácii najnovších vedeckých poznatkov. Aj tento rok sa na ňom aktívne zúčastnilo vyše 20 pracovníkov ústavu, ktorí počas dvoch dní odpovedali na otázky návštevníkov, prezentovali publikácie, zdroje na webovej stránke ústavu, pre záujemcov mali pripravené testy a kvízy o slovenčine, ako aj drobné propagačné predmety. V rámci akcie *Živá kniha – pýtajte sa vedcov* vystúpili S. Mislovičová a M. Zumrík.

Posledný piatok v septembri sa už tradične uskutočnil v bratislavskej Starej tržnici 13. ročník podujatia *Európska noc výskumníkov*. Pracovníci JÚLŠ SAV v stánku s názvom Jazyk, ako ho nepoznáme pripravili pre návštevníkov krátke prednášky, prezentácie, besedy, hry, kvízy a súťaže, výstavku publikácií, pričom predstavili prácu jednotlivých oddelení. Aktívne sa zapojilo vyše 20 pracovníkov ústavu.

V rámci Týždňa vedy a techniky SAV sa 7. 11. 2019 konalo odbornopopularizačné podujatie *Deň otvorených dverí JÚLŠ SAV*. Aktívne sa na ňom zúčastnila väčšina pracovníkov ústavu. Zástupcovia jednotlivých oddelení prezentovali prácu, projekty a výstupy, besedovali s návštevníkmi o jazyku, poskytli im naživo služby jazykovej poradne, pripravili si pre záujemcov rozličné hry, kvízy a súťaže a zabezpečili aj zaujímavé ceny pre výhercov.

Pracovníci ústavu sa aktívne zúčastnili aj na ďalších popularizačných akciách – na zábavnom interaktívnom podujatí *Vedecký veľtrh* (13. 9. 2019 na Námestí OC Eurovea v Bratislave), podujatí *Lingvafest 2019* (26. – 27. 9. 2019 na Ekonomickej univerzite v Bratislave), ako aj na ďalšom ročníku podujatia *Roadshow SAV* venovanom popularizácii vedy na stredných školách (15. 10. 2019).

VII.3. Prednášky a školenia

Záujem o prednáškovú činnosť a jazykové vzdelávanie pre rozličné inštitúcie a profesijné skupiny je v posledných rokoch čoraz vyšší, preto pracovníci ústavu pravidelne prednášajú pre pracovníkov ministerstiev, študentov vysokých škôl doma aj v zahraničí, pre novinárov, učiteľov, prekladateľov, ale aj pre pracovníkov bánk a rozličných iných inštitúcií, spolu predniesli 57 prednášok (z toho 44 vyžiadaných vo významných domácich a zahraničných inštitúciách a 13 popularizačných pre verejnosť).

Na pôde JÚLŠ sa realizovali praktické semináre pre používateľov SNK a záujemcov o prácu so SNK, ako aj na viacerých vysokoškolských pracoviskách, na ktorých sa celkovo zúčastnilo vyše 300 záujemcov z vysokoškolských pracovísk z celého Slovenska.

VII.4. Účasť v odborných porotách

Pracovníci sa zúčastňujú aj na akciách podporujúcich kladný vzťah k materinskému jazyku a vzdelávanie v tejto oblasti, v roku 2019 boli členmi poroty na 27.

ročníku celoslovenskej súťaže s medzinárodnou účasťou *Prečo mám rád slovenčinu, prečo mám rád Slovensko*, na súťaži *Prekladateľská univerziáda* a na *akadémii Nadácie Tatra banky*.

VIII. OCENENIA

Pracovníci ústavu získali viaceré individuálne, ako aj kolektívne ocenenia.

Cenu za špičkové publikácie SAV v kategórii vedecká publikácia s mimoriadne vysokým počtom citácií prevzali od predsedu SAV Juraj Dolník a Ľubor Králik.

Cenu SAV za popularizáciu vedy za vedecko-popularizačnú a vzdelávaciu činnosť v oblasti jazykovej kultúry udelil predseda SAV Sibyle Mislovičovej.

Cenu za vedu a techniku za rok 2019 v kategórii Popularizátor vedy získala za dlhoročnú prácu v oblasti jazykovej kultúry, jazykového poradenstva a kultivovania spisovného jazyka, ako aj za mimoriadne zásluhy na popularizácii výsledkov vedeckého výskumu v oblasti spisovného jazyka od ministerky školstva SR Sibyla Mislovičová.

Hlavnú cenu za vedeckú a odbornú literatúru za rok 2018 od sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru a počítačové programy Literárneho fondu získal kolektív autorov publikácie *Frekvenčný slovník hovorenej slovenčiny na báze Slovenského hovoreného korpusu*, konkrétne Mária Šimková, Katarína Gajdošová, Radovan Garabík, Jan Mášik, Ivor Uhliarík.

Prémium Literárneho fondu za vedeckú a odbornú literatúru za r. 2018 od Literárneho fondu získal kolektív autorov R. Garabík, B. Kmeťová, A. Karčová, K. Bobeková, D. Majchráková a K. Chlpíková za publikáciu *Retrográdny slovník súčasnej slovenčiny. Slovné tvary na báze Slovenského národného korpusu*.

Ocenenie Kniha Horného Považia od Krajskej knižnice v Žiline za 2. miesto v kategórii odborná literatúra autorskému kolektívu za publikáciu *RAJECKÁ dolina* získal ako spoluautor a spoluzostavovateľ Miloslav Smatana.

25 ROKOV UNIVERZITNEJ SLOVAKISTIKY V PRAHE¹

Magdalena Kroupová

*Ústav mezinárodních vztahů
Praha*

V minulom roku uplynulo štvrtstoročie od otvorenia samostatného odboru slovakistika na Filozofickej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe. Po výučbe jednotlivých slovakistických predmetov v priebehu druhej polovice 20. storočia sa historickým medzníkom v roku 1994 stal vznik Kabinetu slovakistiky, prvého českého pedagogicko-vedeckého pracoviska zameraného špeciálne na štúdium slovakistických disciplín a česko-slovenských vzťahov. Kabinet bol založený v rámci vtedajšej katedry slavistiky nedlho po rozpade spoločnej Česko-slovenskej republiky a jeho utvorenie bolo odpoveďou na dlhoročnú potrebu takýchto štúdií v Česku (podrobnejšie napr. M. Nábělková *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie příběhu*. Praha – Bratislava: Veda 2008, s. 296 – 304). O pražskú slovakistiku sa zaslúžili viaceré významné osobnosti, ktoré stáli pri jej zrode alebo ju v priebehu rokov formovali, osobitne autor koncepcie odboru, odlišného od štúdia na Slovensku, Ludvík Patera, prvý a dlhoročný vedúci slovakistiky Rudolf Chmel, Alexandr Stich, Jan Rychlík, Olga Schulzová, Míra Nábělková a mladší slovakisti, medzi nimi aj absolventi odboru. Filozofická fakulta Univerzity Karlovej vyjadrila vďačnosť a postoj k osobnostnému vkladu Rudolfa Chmela pri budovaní slovakistiky, keď ho v roku 2017 menovala emeritným členom svojej akademickej obce. V roku 2019 sa stretli 25. výročie založenia slovakistiky a osobné jubileum – 80 rokov jej formujúcej osobnosti. Pri tejto príležitosti vydala katedra publikáciu *Střední Evropa Rudolfa Chmela*, do ktorej príspevkami prispeli kolegovia, spolupracovníci aj bývalí študenti pregraduálneho aj postgraduálneho štúdia (lingvistické motívy v nej obsahujú osobitne štúdie Jany Pátkovej *K problematice diplomacie v česko-slovenských a slovensko-českých cestopisech po kodifikaci slovenštiny* a Míry Nábělkovej *Letokruhy okolo Svitů. Několko tatranských zastavení při jubileu Rudolfa Chmela*).

Tento text písaný pri výročí pražskej slovakistiky má za cieľ pripomenúť a priblížiť jej existenciu, vývin a osobitosti výučby aj výskumu. Vzhľadom na lingvistický publikačný priestor sa popri všeobecných informáciách osobitne sústredím na jazykovedné aspekty pražského slovakistického pôsobenia.

Slovakistické štúdiá v Prahe prešli za svoju štvrtstoročnú existenciu viacerými inštitucionálnymi aj profilovými zmenami. V čase začiatkov bol Kabinet slovakistiky autonómnou jednotkou pri katedre slavistiky a poslucháči sa v rámci päťročného

¹ Chcela by som vyjadriť vďaku Míre Nábělkovej a Mariánovi Slobodovi za poskytnutie informácií a ďalšiu pomoc pri príprave tohto textu.

magisterského študijného odboru zoznamovali so slovenským jazykom, literatúrou a históriou. Zvláštnosťou slovakistiky oproti ostatným slovanským filológiám bola v tom čase nielen jej relatívna organizačná samostatnosť, ale aj špecifický dôraz na štúdium histórie, odôvodnený okrem iného osobitosťami česko-slovenských vzťahov, ktorému sa venovala rovnaká pozornosť ako jazykovede a literárnej vede.

Od roku 2001 patrila Kabinet slovakistiky pod Ústav slavistických a východoevropských štúdií (nástupcu katedry slavistiky) a slovakistika sa v akademických rokoch 2001/2002 – 2003/2004 otvárala v rámci odboru „slavistika ve specializaciích“. V ďalších dvoch rokoch fungovala opäť ako samostatný magisterský odbor. V roku 2007/2008 sa slovakistika stala súčasťou bakalárskeho odboru stredoeurópske štúdiá ako jedna z jeho špecializácií. Organizačne sa v tom čase začlenila pod Seminár stredoevropských štúdií, ktorý bol súčasťou Ústavu slavistických a východoevropských štúdií. Po istý čas paralelne fungovali dva odbory, samostatná slovakistika však bola už iba dobiehajúcim študijným odborom, do ktorého nebolo možné prijímať nových študentov.

Po zániku Ústavu slavistických a východoevropských štúdií (v roku 2011) vznikla samostatná Katedra stredoevropských štúdií, ktorá okrem slovakistiky zahŕňala hungaristiku, polonistiku a zozačiatku ešte sorabistiku, v roku 2015 pribudol Seminár romistiky. Pôvodne magisterský filologický študijný odbor slovakistika sa transformoval na areálové štúdiá s dôrazom na stredoeurópsky aspekt (o tejto transformácii podrobnejšie M. Sloboda: *Zbytky slavistiky na Katedře stredoevropských štúdií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a výhledy do budoucna*. Vyjde v: *Pro-měny slavistiky*. Praha: Slovanský ústav AV ČR). Stredoeurópske štúdiá možno študovať v bakalárskom aj nadväzujúcom magisterskom štúdiu (dvojiročné magisterské štúdium bolo otvorené v roku 2011/2012). Filologický, lingvistický a literárnovedný aspekt je výrazne prítomný aj v areálovo koncipovanom štúdiu. Študenti si v tomto študijnom odbore pri začatí štúdia volia niektorú špecializáciu (hungaristiku, polonistiku, romistiku alebo slovakistiku) a podľa vlastnej preferencie si vyberajú aj zameranie na historické vedy, jazykovedu alebo literárnu vedu. K ďalším modifikáciám študijného odboru došlo pri reakreditáciách bakalárskeho a magisterského stupňa v nasledujúcich rokoch (najnovšie akreditácie bakalárskeho odboru prebehli v roku 2018), aktuálne sa okrem iného kladie menší dôraz na výučbu politologických predmetov.

1. PERSONÁLNE ZASTÚPENIE

Prvým vedúcim pražskej slovakistiky (Kabinetu slovakistiky) sa v roku 1994 stal literárny vedec, diplomat a politik Rudolf Chmel. V rokoch 2006 – 2011 bol Rudolf Chmel aj riaditeľom Ústavu slavistických a východoevropských štúdií, vedúcim Seminára stredoevropských štúdií bol v tom čase absolvent pražskej slovakis-

tiky a histórie Robert Pejša, ktorý sa významne podieľal na koncepcii odboru stredoeurópskych štúdií. Ďalšiu (aj súčasnú) organizačnú formu, Katedru stredoeurópskych štúdií, viedol v rokoch 2011 – 2014 historik Marek Junek a v rokoch 2014 – 2018 lingvista Marián Sloboda. Od roku 2018 je vedúcim katedry lingvista hungarista Jiří Januška.

Výučbe jednotlivých slovakistických disciplín sa v priebehu rokov venovali Rudolf Chmel, Ján Mlynárik, Ludvík Patera, Oľga Schulzová, Alexandr Stich, Zdeněk Urban, Jan Rychlík, Mira Nábělková, Martina Šulcková-Bekešová a postupne sa do nej zapájali absolventi pražskej slovakistiky Jana Pátková, Robert Pejša a ďalší. V súčasnosti pražskú slovakistiku pedagogicky zabezpečujú dvaja vyučujúci jazyka a lingvistických disciplín Mira Nábělková a Marián Sloboda, literárna vedkyňa Jana Pátková a historik Marek Junek.

2. Pedagogická a výskumná činnosť

Pražská slovakistika je malým odborom, jednotlivé ročníky boli v priebehu rokov koncipované pre 5 – 10 študentov. Počet skutočne prijatých študentov v jednotlivých rokoch varioval a v konkrétnych ročníkoch slovakistiky ako samostatného študijného odboru ani v rámci stredoeurópskych štúdií so slovakistickou špecializáciou toto číslo spravidla neprekračovalo. Záujem o štúdium slovakistiky v Prahe je kontinuálny, počty prijatých študentov a absolventov však nie sú vysoké. O štúdium slovakistiky na FF UK v Prahe majú záujem českí aj zahraniční študenti, medzi nimi aj študenti prichádzajúci zo Slovenska. V posledných rokoch čelila pražská slovakistika úbytku študentov, sčasti daným aj neotvorením špecializácie pri prechode na nové akreditácie; v aktuálnom akademickom roku sú v prvom ročníku bakalárskeho štúdia štyria študenti. (Podrobnejšie, avšak už staršie štatistiky pozri v: M. Sloboda – M. Nábělková: Stav a perspektívy vyučovania slovenčiny na Karlovej univerzite v Prahe. In: *Slovenčina vo svete – súčasný stav a perspektívy*. Eds. J. Pekarovičová – Z. Hargašová. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013, s. 180 – 187).

Pražská slovakistika je v súčasnosti jedným z dvoch českých pracovísk ponúkajúcich štúdium slovakistických disciplín (odbor slovenský jazyk a literatúra poskytuje od roku 1997 Filozofická fakulta Masarykovej univerzity v Brne). Štúdium je zamerané najmä na tieto oblasti: slovenské dejiny a reálie, slovenská literatúra a slovenský jazyk v areálovom stredoeurópskom kontexte.

Katedra stredoeurópskych štúdií aktuálne ponúka v trojročnom bakalárskom stupni štúdia dva študijné programy so slovakistickou špecializáciou (jeden ako tzv. samostatné, plné štúdium a druhý ako tzv. združené, čiže kombinovateľné s iným odborom), podobne by mal byť v tomto roku novo akreditovaný aj magisterský študijný program. (Podrobnejšie informácie o študijných programoch sú dostupné na webových stránkach katedry <https://kses.ff.cuni.cz/cs>.) Študijné programy sa (až

na výnimky) otvárajú každoročne (okrem bežných prijímacích konaní sa spravidla realizuje dodatočné jesenné prijímacie konanie). Na doktorskom stupni je slovakistika súčasťou odborov slovanske filologie a slovanske literatury, ktoré sú realizované v spolupráci s ďalšími katedrami.

Od uchádzačov o štúdium sa nevyžaduje vstupná aktívna znalosť slovenčiny. Študenti bakalárskeho a magisterského stupňa sa s ňou zoznamujú pri výučbe slovakisticky orientovaných základných lingvistických disciplín, v rámci praktických cvičení zo slovenčiny, ako aj komparačne, interpretačne a translatologicky zameraných predmetov. Výučba jazyka je vzhľadom na jazykovú blízkosť češtiny a slovenčiny koncentrovaná na česko-slovenské diferenčné javy, z nadobudnutých jazykových kompetencií by bakalársky absolvent mal slovenčinu ovládať najmenej na úrovni B2, magisterský absolvent C2. Dôraz sa kladie aj na to, aby študenti časť svojich štúdií absolvovali na Slovensku prostredníctvom výmenných univerzitných programov alebo letnej školy Studia Academica Slovaca. Od študentov so slovenskou maturitou, ktorí predstavujú významnú časť študentov slovakistiky v Prahe, sa očakáva absolvovanie kurzov češtiny ako cudzieho jazyka.

Náplň študijného programu je popri základných kurzoch smerovaná na rozvíjanie poznania česko-slovenských vzťahov, problematiky literárnych kontaktov a vzájomných prekladov, k uvažovaniu o slovenčine ako menšinovom jazyku a jej mieste medzi slovanskými jazykmi a v stredoeurópskom areáli. Tomu sú prispôsobené povinné aj voliteľné jazykovedné predmety, napr.: *česko-slovenský jazykový kontakt, česko-slovenské lexikálne diferencie, jazyky střední Evropy, Tatry z pohľadu národnej symboliky a lingvoreálií v česko-slovenskom a stredoeurópskom kontexte* atď. Takto zamerané predmety sú otvorené aj pre študentov iných odborov. Vzhľadom na obsahovú osobitosť sú obľúbené u študentov rozličnej, aj inej ako filologickej orientácie a často ich navštevujú študenti prichádzajúci na výmenné stáže zo Slovenska aj iných krajín.

Absolventi slovakistického štúdia našli v priebehu rokov uplatnenie v rozličných spoločenských oblastiach, ako učitelia a vedeckovýskumní pracovníci na školách aj v ústavoch českej a slovenskej akadémie vied, v knižniciach, ako prekladatelia, redaktori, ale aj v komerčnej sfére, turistickom ruchu a štátnej správe. Pozoruhodnou súčasťou osláv 20. výročia založenia pražskej slovakistiky v roku 2014 v Slovenskom dome bol diskusný absolventský blok, ktorý moderovala Lucia Molnár Satinská (v tom čase už pracovníčka JÚLŠ SAV, dnes vedúca jeho oddelenia sociálnej lingvistiky), kde bývalí študenti a študentky spomínali na svoj študijný aj mimoštudijný život a hovorili o svojom ďalšom uplatnení. Z bývalých študentov pražskej slovakistiky sú v českom prostredí najznámejší jej prví absolventi Michal Lukeš, dlhoročný riaditeľ Národného múzea, a Michal Stehlík, ktorý v rokoch 2006 – 2011 stál ako dekan na čele FF UK v Prahe.

Vedecko-výskumná činnosť pracoviska nadväzuje na jeho pedagogické zameranie a vychádza z orientácie na česko-slovenské vzťahy – podstatná časť výskumných prác, riešených grantových projektov pracovníkov i zameranie študentských kvalifikačných prác spracúva slovensko-české aj širšie kontaktové alebo komparačné témy. Individuálne aj spoločné výsledky vedeckovýskumnej činnosti pracovníkov a študentov (nielen doktorandov) katedry sú prezentované na domácich a zahraničných konferenciách, vo vedeckých časopisoch, zborníkoch, monografiách a pozornosť je venovaná aj popularizačnej činnosti (v roku 2016 napr. vyšiel v *Lidových novinách* dvanásťdielny seriál *Umíte slovensky? Kurz slovenštiny pro Čechy*, pripravený v spolupráci s ÚJČ AV ČR), prekladu (napr. aj dlhoročnou účasťou v porote prekladateľskej súťaže Dunaj na Vltave v rámci pražského knižného festivalu *Svět knihy* – v roku 2019 sa konal 7. ročník súťaže) a i. Študenti pre- aj postgraduálneho štúdia sa pravidelne zúčastňujú na *Kolokviách mladých jazykovedcov* na Slovensku.

2.1 Študentské práce

Jazykovedne orientované výskumy študentov sa najviac sústreďujú na lexicológiu a sociolingvistiku a ich bakalárske, diplomové aj dizertačné práce sú tematicky osobitne kontaktovo alebo komparačne zamerané na slovensko-české vzťahy, postavenie slovenčiny ako menšinového jazyka či bilingválnu komunikáciu a predstavujú nezanedbateľný príspevok k poznaniu v týchto tematických okruhoch. Písané sú po česky aj po slovensky. Obhájené práce predstavím aspoň výberovo (nespomínam tzv. postupové práce porovnateľné s bakalárskymi, ktoré ešte vypracúvali po treťom ročníku študenti päťročného magisterského slovakistického štúdia). Z bakalárskych prác sú to napr. *Bilingválna komunikácia v rodine* (Anna Holečková, 2010), *Slovenština mezi slovanskými jazyky (k otázce slovensko-jihoslovanských lexikálních korespondencí)* (Jan Kraml, 2011), *Česko-slovenské lexikální rozdíly* – práca obsahuje porovnávaciu analýzu českých a slovenských slovies hovorenia (Kateřina Chalupová, 2013), *Lexikální aspekty česko-slovenských jazykových vztahů v období národního obrození* – obraz prepojenia cestopisu po Slovensku a *Slovníčka slovenského* Dušana Lambla (Aneta Dušková, 2015) a štvorica bakalárskych prác zameraných na problematiku medzijazykovej homonymie na základe analýzy *Slovensko-českého slovníka* Ž. Gašpírkovej a A. Kamiša (Věra Pasecká, 2013; Sabina Márová, 2013; Jana Čambalová, 2014; Eva Fořtová, 2014). Z diplomových magisterských prác spomeniem napr. *Lexikálne turkizmy v poľštine a slovenčine* (Magdalena Kroupová, 2010), *Slovenština do škol: K vývoji česko-slovenského pasivního bilingvismu u nejmladší generace po rozdělení Československa* (Jana Eichlerová, 2010), *Česko-slovenské lexikální shody a difference z hlediska postavení ve spisovném jazyce a v nářečích* (Eva Týrová, 2011), *Trilingválna Bratislava: sociolingvistický pohľad* (Lucia Satinská,

2011), *Slovenskí umelci v českém prostředí: Kulturní sféra ako špecifický priestor česko-slovenského jazykového kontaktu* (Alena Plančárová, 2011) a *Nástrahy blízke príbuznosti (Slovensko-česká lexikálna mezijazyková homonymie)* (Sabina Márová, 2015). Medzi obhájene dizertačné práce patrí *Slovenština ve Vojvodině: status a komunikační uplatnění* (Věra Novotná, 2009), *Častice v slovenčine a v češtine: Systémová a korpusolingvistická analýza* (Mária Šimková, 2015), *České a slovenské kontaktné lexikálne javy v ich metajazykovej reflexii (na báze textových korpusov)* (Katarína Gajdošová, 2017), *Internacionalizácia v západoslovanských jazykoch: Konfrontačný pohľad na internacionalizáciu lexiky češtiny, poľštiny a slovenčiny* (Magdalena Kroupová, 2018) a *Vzájemný překlad ve vývoji česko-slovenských a slovensko-českých vztahů: Zčešťování – poslovenčovanie – prepis – prevod – překlad* (Iva Dvořáková, 2019). Práce sú dostupné aj v elektronickej forme na adrese knižnice Jana Palacha FF UK (<https://www.ff.cuni.cz/knihovna/centralni-katalog/>).

2.2 Publikačná a organizačná činnosť

Z publikačnej činnosti pracovníkov pražskej slovakistiky uvediem významnejšie kolektívne knižné publikácie *Kontext české a slovenské literatury: antologie českých a slovenských textů 1830–1983* (1997, editori L. Patera, R. Chmel), *Příspěvky k dějinám slovakistiky na FF UK* (1998, editor R. Chmel) a monografiu Miry Nábělkovej *Slovenčina a čeština v kontakte: Pokračovanie príbehu z roku 2008*. Najnovšou publikáciou je už spomenutá kolektívna monografia vydaná pri príležitosti 80 rokov Rudolfa Chmela *Střední Evropa Rudolfa Chmela* (2019, editorky M. Nábělková, J. Pátková). Publikačná činnosť pracovníkov pražskej slovakistiky má aj medzinárodný rozmer – za všetky možno spomenúť rozsiahle štúdie Miry Nábělkovej *The Case of Czech-Slovak language contact and contact-induced phenomena* (v zborníku *Congruence in Contact-Induced Language Change*, Walter de Gruyter, 2014), *The Czech-Slovak communicative and dialect continuum: With and without a border* (v príručke *The Palgrave Handbook of Borders, Identity and Language in the Modern Slavic World*, Palgrave Macmillan, 2016) alebo kapitolu *Language planning in Slovakia: Nation-building in the context of European integration* (v knihe *Language Planning in the Post-Communist Era*, Palgrave Macmillan, 2018) napísanú v spolupráci s Mariánom Slobodom a Luciou Molnár Satinskou.

Jubileá pražskej slovakistiky boli priblížené na odborných podujatiach organizovaných Kabinetom slovakistiky a neskôr Katedrou stredoevropských štúdií. V októbri 2004 sa v Slovenskom inštitúte v Prahe konala medzinárodná konferencia k 10. výročiu založenia pražskej univerzitnej slovakistiky. Pri príležitosti 20. výročia pražskej slovakistiky zorganizovala Katedra stredoevropských štúdií spolu so Slovensko-českým klubom konferenciu *Podoby vysokoškolskej slovakistiky mimo Slovenska*, ktorá sa uskutočnila v Slovenskom dome v Prahe v októbri 2014. V novem-

bri a decembri 2018 nadviazali obe organizácie na spoluprácu ďalším spoločným projektom, dvoma prednáškovými popoludňami usporiadanými k 100. výročiu vzniku samostatnej Československej republiky a 25. výročiu samostatných republík s názvom *Naša/Vaša prvá republika – Naše/Vaše první republika*, na ktorých s lingvistickými, translatologickými a literárnovednými príspevkami so spoločnou témou prvej republiky vystúpili pedagógovia spolu so študentmi pražskej slovakistiky.

Na základe týchto stretnutí vznikli aj publikácie, ktoré edične pripravili Míra Nábělková a Jana Pátková. Zborník *Česko-slovenská současnost' a česká slovakistika* vyšiel v roku 2006. V publikácii *Naša/Vaša prvá republika – Naše/Vaše první republika* z roku 2018 sa z lingvisticky orientovaných prác Magdalena Kroupová venovala vývinu slova *prezident* v češtine a slovenčine, Tamara Čekelská skúmala problematiku dvojjazyčnej komunikácie v rodine Wollmanovcov v medzivojnovom období na základe analýz detských kníh N. Wollmanovej-Fajnorovej a Iva Dvořáková analyzovala medzivojnovú situáciu česko-slovenského a slovensko-českého prekladu.

Pražské slovakistické pracovisko sa podieľalo na organizovaní rozličných ďalších podujatí, lingvisticky bol zameraný seminár *Čeština a slovenština: vzájemné vztahy, rok 2007* pripravený v spolupráci s Jazykovým sdružením České republiky, ktorý sa uskutočnil v apríli roku 2007 v Slovenskom inštitúte. Príspevky boli publikované vo zvláštnom čísle *Jazykovědných aktualit* (roč. XLIV, 2007).

2.3 Výskumné projekty

Pracovníci pražskej slovakistiky sa zapájajú do grantových projektov podporovaných Grantovou agentúrou Univerzity Karlovy (GAUK) a Grantovou agentúrou Českej republiky (GAČR). Patrí medzi ne napr. *Konfrontační popis současného slovenského a českého lexika (systémové vztahy a komunikační koexistence)*, GAČR (P406/11/2304), realizovaný 2011 – 2014, hlavná riešiteľka Míra Nábělková a *Vzdálenosti mezi slovanskými jazyky a jejich vzájemná srozumitelnost*, GAUK (4409), realizovaný 2009 – 2011, hlavný riešiteľ Marián Sloboda. Marián Sloboda a Míra Nábělková sa zúčastnili aj na projekte *Nový encyklopedický slovník češtiny*, GAČR (P406/11/0294, 2011–2015) s hlavným riešiteľom Petrom Karlíkom. Do slovníka pripravili medzi iným heslá dotýkajúce sa aj česko-slovenských vzťahov ako *semi-komunikace*, *úřední jazyk*, *česko-slovenský jazykový kontakt* či *slovakismy v češtině*.

Pražští slovakisti participují aj na projektoch Karlovej univerzity ako (v priebehu rokov) *Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor* (výskumný zámer MŠMT ČR), *Jazykový management v jazykových situacích* (v rámci *Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově – PRVOUK*), *Centrum pro výzkum kolektivní paměti* (projekt univerzitného výskumného centra), aktuálne sa podieľajú na projekte *Progres Q10 – Jazyk v proměnách času, místa, kultury* a projekte *KREAS – Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě*.

V neposlednom rade treba spomenúť účasť Mariána Slobodu a Miry Nábělkovej v bádateľskom tíme FF UK, ktorý sa venuje výskumu jazykového manažmentu. Z mimofakultných aktivít pracovníkov katedry uvediem aspoň členstvo Mariána Slobodu v Komisii pre jazykový kontakt pri Medzinárodnom komitáte slavistov a v redakčnej rade časopisu *Sociolinguistic Studies* a členstvo Miry Nábělkovej v poradnom orgáne Úradu vlády ČR pre hodnotenie dotačných programov *Podpora implementace Evropské charty regionálních či menšinových jazyků*.

V činnosti a fungovaní pražskej slovakistiky sú dôležité kontakty a spolupráca s menšinovými organizáciami v Česku, Slovenským inštitútom v Prahe, so zahraničnými slovakistikami a výskumnými ústavmi Slovákov v zahraničí. Osobitné miesto prirodzene zaujímajú vzájomné vzťahy s Jazykovedným ústavom E. Štúra SAV a univerzitnými pracoviskami na Slovensku, samostatne tu možno vyzdvihnúť *Studia Academica Slovaca*.

3. Záver

V tomto texte som si ako jedna z absolventiek pražskej slovakistiky stanovila cieľ predstaviť pražskú slovakistiku v jej dvadsaťpäťročnej existencii a v stručnosti informovať v slovenskom jazykovednom periodiku o jej histórii, študijných programoch, výskumných projektoch a zámeroch aj o jej personálnom zložení.

Nadviazala som pritom na viaceré predchádzajúce príspevky, ktoré v priebehu rokov prinášali informácie o živote pražského slovakistického pracoviska, osobitne na texty Olgy Schulzovej *Slovakistika na Filozofickej fakulte Karlovej univerzity v Prahe* (Kultúra slova, roč. 30, č. 4, 1996, s. 231 – 235), Miry Nábělkovej *Univerzitná slovakistika v českom prostredí (K desaťročiu existencie samostatného odboru na FF UK v Prahe)* (In: *Česko-slovenská súčasnosť a česká slovakistika*. Eds. M. Nábělková – J. Pátková. Praha: FF UK 2006, s. 18 – 27), Miry Nábělkovej a Mariána Slobodu *Stav a perspektívy vyučovania slovenčiny na Karlovej univerzite v Prahe* (In: *Slovenčina vo svete – súčasný stav a perspektívy*. Eds. J. Pekarovičová – Z. Hargašová. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2013, s. 180 – 187).

Za 25 rokov svojej existencie pražská slovakistika významne pôsobila v oblasti vysokoškolskej prípravy slovakistov mimo Slovenska a v rámci výskumnej činnosti prispievala k otváraniu a rozpracúvaniu mnohých aktuálnych slovakistických a osobitne česko-slovenských jazykovedných (aj literárnovedných, historických a politologických) tém. Možno jej v tomto smere želať úspešné pokračovanie aj v ďalších rokoch.

DVADSIATY ÔSMY ROČNÍK KOLOKVIA MLADÝCH JAZYKOVEDCOV

Patrik Petráš

*Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Nitra*

Tradiiou v slovenskej lingvistike sa už stalo organizovanie podujatia pre mladých lingvistov. Štafeta dvadsiateho ôsmeho ročníka kolokvia mladých jazykovedcov pripadla Nitre, a tak kolegovia z Katedry slovenského jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre (ďalej KSJL FF UKF) v spolupráci so Slovenskou jazykovednou spoločnosťou pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV (ďalej SJS) pripravili v dňoch 20. – 22. novembra 2019 toto podujatie v priestoroch študentského domova hostiteľskej univerzity.

Vo svojich otváracích príhovoroch si vedúci KSJL FF UKF Ľubomír Kralčák a predsedníčka SJS Mária Šimková zaspomínali na vôbec prvý ročník kolokvia, ktorý sa uskutočnil v roku 1991 a na ktorom sa obaja zúčastnili. Organizátorom podujatia sa tiež podarilo dodržať zvyklosť z dávnejších ročníkov, a to, že prvú sekciu referátov otvorili kolegovia z Poľska: **Katarzyna Burska** (Lodž) vo svojom príspevku analyzovala jazykové hry na oficiálnom facebookovom profile jedného z poľských miest. Jazykovou analýzou marketingových e-mailov zameranou na prostriedky hodnotenia sa zaoberal **Bartłomiej Cieśla** (Lodž). **Elwira Olejniczak** (Lodž) na príklade poľských webových triatlonových portálov analyzovala dynamicky sa meniaci obraz modernej ženy, ktorý je v mnohých ohľadoch v rozpore s kultúrnym a jazykovým stereotypom.

Tradičnými účastníkmi kolokvií sú, samozrejme, aj kolegovia z Českej republiky: **Pavel Adámek** (Ústí nad Labem) sa v príspevku venoval detskej percepcii vyučovacieho predmetu český jazyk na prvom stupni základnej školy. **Marek Janosik-Bielski** (Liberec) vystúpil s textologicky zameraným referátom, v ktorom porovnával vybrané pasáže z textov Tomáša zo Štítneho. Z oblasti zvukovej roviny jazyka prezentovala referát o kvantitatívnych charakteristikách prízvukových taktov v češtine **Kateřina Pelegrinová** (Ostrava).

Na kolokviu sa zúčastnili aj kolegovia z nemeckých pracovísk: **Samuel Koruniak** (Kolín nad Rýnom) prezentoval status spisovnej slovenčiny svojich krajanov vo Vojvodine v medzivojnovom období. **Nejc Robida** (Kolín nad Rýnom) sa v príspevku venoval problematike syntézy reči so zameraním na slovinčinu. **Daria Korznikova** (Berlín) analyzovala vývoj ruskej rodovej lingvistiky od 90. rokov 20. storočia po súčasnosť.

Rusisticky orientované príspevky prezentovali **Larisa Vasilenkova** (Petrohrad), ktorá vystúpila s príspevkom *Итальянизм и его жизнь в пространстве*

травелога (на материале текстов русских писателей-искусствоведов начала XX – XXI веков) [Italianizmus a jeho život v priestore cestopisu (na základe textov ruských umelcov zo začiatku 20. – 21. storočia)], a **I Licjuň** (Moskva), ktorá prezentovala referát *Субъективная частотность модных слов* [Subjektívna frekvencia módnych slov].

Kvalitou spracovania a pútavosťou však rozhodne nezaostávali ani témy slovenských kolegov: bohato boli zastúpené príspevky vychádzajúce z analýzy textov a dát Slovenského národného korpusu: **Katarína Gajdošová** (Bratislava) prezentovala na korpusovej báze výsledky skúmania vzťahov medzi vybranými augmentatívnymi adjektívami. **Romana Krolčíková** (Bratislava) sa venovala fungovaniu adjektív vo vybraných dielach Dušana Mitanu. **Lucia Miháliková** (Bratislava) analyzovala ekvivalenciu pohybovo-zvukových slovies v beletristickom texte. **Laura Klimová** (Bratislava) vystúpila s príspevkom *Príčastia ako hapax legomenon vo vybraných zdrojoch Slovenského národného korpusu*, pričom vychádzala z podkorpusov odborných a umeleckých textov, ako aj súdnych rozhodnutí. Takéto zameranie príspevkov dokazuje, že korpusová lingvistika je dnes veľmi aktuálna a je jednou z veľmi sľubných perspektív lingvistického bádania.

Na kolokviu boli zastúpené aj príspevky z oblasti didaktiky v širokom zmysle vrátane nových trendov vo výučbe jazykov, porozumenia textu či výučby slovenčiny ako cudzieho jazyka. Okrem spomínaného Pavla Adámeka sa tejto problematike venovala aj **Renáta Pavlová** (Nitra) v referáte *K zlepšeniu čitateľskej kompetencie v materinskom jazyku*, v rámci ktorého predstavila tvorbu a hodnotenie testovania čitateľskej gramotnosti žiakov na prvom a druhom stupni základných škôl. **Monika Nemcová** (Bratislava) v príspevku *Model rozprávania a prerozprávania príbehu* hodnotila naratíva z pohľadu makroštruktúry („gramatiky príbehu“) na výskumnej vzorke dvadsiatich piatich monolingválnych, po slovensky hovoriacich dospelých osôb. **Viktória Kevická** (Bratislava) sa venovala problematike logopedického prístupu k hodnoteniu orálneho diskurzu u dospelých jedincov s rôznymi typmi neurogénnych porúch komunikácie. **Vladimíra Bashir Géčová** (Bratislava) zase analyzovala chyby v písaných komunikátoch v počiatočnej fáze osvojovania si slovenčiny ako cudzieho jazyka študentmi medicíny. **Patrik Petráš** (Nitra) prezentoval možnosti využitia elektronického testovania ako nástroja evalvácie a autoevalvácie študentov v gramatických disciplínach vyučovaných na vysokých školách. Na problematiku e-learningu nadviazala svojím príspevkom **Jana Výškrabková** (Bratislava), ktorá sa zaoberala možnosťami jeho využitia pri rozvíjaní produktívnych jazykových zručností vo výučbe slovenčiny ako cudzieho jazyka.

Pestrosť lingvistických výskumov na kolokviu dokreslili aj ďalšie tematicky rôznorodé príspevky: **Perla Bartalošová** (Bratislava) sa zaoberala problematikou používania, resp. nepoužívania anglicizmov v komunikácii so seniormi z hľadiska

jazykového ageizmu a sociálnej inklúzie. **Katarína Rausová** (Bratislava) prezentovala výsledky analýz slovenských prekladov evanjelií. **Jana Nemčeková** (Nitra) sa venovala vplyvu literárnej a vydavateľskej činnosti Daniela Licharda na ušľachťovanie spisovnej slovenčiny v 19. storočí. **Patricia Molnárová** (Banská Bystrica) analyzovala štylisticko-persuazívne a ideologické prvky v novinových tituloch šesťdesiatych rokov. **Jozef Bilský** (Bratislava) vystúpil s príspevkom o substantívnej deklinácii v severošarišských a podtatranských nárečiach z pohľadu pádového synkretizmu. **Marek Locek** (Nitra) sa zameriaval na najstarší zachovaný súpis obyvateľov mesta Brezna ako na prameň výskumu historickej urbanonymie a antroponymie. Komparácii vetných kontúr mužských a ženských hlasov v slovenskom a anglickom jazyku prostredníctvom strojového učenia sa venovala **Jana Trebuňová** (Košice). **Barbora Hurtuková** (Bratislava) na základe pragmatickej interpretácie zvolených modálnych výrazov v aktuálnych komunikátoch slovenčiny opísala a zdôvodnila ich funkčný potenciál a vysvetlila ich zmysel pre používateľov jazyka. **Jaroslava Rusinková** (Bratislava) sa vo svojom príspevku venovala otázke prirodzenosti spisovnej slovenčiny, t. j. v čom tkvie naturalizácia, aké sú jej prejavy a kam smeruje.

Na záver konferencie mali účastníci možnosť absolvovať komentovanú prehliadku Katedrály sv. Emeráma vrátane Nitrianskeho hradu, v ktorého areáli sa katedrála nachádza. Vďaka všetkým zúčastneným prevládala v Nitre atmosféra prajúca nielen podnecujúcim diskusiám, ale aj neformálnejším rozhovorom a nadväzovaniu nových kontaktov. Na internetovej stránke Slovenskej jazykovednej spoločnosti môžu záujemcovia nájsť uverejnenú online verziu zborníka abstraktov príspevkov, ktoré odzneli na uvedenom kolokviu. Zostavovatelia už pracujú aj na zborníku príspevkov.

POKYNY PRE AUTOROV

Redakcia **Slovenskej reči**, časopisu pre výskum slovenského jazyka, uverejňuje recenzované, dosiaľ nepublikované príspevky. Súčasťou príspevkov do rubrik **Štúdie a články** a **Diskusie a rozhľady** je preklad názvu príspevku, abstrakt (asi 100 slov) a kľúčové slová (3 – 10) – všetko v anglickom jazyku. Príspevky môžu obsahovať maximálne 20 % autocitácií.

Príspevky prijímame na adrese: **slovenska.rec@gmail.com**.

Autori zaslaním príspevku vyjadrujú súhlas s jeho redakčným spracovaním.

Pravidlá formálnej úpravy textu

- Texty prosíme predkladať v elektronickej podobe vo formáte rtf alebo doc, písmo Times New Roman, veľkosť 12, riadkovanie 1,5.
- V prípade, že sa v texte vyskytujú zvláštne znaky, tabuľky, grafy a pod., je potrebné odovzdať príspevok aj vo verzii pdf alebo vytlačený.
- Pri mene a priezvisku autora je potrebné uviesť tituly a pracovisko.
- Text príspevku má byť zarovnaný z ľavej strany, slová na konci riadka sa nerozdeľujú, tvrdý koniec riadka sa používa len na konci odseku.
- Odseky sa začínajú zarážkou.
- **Polotučné písmo** sa spravidla používa pri nadpisoch, podnadpisoch a kľúčových pojmoch.
- *Kurzíva* sa spravidla používa pri uvádzaní príkladov, názvov štúdií, publikácií a pod.
- Na poznámky v texte prosíme používať automatickú funkciu textového editora „poznámka pod čiarou“ (uvádzané na každej strane, nie súhrnne na konci textu).
- Odkazy na literatúru v texte sa uvádzajú v zátvorke v podobe: priezvisko autora, rok vydania a číslo strany, napr. (Ďurovič, 1999, s. 102). V prípade citovania dvoch odlišných publikácií jedného autora, ktoré vyšli v tom istom roku, za rokom vydania uvádzať malé písmeno, napr. (Ďurovič, 1999a, b).
- Zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci príspevku (nie v poznámkach pod čiarou) v abecednom poradí. Ak obsahuje viac položiek jedného autora, jednotlivé položky sa radia chronologicky. V zozname je iba literatúra, ktorá sa v článku cituje alebo na ktorú sa v texte odkazuje.

Bibliografické odkazy:

- **knižná publikácia:**
DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. 2. dopln. vyd. Bratislava: Veda 2013. 432 s.
- **článok v časopise:**
HORECKÝ, Ján: Sémantické a derivačné pole slovíes *ísť* a *chodiť*. In: Slovenská reč, 1999, roč. 64, č. 4, s. 202 – 208.
- **štúdia v zborníku:**
ONDREJOVIČ, Slavomír: Medzi purizmom a globalizmom. In: Jazyk v politických, ideologických a interkultúrnych vzťahoch. Sociolinguistica Slovaca. 8. Eds. J. Wachtarczyková – L. Satinská – S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 2015, s. 25 – 32.
- **slovník:**
Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- **korpusový odkaz:**
Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- **internetový odkaz:**
JAMRICHOVÁ, Petra: Poznámky z družiny. Dostupný na: <http://jamrichova.blog.sme.sk/c/244412/Poznamky-z-druziny.html> [cit. 4. 11. 2011].
- ostatné pramene (mapy, kartotéky a pod.) sa uvádzajú abecedne v rámci literatúry.

SLOVAK LANGUAGE

JOURNAL FOR THE SLOVAK LANGUAGE RESEARCH

PUBLISHED BY ĽUDOVÍT ŠTÚR INSTITUTE OF LINGUISTICS, SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

SLOVENSKÁ REČ

ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKÉHO JAZYKA

ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

Výhradný distribútor na Slovensku/The exclusive distribution in Slovakia:

SAP – Slovak Academic Press, s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava, Slovenská republika

e-mail: sap@sapress.sk, www.sapress.sk, registračné číslo 7089

Ročné predplatné pre Slovensko/Annual subscription for Slovakia: 15 €

Jednotlivé číslo/Separate issue: 5 €

© Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, Bratislava

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia/print)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (online)

IČO vydavateľa 00167 088